

QAACCESSA RAAWWII SIRNA DAACCII OROMOO GODINA
SHAWAA, LIXAA AANAA ABUUNAA GINDABARAT

GIRMAA CAALAA BAAY'EE

WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA) AFAAN
OROMOO BARSISUUF GAMISAAN GUUTTACHUUF DHIYATE

MUUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORII

KOOLLEJJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANOTAA,
JOORNAALIZIMIIFI QUUNNAMTII

YUUNIVARSITII ADDIS ABABAA

HAGAYYA 2018

FINFINNEE

Qaaccessa Raawwii Sirna Daaccii Oromoo Godina Shawaa Lixaa Aanaa
Abuunaa Gindabarat

Girmaa Caalaa Baay'ee

Gorsaan: Mulugeetaa Nagaasaa (PhD)

Waraqaa Qorannoo Digirii Lammaffaa (MA) Afaan Oromoo Barsiisuuf
Gamisaan Guuttachuuf Dhiyaate

Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookloorii Koollejji Namoomaa,
Qo'annoo Afaanotaa, Joornaalizimiifi Quunnamtii

Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Hagayya 2018

Finfinnee

Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Dhaabbata Qorannoo Digirii Lammaffaa

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoo, Ogbarruufi fookilooriitiin guuttachuuf, Girmaa Caalaa Baay'eetiin mata duree: *Qaaccessa Raawwii Sirna Daaccii Oromoo Godina Shawaa Lixaa Aanaa Abuunaa Gindabarat* jedhurratti qophaa'e adeemsa barbaachisaa keessa darbuun sadarkaa ulaagaa yuunivarsiitichi kaa'e guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa alaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Qoraa keessaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Gorsaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Itti gaafatamaa Muummee ykn walitti qabaa sagantaa digirii lammaffaa (MA)

Waraqaa Mirkaneeffannaa

Qorataan maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eerame, waraqaa qorannoo kun hojii dhuunfaa koo ta'uusaafi yaadawwan qorannoo kanaaf dubbise hunda isaanii wabii keessatti kaa'uu koo mallattoo kootiin mirkaneessa.

Maqaa; _____

Mallattoo_____

Guyyaa _____

Ani Dr._____barataan kun hojii isaa of ittisuuf dhiyaachuu danda'uu isaa mallattoo kootiin mirkaneesseera.

Maqaa_____

Mallattoo_____

Guyyaa_____

Axeeraraa

Qorannoon kun raawwii sirna daaccii irratti xiyyeeffata. Ka'umsi qorannoo kanaa inni ijoon aadaa, duudhaa, falaasama, haala jiruuf jireenyyaa dhaloota amma jiru kana haala qabatamaa ta'een sakatta'uudhaan dhugummaa isaa qabatamaatti beeksisuudha. Kana malees, hanga qoratichi argeefi dhagahetti mata duree kanarratti akka Aanaa Abuunaa Gindabaratitti mata duree walfakkaaturratti qorannoon gaggeeffame hin argine. Kaayyoon qorannichaa ammoo adeemsa raawwii sirna daaccii Oromoo godina Shawaa Lixaa Aanaa Abuunaa Gindabarat xiinxaluudha. Qorannoo kana galmaan ga'uuf, maddi ragaa maanguddoota dhimmoota daacci irratti hubannoofi muuxannoo qabaniifi ulabaheessa mala iddatteessuu miti-carraa ta'een darbaa dabarsaafi akkayyoon filatamani dha. Odeeffannoo qorannichaaf barbaachisan ammoo malleen funaansa odeeffannoo keessaa afgaaffiifi daawwannaan walitti qabuun danda'ameera. Ragaalee roga garagaraa irraa malleen funaansa odeeffannoo armaan olitti eeramaniin walitti qabaman kunniin mala akkamtaa fayyadamuun qoqqoodamuun boqonnaa afur jalatti qaaceffamaniiru. Ragaalee qaaceffaman kanneen bu'uureffachuun argannoowwan jiran adeemsi raawwii sirna daaccii gulantaalee sadi keessa darbuun kan raawwatamu yommuu ta'u, gulantaa daaccii duraa keessatti guftee buqqifannaa, laaftoo murannaa, horii qalmaa qopheeffachuufi dhangaaalee garagaraa qopheeffachuun kan raawwatamu yommuu ta'u, gulantaa yeroo daaccii baasuu ammoo laaftoo dhaabbachuu, guftee kaawwachuu, dhibaayyuufi daddarbaa gaggeessuu, horii qalmaa handaaruu, qalmaafi meendhacha kaawwachuu fa'i. Daaccii booda ammoo guyyaa lamaaf ganama ka'anii waaqa kadhachuufi gaadhi hirannaatu raawwata. Fakkoommiiwwan sirnicha keessatti mul'atan keessaa gufteen jiidha, nageenaafi soorummaan bakka buufama. Kana malees, coqorsi sanyii dheerachuufi ciminaan bakka buufama. Sirna kana keessatti dhibaayyuun guyyaa erga namoonni waamaman argamanii gaggeeffama. Dhibaayyuunis mata deebii kennaa waaqni isaanii kenne ittiin agarsiifatu. Jiijiirama jechuun wantoota kanaan dura sirnicha keessatti ittii fayyadamamaa ture, yeroo booda garuu wantoota biraatiin bakka buufaman jechuudha. Yaboon qorannichaa ammoo aadaa sirna daaccii hawaasichaan jaalatamaa ta'e kana yeroo yerootti qorachuufi kunuunsuun dhaloota kallattii qabsiisuun akka itti fayyadaman gochuun gahee Waajjira Aadaaf Tuurizimii qofa osoo hin taane dammaqina hawaasa hundaa gaafata.

Galata

Duraan dursee waraqaa qorannoo kana seeraan bilcheessee akkan hojjedhu yaadaafi ogummaa isaaniitiin na deeggaraa, na gorsaa qophii waraqaa wixineerraa kaasee hanga dhuma qorannoo kanaatti kan na wajjin ifaajaa turan Dr. Mulugeetaa Nagaasaa baay'een galateeffadha.

Kana malees raawwii sirna daaccii kana eeyyama isaaniitiin akkan hordofee suuraafi waraabbii isaa akkan fudhadhuuf, meeshaalee garagaraafi haala raawwii isaa jalqabaa hanga dhumaatti kan na deeggare Abbabaa Baayyuu nan galateeffadha.

Yeroon qorannoo kana hojjedhu haala kam keessatti cinaa koo dhaabbachuun yaadaafi human qabduun kan na jajjabeessaa turte haadha warraa koo Tigisti Xilaahun ulfina waaqaa argadhun jedha.

Jibsoo

Jechoonni armaan gadii kun kan qorataan yeroo qorannoo isaa gaggeessu dhagaheefi itti fayyaadame hiika isaanii waliin kaawwameera.

- 1.Akkayyoo- Mala iddatteessuu miti-carraa ta'ee akkaataa /akka kaayyoo/ jechuudha.
- 2.Amaanaa- Nama ijji hawaasaa irra jiru.
- 3.Buqqee hadhaa- Buqqee hin siileffamne.
- 4.Buqqurii- Farsoo geeshoo hin qabne.
- 5.Butta- Raawwii foolleen raawwatu.
- 6.Cifrata- Adeemsa jaarsa ykn jaartii cifiree ta'uu.
- 7.Dalagaa- Fixxaayee /namoota faaruu ayyaanaa faarfatan/
- 8.Dhaloota- Nama sadarkaa foollummaa seene.
- 9.Eegoo- Quxusuu ykn maandhaa
- 9.Guftee- Marga jiidha laga qarqaraatti margu.
- 10.Handaaruu- Horii qalma daacciif dhiyaate dhadhaa dibuu.
- 12.Kolbaa- Albee qaabannaan isaa gaanfa horii ta'e.
- 13.Mijuu- Nyaataaf dhugaatii sirna daaccii irratti dhihaatu.
- 14.Muuduu- Dhadhaa dibuu /horii qalmaa sanaaf/
- 15.Odimoota- Namoota ragaa kennan.
- 16.Salgan- Jaarsolee qaalluu sanaa
- 17.Ulabaheessa- Nama kana dura buttaa baafate.

Baafata

Qabiyyee	Fuula
Axeeraraa	i
Galata	ii
Jibsoo	iii
Baafata	iv
Baafata fakkiifi Gabateewwanii.....	vii
Boqonnaa Tokko: Seensa.....	1
1.1 Seenduubee Qorannichaa	1
1.2 Ka’umsa Qorannichaa	3
1.3 Kaayyoo Qorannichaa	4
1.3.1 Kaayyoo Gooroo	4
1.3.2 Kaayyy Gooree.....	4
1.4. Faayidaa Qorannichaa	5
1.5. Daangaa Qorannichaa.....	5
1.6 Hanqina Qorannichaa	5
1.7. Ibsa Iddoo Qorannichaa.....	6
1.7.1 Bara Hundeeffama Aanichaa.....	6
1.7.2 Haala Daangeffama Aanichaafi Baayina Hawaasa Aanichaa	7
1.7.3 Haala Amantaafi Mala Jireenya Hawaasichaa	8
1.7.4 Hidda Latiinsa Oromoo Aanaa Abuunaa Gindabarat.....	9
Boqonnaa Lama: Sakatta’a Barruu	10
2.1 Fookiloorii	10
2.1.1 Faayidaa Fookiloorii.....	12
2.1.1.1 Miliquu	12
2.1.1.2 Cimsuuf	13
2.1.1.3 Dhorkuuf.....	13
2.1.2 Gosoota Fookiloorii.....	13
2.1.2.1 Afoola	14
2.1.2.2 Gosoota Afoolaa.....	16
2.1.2.3 Meeshaalee Aadaa	17

2.1.2.4 Aartii Sochii Qaamaa	18
2.1.2.5 Duudhaa Hawaasaa.....	19
2.1.3 Lufinsa Jireenyaa.....	22
2.1.4 Faayidaa Duudhaa Hawaasaa	24
2.1.5. Maalummaa Daaccii.....	24
2.1.6 Ayyaana.....	25
2.1.7 Fakkoommii.....	27
2.1.7.1 Fakkoommi Mallattoon Agamu.....	27
2.1.7.2 Beekumsaafi Fakkoommii	28
2.1.8 Sirna Raawwii Ayyaaneffannaa	28
2.1.9 Kabaja Sirna Raawwii	29
2.2. Yaaxinaalee Qorannichi Bu’uureffate.....	29
2.3 Sakatta’a Qorannoo Walfakkii	31
3.1 Saxaxa	33
3.2. Madda Odeeffannoo	34
3.3 Iddattoofi Mala Iddatteessuu	34
3.3.1 Iddattoo Darbaa Dabrsaafi Akkayyoo	35
3.4 Malleen Funaansa Odeeffannoo	36
3.4.1 Daawwannaa Yaaddannoo Dirree.....	37
3.4.2 Afgaaffii.....	38
3.5. Mala Qaaccessa Ragaalee	38
3.6 Naamusa Qorannichaa.....	39
Boqonnaa Afur: Qaaccessa Ragaalee	41
4.1 Seensa.....	41
4.2. Hirmaattota Raawwii Sirna Daaccii	42
4.3. Meeshaalee Barbaachisoofi Duraa Duuba Adeemsa Raawwii Sirna Daaccii.....	43
4.3.1 Qophii Raawwiin Duraa.....	44
4.3.1.1 Horii Qalmaa	44
4.3.1.2 Albee Kolbaa.....	44
4.3.1.3 Gufttee	45
4.3.1.4 Buqqee Hadhaa.....	48

4.3.1.5 Biddena xiqqaa /Hongochaa/.....	48
4.3.1.6. Laaftoofi Ulumahaa.....	49
4.3.1.7 Baala Warqee	50
4.3.1.8 Faltii.....	50
4.3.1.9 Wantoota Nyaatamaniifi Dhugaman	51
4.3.1.10 Haala Uffannaa Sirna Daaccii Irratti Barbaadamu	52
4.3.2 Adeemsa Yeroo Raawwii Sirna Daaccii	52
4.3.2.1 Haala Uffannaa Nama Daaccii Baasuu	53
4.3.2.2 Yeroo Laaftoo Dhaabbannaa	54
4.3.2.3 Yeroo Gufttee Kaawwannaa.....	56
4.3.2.4 Yeroo Eebbaa	57
4.3.2.5 Yeroo Dhibaa yuufi Daddarbaa.....	60
4.3.2.6 Yeroo Qalma Horii	62
4.3.3 Raawwii Sirna Daaccii Booda.....	67
4.3.3.1 Gaafa Guyyaa Lammaffaa.....	67
4.3.3.2 Gaafa Guyyaa Sadaffaa	68
4.3.3.3 Gaadii kutannaa /Hirannaa	68
4.4 Faayidaa Daaccii	69
4.5 Fakkoommiiwwan Meeshaalee Raawwii Sirna Daaccii Keessatti Dhimma Itti Bahamanii	71
Boqonnaa Shan: Cuunfaa, Argannoofi Yaboo.....	77
5.1 Cuunfaa	77
5.2 Argannoo	78
5.3 Yaboo	80
Wabii.....	82
Dabalee- A	85
Dabalee-B	86
Dabalee-C	87
Dabalee-D	89
Dabalee E.....	94
Dabalee F	95
Dabalee- G	96

Baafata fakkiifi Gabateewwanii

Qabiyyee	Fuula
Suura [1] Kaartaa Aanaa Abuunaa Gindabarat Agarsiisu	8
Suura [2] Kaartaa Daangeffama Aanaa Abuunaa Gindabarat	9
Suura [10] Hidda Latiinsa Oromoo Aanaa Abuunaa Gindabarat	10
Suura [3] Yeroo Abbabaa Baayyuu daaccii baasuuf guftee buqqifatu	46
Suura [4] Haala uffannaa nama Daaccii baasuuf qophaa'uu	54
Suura [5] Nama daaccii baasuuf anfaara dhaabbatu	56
Suura [6] Yeroo Anbassaa Gooban (jaarsa cifiree) odeeffannoo kennu	61
Suura [7] Nama meendhacha baaseefi meendhacha	64
Suura [8] Yeroo Bultoo Gammachuu (ulabaheessa) odeeffannoo kennu	66
Suura [9] Gaadii hirannaa/kutannaa/ kan agarsiisu	69

Boqonnaa Tokko: Seensa

1.1 Seenduubee Qorannichaa

Sabni tokko aadaa, afaan, falaasama, amantii, duudhaa, jiruufi jireenya, afoolaafi waan kana fakkaatan kan ofii isaa qaba. Kana ammoo erga dachee kana irra jiraachuu eegalee kaasee hanga deebi'ee dachee kana irraa dhabamutti waan inni of biraa dhabuu hin dandeenyedha. Kanneen armaan olii kanas afaaniifi barreeffamaan dhaloota durii irraa dhaloota ammaa biraan gahaniiru; gahaas jiru.

Waaqeffannaa ilaalchisee Tarruun, (2015:21) akka ibsutti, “Waaqeffannaan dhugeeffannoo Uummata Oromoofi kan warra Kuushiiti. Amantii seerraafi safuu uumaafi uumamaa tiksudha. Akka amantii tokkootti Waaqeffannaan: akka aadaa, safuu, seera, duudhaafi heera ofiitti buluudha”. Yaada armaan olii irraa akka hubachuun danda'amutti, Waaqeffannaan daandii ittiin uumaa ofii galateeffataniifi waaqa uumaa isaanii ulfeeffatan jechuudha. Kana malees, amantii Waaqeffannaa jechuun gocha uumaan uumama irraa eegu raawwachuu jechuu akka ta'e kan agarsiisudha.

Waa'ee Waaqeffannaa Diribiin, (2012:15) yoo ibsu, “Gadaafi waaqeffannaan anniisaa Oromummaati. Oromoon Oromummaa isaatti amanu gadaafi waaqeffannaa baruudhaan, Oromoon maal akka ture, har'a maal akka fakkaatu, bor maal ta'uu akka malu hubatee irratti hojjechuu qaba,” jedha. Yaada kana irraa wanti nuti hubachuu dandeenyu, Waaqeffannaan humna cimaa uummanni Oromoofi sabni Oromoo bal'aan sirna Gadaa qabachuudhaan Oromummaa isaa ittiin mirkaneessu eessaa dhufteefi eessan ga'aa isaa ittiin hubatudha.

Aadaan yaadrimee bal'aa kan of keessatti haammatu yommuu ta'u, haala jiruufi jireenya hawaasaafi gochaalee hawaasni guyyaa guyyaatti raawwatu kan calaqqisiisudha. Aadaan mallattoo eenyummaa saba tokkooti. Sabni tokko saba biraa irraa kan ittiin adda bahu aadaa isaatiini. Aadaan kunis haala jiruufi jireenya hawaasa tokkoo kan ibsudha. Aadaan namni miseensa hawaasaa ta'e haala jiruufi jireenya isaa keessatti kan qabaatu, kanneen akka amantii, beekumsa, seera, raawwiifi muuxannoo kan qabudha. Hawaasni kamiyyuu duudhaa mataa isaa danda'e qabaa jechudha. Uummanni Oromoo ammoo gareewwan hawaasa fookilorii qaban keessaa isa guddaadha.

Hawaasni haala jiruufi jireenya isaa gaggeeffachuuf waan baay'ee raawwata. Uummanni Oromoos hawaasa jiruufi jireenya isaa seera, aadaa, duudhaa, amantii siyaasaafi wantoota kana fakkaatan hordofuun gaggeeffatudha. Kanarraa ka'uun, uummanni Oromoo aadaa hedduu, siyaasaafi amantaa, duudhaafi safuu keessatti kalaquun gaggeeffata. Isaan keessaa muraasni: Sirna Gadaa, Ateetee, Guddifachaa, Irreessa, Buttaa, Daaccii, Siiqqeefi kan biroo fa'a.

Duudhaa hawaasaa ilaalchisee Melakneh (2006:8), "social folk custom is a group interpretation observance, birth, rituals, initiations, marriage and burials ceremonies, secular and religious festivals," jechuudhaan barreesse. Akka yaada kanaattii, fookilooriin duudhaa hawaasaa walitti dhufeenya garee hawaasaa kabaja guyyaa dhalootaa, sirna raawii gaa'elaa, raawwii sirna awwaalchaa, kabaja guyyaa amantaafi mit-amantii sirnaan raawwataman of keessatti haammata.

Kanarraa wanti hubatamu, duudhaan hawaasaa yoo gaggeeffamu walitti dhufeenya garee hawaasaa akka barbaaduufi kunis wantoonni hedduun akka jiranidha. Daacciiin walqabatee Dirribiin (2012:72) yoo ibsu,

namni mana dhaabe yoo du'e, waaqeffataan waggaa isaatti daaccii ykn mijuu baasa. Nama du'e sana yoo amaanaan irra jiraate guutanii baasu, yoo faloo ykn hiikoo osoo hin raawwatiin du'e ta'e, ni raawwatuuf. Sanaa achi fira waamanii, yoo ajjeessaa ta'e Faacha isaa karaa irra dhaabuuf. Biqila naqanii dhibaafatanii, mataa haadha manaa namicha du'ee dhadhaa dibanii guyyaa kana booda hin gaddiin heerumi jedhanii jajjabeessu, ni gorsu. Kan duute dubartii yoo taate abbaan manaa ishee niitii biraa akka fuudhu eeyyamani hin gaddiin jedhuuni. Kana malee mijuu daaccii baasuun nama du'e jannata galcha jedhee Waaqeffataan hin amanu. Fuldurattis aadaan mijuu daaccii baasuun itti fufuu mala. Wanna namichi du'e sun calqabee ture tokko yoo jiraate raawwataniifi akka seeraatti cufuun ni barbaachisa.

Akka yaada kanarraa hubachuun danda'amutti, daaccii baasuu jechuun wantoota barbaachisaa hunda guutaniit namoota seera kanaaf barbaachisaniifi firoota nama du'e sanaa waamaniit biqila naqanii waan hunda guutanii yoo amaanaan irra jiraate guutanii, yoo ajjeessaa ta'e faachaa dhaabanii daaccii baasuufi.. Barbaachisummaa daaccii keessaa tokko namni haati warraa ykn abbaan warraa jalaa du'e darbee fuudhuu barbaada taanaan duudhaa hawaasaa kana baasuu qaba. Karaa biraatiin namni tokko buttaa baafachuu yoo barbaade, garuummoo abbaan ykn haati isaa ykn lamaan isaaniyyuu kan du'an yoo ta'e duudhaa hawaasaa kana baasu malee darbee buttaa hin baafatu. Gama biraatiin abbaan qalluu tokko yoo du'e abbaa qaalluu biraa moossifachuu yoo barbaadan raawwiin sirna daaccii baafamuu qaba malee lubbuu nama du'ee sana jannata

galchuuf miti. Raawwii sirna daaccii kana keessatti akkuma dhiiraatti dubartiifis nibaafama. Raawwii isaa keessatti ammoo dubartoonnis akkuma dhiiraatti ga'ee mataa isaanii qabu. Kunis kan agarsiisu Uummanni Oromoo hawaasa waliin jiraatu keessatti dubartoonni dhiiraan walqixxummaa siyaasaafi dhimmoota jiruufi jireenya keessatti qabaachuu agarsiisa. Sirna gadaa keessatti daacciin koorniyaa osoo adda hinfoooyiin sirna raawwatu ta'uun isaa seera mootummaan baase osoo hintaane, aadaa boonsaa sirna gadaa keessatti Uummanni Oromoo Amantii Waaqeffataa durii kaasee itti fayyadamaa jiruufi fuldurattis itti fayyadamudha.

Qorannoon kunis kan fuulleffatu, qaaccessa raawwii sirna daaccii Oromoo Godina Shawaa Lixaa Aanaa Abuunaa Gindabaratirratti kan xiyyeefatudha. Daacciin gochaalee yeroo murtaa'aa tokko keessatti raawwatu yoo ta'u, namni tokko sababa du'a abbaa warraa ykn haadha warraatiin qacceen nama sanaa akka adda hincinne gochuufi osoo daaccii hin baasiin yoo darbanii fuudhan ykn heeruman safuu hawaasa keessatti kabajamee ture cabsuu akka ta'etti beekama.

1.2 Ka'umsa Qorannichaa

Uummanni Oromoo gaanfa Afrikaatti saba bal'aa aadaa boonsaa karaa sirna gadaatiin gaggeeffachaa turuun isaa saba biraa irraa adda isa taasisa. Haaluma kanaan, Uummanni Oromoo haala jiruufi jireenya isaa keessatti aadaa, afaan, amantii, duudhaa, sirna bulchiinsaa kanneen akka daaccii ateetee, hingiccaa, ukeefi waan kana fakkaatan kan mataa isaa qaba. Haa ta'u malee, qabeenya hawaasaa kun gama amantaafi siyaasaatiin rakkoo garagraatiif saaxilamaa ture. Kun ammoo akka dhaloonni eenyummaa, aadaa, maalummaa, duudhaa, amantii, afaan, sirna bulchiinsaa dhuunfaa isaanii dagatanii kan ormaa qabatan taasisaa ture. Sababa kanarraa kan ka'e, rakkoo aadaa Uummata Oromoo muudatan keessaa rakkoo raawwii sirna daaccii Oromoo irra ga'aa ture isa tokkodha. Aadaa miidhagaa uummanni Oromoo qabu kana ammoo qoratanii ifa baasuudhaan akka hawaasichi aadaa isaa qanansiifatu, mararfatu, kan kooti jedhee itti amanufi borus dabarsee dhaloota haarawaaf akka dabarsu taasisuun barbaachisaadha.

Akka Aanaa Abuunaa Gindabaratitti adeemsa raawwii sirna daaccii keessatti akaakuuwwan fookiloorriifi tajaajila isaan hawaasichaaf kennan hedduun ni mul'atu. Isaanis: kanneen afaaniin jedhamaniifi kanneen gochaan raawwataman ta'u. Kanneen afaaniin raawwataman keessaa (Eebba, yeroo dhibaafannaa wanta jedhamu, kootaa gaadii hiradhaa...)fi gochaan kan raawwataman ammoo (Guftee buqqifannaa, laaftoo ykn anfaara dhaabbannaa, horii handaaruu, qalma, dhibaayyuu, gaadii hirannaafi meeshaalee aadaa fakkoommii garagaraa hooddachuufi

waan kana fakkaatan fa'i. Dhimmoota olitti eeramanfi kanneen kana fakkaatan akka Aanaa Abuunaa Gindabaratitti raawwii sirna daaccii keessatti akkamiin akka raawwataman sakatta'uufi dhugummaa isaa qabatamaatti beeksisuun ka'umsa qorannoo kanaa ta'a. Kana malees wantoonnii biroon qorataa kana kakaasan keessaa:

Gama biraatiin qoratichi kan dhalatee guddate bakka qorannoon kun itti gaggeeffame Aanaa Abuunaa Gindabarat keessatt waan ta'eef, naannoon itti ragaa sakatta'e kanatti mata duree kana irratti hangan argeefi dubbisetti mata duree "Raawwii sirna daaccii" jedhamu irratti qorannoo gaggeeffame hin argine. Kana malees, aadaa miidhagaa, kan humna guddaa qabu, qabeenya hawaasaa kan ta'e, kan boru dhalootaaf darbuu qabu duudhaa hawaasni jiruuf jireenya isaa keessatt kan kooti jedhee itti tajaajilamaa jirufi ture kana ifa baasuufi faayidaa duudhaan kun hawaasa Oromoo biratti qabu adda baasuuf yaaddameeti.

Raawwii sirna daaccii Oromoo Godina Shawaa Lixaa Aanaa Abuunaa Gindabarat irratti ka'uuf gaaffilee bu'uura armaan gadii xiyyeeffannoo argachuun furmaanni kaa'ameera.

1. Faayidaa daaccii hawaasa keessatti qabu maali?
2. Hirmaattonni daaccii haala qabatamaa Aanaa Abuunaa Gindabarat eenyu fa'i?
3. Adeemsa raawwii sirna daaccii Godina Shawaa Lixaa Aanaa Abuunaa Gindabarat maal fakkaata?
4. Meeshaaleen aadaa sirna daaccii irratti tajaajilan Godina Shawaa Lixaa Aanaa Abuunaa Gindabarat maal fa'i?
5. Fakkoommiiwwan adeemsa raawwii sirna daaccii keessatti argaman hiika maal maal qabu?

1.3 Kaayyoo Qorannichaa

1.3.1 Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon gooroo qorannaa kanaa raawwii sirna daaccii Oromoo Godina Shawaa Lixaa Aanaa Abuunaa Gindabarat qaaccessuudha.

1.3.2 Kaayyoo Gooree

Kaayyoon gooree qorannaa kan ammoo:

- Faayidaa daaciiin hawaasa Oromoo biratti qabu beeksisuu;

- Hirmaattonni raawwii sirna daaccii irratti argamuu qaban beeksisuu’
- Adeemsa raawwii sirna daaccii maal akka fakkaatu xiinxaluu;
- Meeshaaleefi wantoota raawwii sirna daaccii keessatti barbaachisan sakattaa’uu;
- Fakkoommii adeemsa raawwii sirna daaccii keessatti argaman sakattaa’uu;

1.4. Faayidaa Qorannichaa

Qorannoon kun roga adda addaatiin faayidaa garagaraa akka qabu ni hubatama. Isaan keessaa muraasni isaanii armaan gaditti ibsamaniiru:

- Hawaasni aadaa isaa akka kunuunfatuufi tursiifatu hubannoo kennuu danda’a,
- Qorattoonni ammaa booda dhimmoota aadaa, duudhaa, safuu, amantii, afaan, sirna bulchiinsaafi waan kana fakkaataan irratti qorannoo gaggeessuu fedhaniif bu’uura buusuun akka madda ragaa lammaffaatti tajaajiluu danda’a,
- Namoota gara fulduraatti dhimma fookiloorii Oromoofi raawwii sirna daacciitiin walqabate irratti kitaaba barreessuu barbaadaniif karaa ta’uu danda’a,
- Namoota gara duraatti xinsammuu hawaasa Oromoo naannoo qorannoon kun itti gaggeeffame/ irratti qorannoo adeemsisuu barbaadaniif deeggarsa kennuu danda’a,
- Beektotaafi ogeeyyii amma booda sirna barnoota aadaa Uummata Oromoo haammachiisanii kitaaba qopheessuu barbaadaniif kallattii agarsiiftuu ta’uu danda’a,

1.5. Daangaa Qorannichaa

Aadaa hawaasa Oromoo keessa jiru qorannoo tokkoon fixuun hindanda’amu. Kanaaf ammoo adda adda baasnee qorachuuf daangessuun dirqama. Yoo daangeffamuu baate yeroo, maallaqaafi human namaa akkuma gaafachaa deemu bu’aan qorannichaas ariifatee furmaata kennuu hindanda’u. Qorannoo kana ammoo odeeffannoo caalatti amanamaafi dhugooma qabu argachuuf daangaa qorannichaa murteessuun barbaachisaadha. Kanaaf, yeroo, baajetaafi human namaa qorataa barbaachisu irratti hundaa’uun qorannoon qaaccessa raawwii sirna daaccii Oromoo Godina Shawaa Lixaa Aanaa Abuunaa Gindabarat irratti adeemsifamuuf daanga’ee jira.

1.6 Hanqina Qorannichaa

Akkuma wantoonni gaariin yeroo ragaaleen qorannoo kanaa funaannaman jiran wantoonni dirqisiisoo qorannoo kana muudatanis jiru. Madda odeeffannoo ilaalchisees jaarsolee yeroo ammaa kanatti raawwii sirna daaccii raawwachiisaa jiraniifi kanneen kanaan dura sirna kana

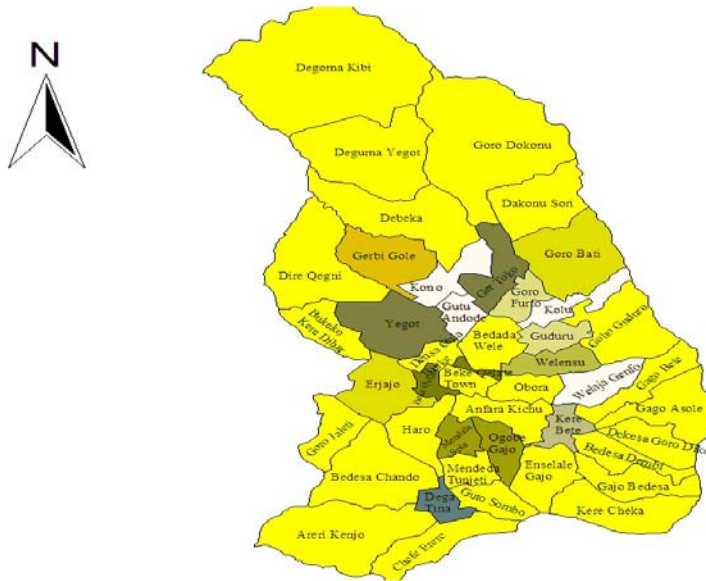
raawwachiisaa turan waan ta'eef jaarsolee dhimma kana beekan hunda madda raga godhachuuf dhiphina yeroorraan kan ka'e dhiisuun hanqina qorannichaati. Akkasumas amala mata duree qorannichaa irraan kan ka'e mala qorannoo akkamtaa qofa duukaa bu'ee jira. Malli qorannoo akkamtaa mala qorannoo akkamtaafi hammammataa waliin walbira qabamee yoo ilaallame hanqinoota waan qabuuf kunis hanqina qorannichaati. Dabalataanis qoratichi sababa hojii idileetiin qorannoo kana yeroon xumuruu dadhabuun qorannicha akkaataa barbaaddameen guutumaan guutuutti hojjechuun akka hanqinaatti kan ilaallamudha. Ragaalee jalqaba raawwii sirna daaccii kan gulantaa daaccii baasuuf duraa suuraafi sagaleen waraabbachuuf raawwii sirna daaccii irratti qorannichi gaggeeffame kan bara 2010 A.L.H. waan ta'eef, ragaaleen taateewwan gulantaa daaccii baasuu duraa, yeroo daaccii baasuufi sirna booda suuraafi sagaleen hunda waraabuu dhabauunis hanqina qorannicha isa kan biraati.

Haata'u malee, qoratichi hanqinoota ibsaman kanneen hiikuuf muuxannoofi beekumsa jaarsolee madda ragaalee qorannichaa xiyyeeffannoon gadi fageenyaan xiinxaluunfi kitaabolee ragaalee argaman cimsaman sakatta'uun itti gargaaramee jira. Mala qorannoo akkamtaa fayyadamuufis argannoon qorannichaa amansiisaafi haqa qabeessa akka ta'uuf tokkoon tokkoo ragaalee xiinxalamuun qaacceeffamaniiru. Hanqina yeroo qoraticha muudateefis qorataan yeroo qabu haxxummaan itti fayyadamee qorannichi xumureera.

1.7. Ibsa Iddoo Qorannichaa

1.7.1 Bara Hundeeffama Aanichaa

Aanaan Abuunaa Gindabarat akka aanaatti of dandeessee kan hundoofte bara 1998 A. L.H. tti. Maqaan Abuunaa Gindabarat jedhus kan kennameef wantoota lamaa irraati hundaa'uuni. Kunis, bara 1998 A. L.H. dura Aanaan Gindabarat ammaafi Abuunaa Gindabarat Aanaa tokko turaniit maqaa Aanaa Gindabaratiin waamama ture. Yeroo sanatti magaalaa aanichaa kan turte Kaachisiin tilmaama walakkaa aanichaatti argamti ture. Kanaaf, kutaan magaalicharraa gara lixaatti Hawwaxo kan jedhamu yoo ta'u, gara bahaatti immoo Abuunaa jedhamuun waamamaa ture. Bara 1998 A. L.H.tti yeroo Aanaan kun bakka lamatti qoodamu duraa kutaa aanaa duraa Abuunaa jedhamee waan waammamuufi maqaa duraan osoo aanaan addaan hinqoodamiin ittiin waamaamaa ture Gindabarat walitti fiduun maqaa Abuunaa Gindabarat jedhu argattee jirti.

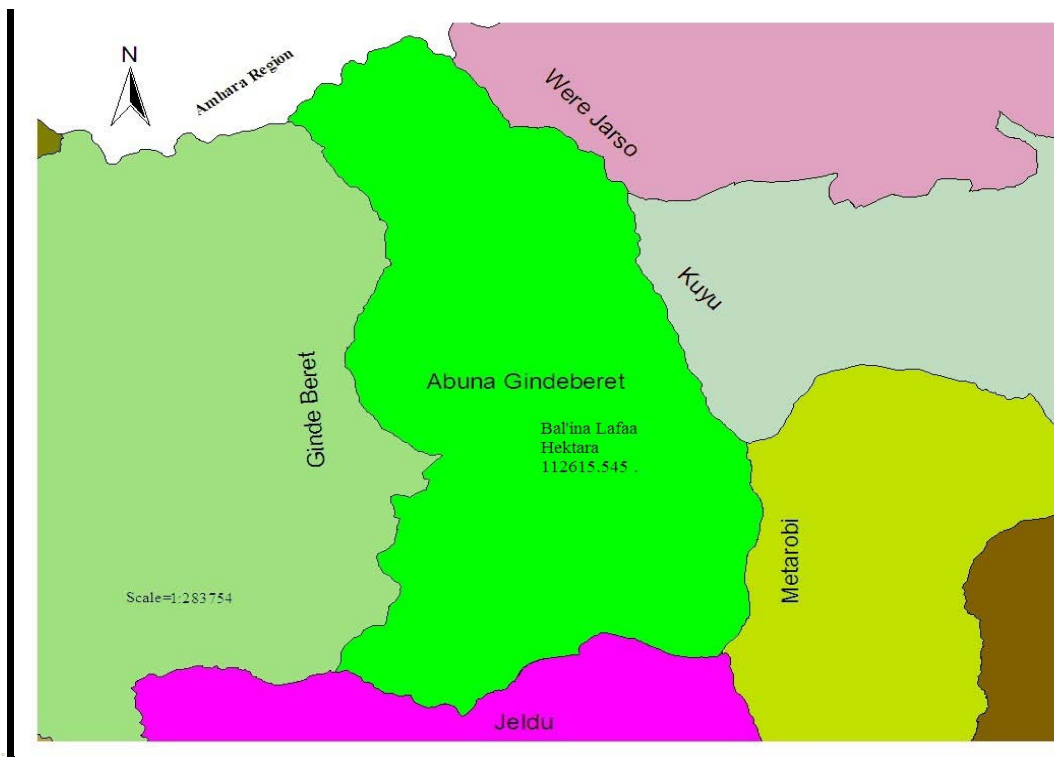

Waajjira qonnaa Aanaa abuunaa Gindabarat 2006 ALH

1.7.2 Haala Daangeffama Aanichaafi Baayina Hawaasa Aanichaa

Aanaan Abuunaa Gindabarat Naannoo Oromiyaa, Godina Shawaa Lixaa, magaalaa godinichaa kan ta'e magaalaa Amboo irraa gara Kaabaatti kiiloo meetira 134, magaalaa guddittii biyyattiifi Oromiyaa, Finfinnee irraa gara Lixaatti kiiloommeetira 178 fagaattee, karaa kaabaa Naannoo Amaaraan, karaa Lixaa Aanaa Gindabaratiin, karaa Kibbaa Aanaa Jalduunfi karaa Bahaa Aanaa Meettaa Roobiitiin daangeffamtee argamti. Aanaan kun gandoota bulchiinsa magaalaa lamaafi gandoota baadiyyaa afurtamii lama kan qabdudha. Bal'inni lafa aanaa kanaa heektaara 138, 484 yookaan 1384.84 Km²dha. Haalli teessuma lafa aanaa kanaa 32% baddadareefi 68% gammoojjiidha. Akka lakkoofsa uummataa Waajjira Qonnaa Aanichaan bara 2006 A.L.H.

adeemsiseen lakkoofsi uummata aanaa kanaa dhiira 83,241 dubartii 83,464 waliigala 166,705dha

Kaartaa daangeffama Aanaa Abuunaa Gindabarat agarsiisu

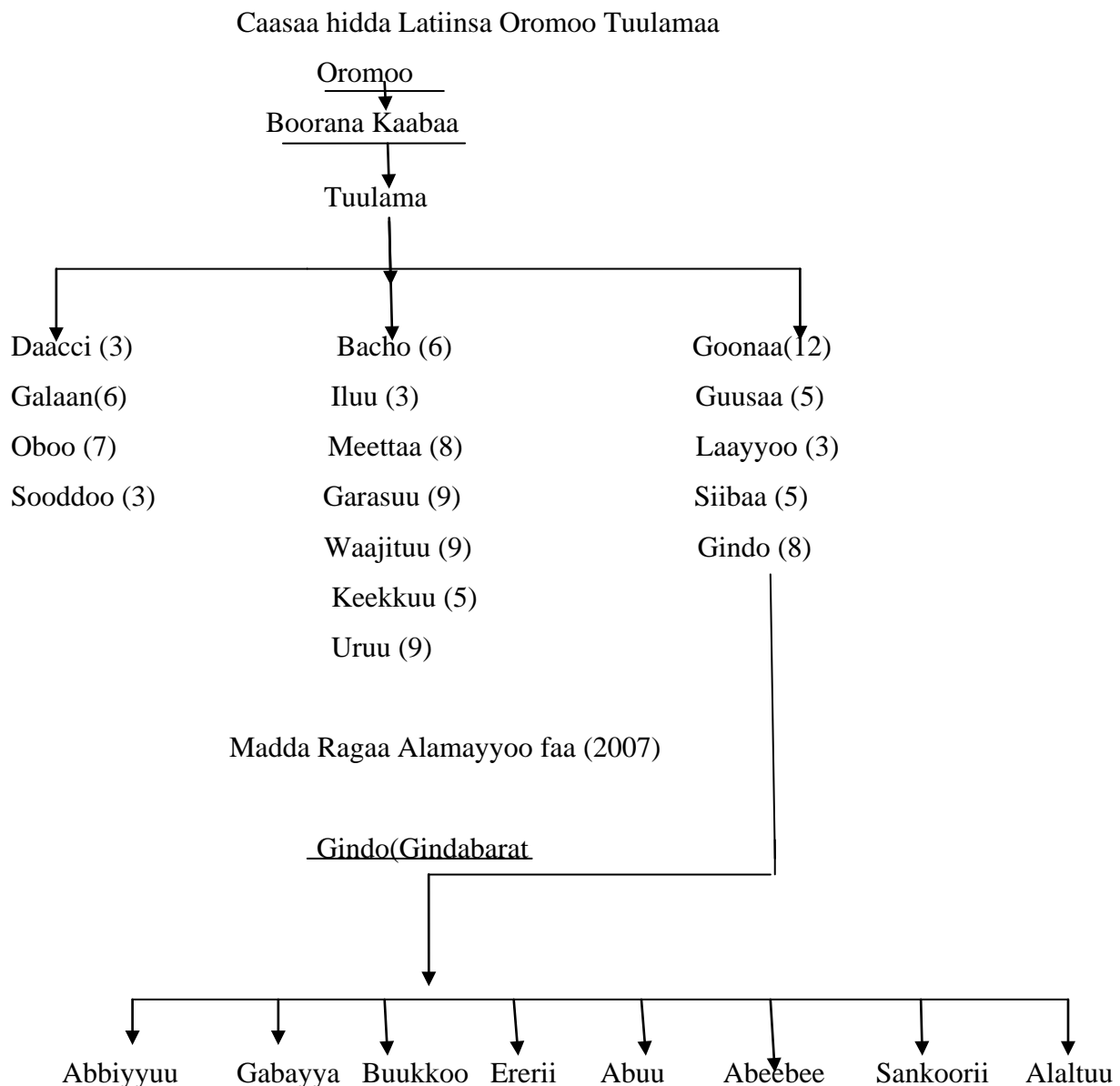
Wajjira qonnaa Aanaa Abuunaa Gindabarat 2006 ALH

1.7.3 Haala Amantaafi Mala Jireenya Hawaasichaa

Aanaa Abuunaa Gindabarat keessatti gosoota amantaalee afuritu jiru. Isaanis amantaa Ortodoksii, amantaa Pirotistaantii, amantaa Ayyaanaa yookiin Qaalluufi amantaa Waaqeffannaati. Dinagdeen aanichaa irra caalaatti qonnaafi loon horsiisuu irratti kan hundaahedha. Gandooleen baadiyyaa hunda keessatti qonnaan bultoonni gosoota midhaanii xaafii, qamadii, garbuu, boqqoolloo, mishingaa (lafa ho'aatti), talbaa, nuugii, atara, baaqelaa, shumburaafi yeroo roobaatti kuduraafi muduraa baayinaan hoomishu. Akkasumas horii fooniifi kotte duudaan bal'inaan horsiifamu. Magaalaa guddoo aanichaa Bakkee Qalaaxeefi bulchiinsa magaalaa kan bultu magaalaa Anfaara Hoolotoo keessatti daldalli bittaa midhaaniifi gurgurtaan bu'aalee warshaaleefi induustirii bal'inaan gaggeeffama. Haala aadaafi duudhaa hawaasichaa keessaa akka amntaa dhuunfaa isaatti ateeten, daaccii, haalli booichaafi haammachiisni niargamu.

1.7.4 Hidda Latiinsa Oromoo Aanaa Abuunaa Gindabarat

Caasaan armaan gadii kun hidda latiinsa hawaasa aanaa Abuunaa Gindabaratidha. Hawaasni Aanaa Abuunaa Gindabarat sanyii tuulamaa ta’anii ijoollee boorana kaabaati. Lakkoofsi armaan gaditti eerame kun ammoo ilmaan isaaniiti.

Boqonnaa Lama: Sakatta'a Barruu

Boqonnaa kana jalatti sakatta'a barruu mata duree kanaan walitti dhufeenya qabantu dhiyaata. Akka qorannoo kanaatti sakatta'a barruu mata dureewwan armaan gadii kana waliin kan walqabatanidha. Isaanis, fookiloorii, afoola, afwalaloo, duudhaa hawaasaa, hiika daaccii, gosoota daaccii, eebbaatu sakatta'amee dhihaate.

Qorannoon tokko yommuu gaggeeffamu ragaa hayyoota kitaabilee barreessaniifi ragaa afaaniin hayyootarraa argameen deeggaramee dhiyaate. Qorannoon tokko yommuu qoratamu yaada mata duree sanaa kan deeggaru yookiin mormu ta'ee dhiyyachuu akka qabu Dastaan (2002:71) ibseera. Dabalataan ammoo faayidaa sakatta'a barruu inni biraa hojjetamaniin walqabsiisuudha. Haala kanaan mormuu, deeggaruu, cimsuufi qaawa mul'atu agarsiisuuf qorannichaaf ka'umsa akka ta'e adda baasuudha (Addunyaa, 2011:57).

2.1 Fookiloorii

Dastaan (2011:3) fookiloorii ilaalchisuun namoonni adda addaa hiika adda addaa akka kennaa turan ibsa. Hiika garagaraa kennuu namootaa kanaafis sababoonni adda addaa akka dhiyaatan ta'e isaan keessaa muraasni; namni hunduu addunyaa kanaaf ilaalcha garagaraa qabaachuu isaanii yaadrimeen isaa rakkisaafi ulfaataa ta'uu isaa, hiikaaleen hamma ammaatti kennamaniif adda adda akka ta'e ibsa. Akka yaada armaan olii kanaatti namni hunduu haala jiruufi jireenya isaa irraa ka'eet wantootaaf hiika kenna. Hawaasni kamuu wantoota naannoo isaatti argamuf hiika yoo kennu oolmaa guyyaa guyyaa sabichaa, haala jiruufi jireenya hawaasichaa, wantoota hawaasichi dhimma itti bahufi eenyummaa hawaasichaa irraa ka'uun waan tokkoof maqaa moggaasa. Kanaafidha kan aadaan, duudhaan, afoolli, sirbi, sirni bulchiinsaa, siyaasnifi wkf. maqaa garagaraa kan qabaataniif.

Fookilooriif yeroo adda addaa hiikni garagaraa kennamaa tureera. Fookilooriin falaasama duudhaa hawaasaa eenyummaa garee hawaasaa waliin waliigaltee bartee hawaasichaa irratti hundaa'ee kan dubbiin labata irraa labata itti aanutti haala adda addaan afaaniin, ogummaan, muuziqaan, sochii qaamaan, taphaan, baacoon, duudhaan, ogummaa harkaafi aartiiwwan biroon kan ibsu dha.

Qorattoonni fookiloorii amala dhuunfaafi ibsa isaa irratti hundaa'uun fookiloorii bakka hedduutti qoodu. Dorson, R. (1972:2) qeenxeewwan fookiloorii bakka afuritti qooda. "...folklore can be

divided in to four categories. These are termed the oral literature, the material culture, the social folk custom and the performing folk arts. Each of these is, in turn divided into different subdivision. Yaada armaan olii irraa wanti hubatamu, qeenxeewwan fookiloorii bakka afuritti akka qoodamuufi isaanis, afoola, meeshaalee aadaa, duudhaa hawaasaafi sochii qaamaa akka ta'anidha. Isaan kun ammoo of jalatti qeenxeewwan garagaraa qaba.

Fooklooriin qaama aadaa barsiifata gargaraafi faaruwwan hawaasa tokko keessa jiran kan irra deddeebiin raawwatamu. Akkasumas barreeffamaan osoo hintaane afaaniin (jechaan) kan darbudha. Fookilooriin gochawwan hawaasa keessatti raawwataman hunda kan haammatudha. (H.W. Fowler. and F. G. Fowler, 1990:99). Akka yaada kanaatti fookilooriin qaama aadaa, barsiifata, wantoota afaaniin daddarban ta'ee gochawwan hawaasa keessatti raawwataman hunda kan haammatudha.

Dundes (1999) immoo yaada 'folk' jedhu kun hawaasa kamiyyuu waan isaan walfakkeessu qaban irraa ka'uudhaan, kanneen gamtaa uuman hundumaa ilaallata jechuun ibsa. Kanaafuu, akka Dundes jedhutti 'folk' jechi jedhu kun garee hawaasaa kamiifuu ni hojjeta.

Steven A. (1964:552) maalummaa fookloorii yoo ibsu, "Folklore is the traditional beliefs and custom of a community based on by ward of mouth," jedha. Akka yaada waraabbii kanarraa hubatamutti, fooklooriin duudhaa, amantaafi barsiifata hawaasa tokkoo kan afaaniin dhalootaa dhalootatti darbu ta'uu agarsiisa. Kunis hawaasa hariiroofi eenyummaa walfakkaatu qabu keessatti ta'uu isaa danda'uu agarsiisa. Haala kanaan hawaasummaan kamiyyuu miira akkanaatiin 'folk' jedhamuun beekama.

Walumaagalatti, dhalli namaa waa'ee eenyummaafi haala akkamiin hiika addunyaarra jiraatamu kana ibsuuf tajaajilu fookilooriidha. Kanatti dabaluun Oring (1986:135) Dundes wabeeffachuudhaan akka ibsutti, "Folk can refers to any group of people what so ever who share at least one common factor. The common factor create asense of collective identity, so that any population with such a sense could be regaded as a folk" jedha.

Akka yaada waraabbii kanarra hubachuun danda'amutti, 'folk' jechuun garee hawaasaa kamiyyuu ta'ee, yoo xiqqaate waan tokko kan waliin qooddatan jechuudha. Waan isaan waliin qooddatan kun ammoo miira eenyummaa keessatti uumuu akka danda'u agarsiisa.

Yaadrimee fookiloorii Finnegan, R. (1977:39) akka waan bu'aa walfakkoommii (as a product of homogenous) uummata durii (un sophisticated people) walitti hidhatinsa hariiroo qaamaa waliin qaban (common physical bonds)fi faayama waliin ibsan ibsuu kanneen qaban akka ta'e ibsite. Akka yaada hayyuu kanaatti, hawaasni fookiloorii jireenya durii (hinamayyoomiin) kanneen yoomessa uumamaa keessatti jireenya duudhawaa jiaatanidha. Uummata durii (unsophisticated people) jechuun ammoo kanneen yoomessa uumamaa keessatti waliin jiraataniifi namoomaan walitti hidhata qabaatan ta'uu agasiisa. Solomoon (2007:6) hayyoota Alan Dundesfi Steven Martin wabeeffachuudhaan akka ibsetti yaadota gurguddoo lama of jalatti haammata. Isaanis: dhimmoota qoratamaniifi saayinsii dhimmoota kanneen qoratudha. Akka hayyuun kun kaa'etti, jechi 'Folklore' jedhu dhimmota qorataman yoo ta'u, saayinsiin dhimmoota fookiloori qoratu immoo qorannoo fookiloorii (folklore studies), qorannoo jireenya hawaasaa (folklife studies)fi fookilooristikii (folkloristics) jechuun itti fayyadamaa turan.

2.1.1 Faayidaa Fookiloorii

Fookilooriin wantoota jireenya hawaasaatiin walqabatanii jiraniif tumsa guddaa kenna. Fookilooriin jiruuf jireenya hawaasa aadaa tokko qaban biratti falaasama, amantii, duudhaa, safuu, ilaalchaafi kan kana fakkaatan ibsuu irratti human guddaa kan qabu ta'ee bu'uura jireenyaati (Bascom, 1965:280).

Dameewwan fookiloorii keessaa afoolli tokko ta'uu isaa armaan olitti ka'ee jira. Haa ta'u malee, damee isaa kana qooduu kan dandeenyu faayidaa isaan gama hawaasa diinagdeetiin qaban irratti hundoofnee akkaataa fayyadama hawaasaa dabalatee waan dhaabbateef, sana ibsuu irratti hundoofnee akka ta'e hayyuun Bascom (1965:290), dabalee iddoo adda addaatti qoodee ibsa. Yaada hayyuu kanaarratti hundaa'uun faayidaawwan fookilooriin qabu akka itti aanutti ilaaluu dandeenya. Isaanis: Barsiisuuf, jabeessuuf, too'achuufi miliquudhaafi.

2.1.1.1 Miliquu

Miliquun wantoota jiruufi jireenya hawaasummaa keessatti nama muudatan jalaa bahuuf haala mijataa barbaaduudha. Yaada kana Bascom (1965:290) yoo ibsu, "To scape from limits or impositions the cultural place on us. We scape from the every day by enjoying folklore, and it also can allows us to express thoughts or feelings, that are appropriate in every day society." Yaada waraabbii armaan olii irraa wanti hubatamu, fookilooriin wantoota aadaa hawaasa

keessatti akka hin raawwatamne dhorkamaa ta'aniif dhiibbaa aadaa jalaa akka bahaniif faayidaa qaba. Kanaaf, fookilooriin dhiibbaa aadaa (hawaasaa) jalaa akka ba'aniif ni gargaara.

2.1.1.2 Cimsuuf

Fookilooriin dhimmoota hawaasaa akka irra deddeebi'amee raawwatu waan taasisuuf looriiwwan hawaasichaa cimee akka itti fufu ni gargaara. Fakkeenyaaf, sirna daacciis ta'ee, sirna gaa'elaa keessatti kanneen tajaajilan alangaa, marga, meendhach, dhibaayyuu, sirna Gadaa keessatti Bokkuu, Ciicoo, sirna ateetee keessatti Siinqee, Biddiqqoofi kan kana fakkaatan ergaa mataa isaanii qabu.

2.1.1.3 Dhorkuuf

Dhorkuun dhimmoonni aadaafi safuu hawaasichaa keessatti hin barbaachifne akka hinraawwatamne ittisuu jechuu dha. Kunis faayidaa fookilooriitiin yoo ibsamu, dhimmoota hawaasaa keessatti sababoota adda addaatiin raawwatamuu hin barbaachifne tokkorraa miseensota hawaasichaa yookiin kanneen biraa dhorkuu dha. Fakkeenyaaf, sirna Gadaa keessatti namni osoo niitii qabuu niitii manatti gatee kan biraatti gale miseensa sadarkaalee gadaa keessaa 'foolledhaan' waan reebamuufi (yaabbatamuuf) namoonni biroon gocha akkasiirraa of qusatu. Sirn daaccii keessattis namni tokko haati warraan abbaan waarraa yoo ka du'an ta'e kan lubbuun hafe osoo daaccii hin baasiin darbee akka hin fuune ykn heerumne dhorka.

2.1.2 Gosoota Fookiloorii

Gosoota fookiloorii irratti beektonni garagaraa yaada garagaraa kaa'u. Kanas amala dhuunfaafi hiika fookilooriin hawaasa tokko keessatti qabu ykn hubannoo garagaraa beektonni fookiloorii hawaasaa qaban irratti hundaa'uun bakka garagaraatti qoodu. Isaan keessaa namni Richard Dorson (1972:2) fookiloorii iddoo gurguddoo (gooroo) 'genre' afuritti qoodde jira. Isaanis: afoola, meeshaalee aadaa, duudhaa hawaasaafi aartii sochiiti jechuun ibsa.

Kanas ta'ee sana kaayyoon qorannoo kanaa baay'ina qeenxeewwan fookiloorii ibsuu waan hin taaneef, gooroowwan kanneen muraasa adeemsa raawwii sirna daaccii kanan ittiin qaacceessuuf akka na gargaaruuf tokko tokkoon akka itti aanutti ilaalla.

2.1.2.1 Afoola

Afoola irratti hayyoota qorannoo gaggeessan keessaa Okpewho (1992:3) gamasaatiin afoola yoo hiiku “It is simply means, literature delivered by a word of mouth’ jedha. Akka yaada kanaatti afoola jechuun himamsa afaaniitiin kan daddarbu jechuudha. Kana jechuun ammoo afoolli dhalootaa dhalootatti daddarbaa kan dhufe afaaniin kan jedhu qabateeti.

Ilmi namaa osoo barreeffamatti fayyadamuu hin jalqabiin duratti afoolatti gargaaramuun yaada isaa ibsata. Afoola ilaalchisee Dorson, R. (1972:2) yoo ibsu, *...the oral literature is composed of folk narratives, folk song, or folk poetry, with their subcluses...folk narrative consists for instance, of myths, legends, folk tales, proverbs, and reddles and so on ...passed down from generation to generation orally and without known authorship, jedha*

Akka hayyuu kanaatti, afoolli kan haammatu afseenaa, faarulee, afwalaloo, afoolaafi kkf. dha. Gooroowwan afoolaa kunniinis gosa adda addaa of jalaa qabaachuu kanneen akka raagoowwanii, afseenaa, mammaaksota, hiibboowwaniifi kkf’ n seeneffamoota afoola jalatti ramadamu. Afoolli kunniin dhalootaa dhalootatti kan himamsa afaaniin daddarban yoo ta’u, isaan kun ammoo abbaa qabeenyummaa dhuunfaa isaanii kan hin qabnedha.

Gara keenyaatti yoo as deebine, Afoola Oromoo akka Jeylan (2005:23) barreessetti, “The Oromoo word for oral tradition is Afol. Afol consists myths, wisdom, and belief system of the society that have been passed down to the present generation through oral mediums.” Jedha.

Akka yaada namni kun jedhuutti, afoolli kan haammatu raagoowwan, sirna amantaa hawaasichaa, kkf kanneen afaaniin dhaloota ammaatti darbaa dhufanidha. Haaluma kanaan, sirna duudhaa raawwii sirna daaccii ija fookilooriitiin yoo ilaalle gareewwan afoola hedduu qaba. Hunduma isaani garee garee isaatiin qaaceffamaniiru.

Yaadrimeen afoola jedhu keessatti qorannoowwan fookiloorii ogafaan (oral literature), ogummaa hawaasaa (folk art), fookiloorii afaanomaa (oral literature), ogbarruu hin barreeffamiin (unwritten literature), barsiifata afaanomaa (oral tradition) kan kana fakkaatan jedhamuun waamamaa kan ture damee fookilooriiti. Solomon (2007:80) afoolli waggoota dheeraadhaaf beekumsa sammuu dhala namaa keessaa madde yaadachuun namoota birootti himafaaniin, mammaakuun ykn yeedaleessuun ogummaa dhalootaa dhalootatti darbaa dhufe. Ogummi kunis falaasama hawaasichaa, aadaa, haala jireenyaa nama muudataniifi kan kana fakkaatan

ilaalchisuun ogummaa ittiin dabarsaniifi beeksisanidha. Akka Solomon (2007:79) ibsetti, “Dhalli namaa bara lafa kanarra jiraachuu eegaleefi bara ogummaa barreessuu eegale walbira qabuun yoo ilaalame, ogummi barreessuu bu’aa yeroo dhihooti” jedha.

Ogummi barreeffamaa osoo hineegaliin dura, aadaa, duudhaa, barsiifataalee, haala jireenyaafi waan kana fakkaatan dhaloota lufuufi dhufutti dabarsaa kan ture afoola fayyadamuuni. Akka yaada kanaatti afoolli muuxannoo hawaasaa adeemsa bu’aa ba’ii jireenyaa keessatti uumameefi hawaasichi dhimmoota adda addaatiif itti gargaaramudha. Kanamalees, ogummi afoolaa ogummaa barreeffamaa caala umurii dheeraa kan qabu ta’uu agarsiisa.

Haaluma walfakkaatuun, afoolli dhimma hawaasummaan walqabatan irratti kan xiyyeeffatu ta’ee, afaanoma bu’uura godhachuudhaan sammuutti qabachuufi yaadachuun dhalootaa dhalootatti kan darbu damee fookilooriiti.(Finnegan 1970:14).

Waan darbe ragaa dhugaa ilaalchisee Asaffaan (2009:23) dhumarratti “Akkuma daawwitii keessatti of ilaaluu kan faana jiru deebisee calaqqisu gocha osoo hintaane akka ofilaalee cabaa fuula tolchuu isaa ta’es hin ta’iinis mul’isuu ta’a,” jedha.

Akka yaada kanaatti, wanti afoola hawaasaa jalaa dhokatu akka hin jirredha. Afoolli aadaa, duudhaafi safuu hawaasa tokkoo dhaloota tokkorraa gara dhaloota itti aanutti afaaniin daddarbaa kan dhufe, darbaa kan jiru, akkasumas fuldurattis kan darbu dame aadaa saba tokkooti. Afoolli calaqqee jiruufi jireenya hawaasaa ta’ee afaaniin labata tokkorraa gara labata birootti kan darbudha.

Afoola ilaalchisuun, Jaarraa W.Bfi W.B Yaadatuu (2000/2007/2008:156) akka ibsanitti, “Afoola jechuun kan afaaniin dhalootarraa dhalootatti darbudha. Yeroo tokko tokko gochaanis kan darbudha. Afoolli muuxannoo jireenyaati. Jechoonni afoola keessatti fayyadamnu jechoota ogbarruu ta’uu isaanii hubachuun barbaachisaadha” jedhu. Yaada armaan olii kanarraa wanti hubatamu, wantoota hawaasa kana keessatti aadaa, duudhaa, safuu, eenyummaa, siyaasa, diinagdeefi warren biro afaaniin himanii ykn gchaan raawwatanii dhaloota dhufuufis afaanumaan dabarsan jechuudha. Daacciinis duudhaa hawaasichi qabu keessaa tokko ta’ee kan gochaafi afaaniin dhalootarraa dhalootatti daddarbaa deemudha.

2.1.2.2 Gosoota Afoolaa

Afoolli gosa hedduu qaba. Heddummina isaarraa kan ka'es, bakka tokkotti qoratanii waliin ga'uun rakkisaadha. Kanaafuu afoola qorachuun gosa gosaa qoqqooduun barbaachisaadha. Haata'u malee, hayyoonni qoqqooddii afoolaa irratti yaada walbuusu dhiyeessu. Okpewho (1992:4) afoola iddoowwan saditti qooda. Isaanis: raagoo (oral narrative), afwalaloo (oral poetry)fi qareeyyii (witticisms)dha. Ulaagaa hayyuun kun fayyadames seenaa qabaachuu, walaleeffamuufi unka gaggabaaboo qabaachuudha. Yaaduma hayyoota kanaa bu'uura godhachuun gosoota afoolaa sadeen Okpewho (1992:4) qoodaman akka armaan gadiiti.

Raagoon akaakuu afoolaa keessaa tokko ta'ee, dandeetti sammuu waayaadachuu bu'uureffachuun waggoota dheeraaf darbaa dhufuun dhaloota har'aa bira kan ga'edha. Ogummi kun dhalli namaa dhaloota irraa kaasee hanga du'uutti adeemsa jireenya isaa kan ibsu waan ta'eef, saba kam keessattiyyuu kan argamudha. Kana malees, raagoon ta'iinsota adda addaa duraa duuba isaa eeguudhaan hawaasicha jiruuf jireenya guyyuu keessatti wantoota addatti muudatan irratti hordoftoota bashannansiisuu, barsiisuufi ergaa kaayyeffate haalaa dabarsuun dhihaata. Oring (1986) ragamtaa, afseenaafi durdurii of jalatti kan haammatu. Ragamtaan gama isaatiin ragamtaa uumamaa, ragamtaa ergamtootaafi ragamtaa gooban galeessa jedhamuun iddoo saditti qooda.

Afwalaloon bifa walalootiin kan dhihaatuufi dhimmoota hawaasaa, diinagdee, hawaasummaan, siyaasaan, akkasumas gama seenaatiin gumaacha guddaa kan taasisu damee afoolaati. Afwalaloon Oromoos akkuma afoola isaan biroo afaanomaan kan dhaloota irraa dhalootatti darbu yoo ta'u, yeedaloo qabaachuu isaatiin afwalaloo kan irraa adda ta'a.

Akka Solomon (2007:129) ibsetti, afwalaloon aadaa hawaasichaa bu'uureffachuun hawaasa keessatti dhuunfaan ykn gareen dhiyaachuu danda'a. Haala kanaan wantoota hawaasni jireenya guyyuu keessatti muudatan, wantoota uumamaan walqabatanii muudatan, falaasama hawaasichi qabu, beekumsa ilaalchaafi kan kana fakkaatan afwalaloo bu'uureffachuun dhalootaa dhalootatti darba.

Finnegan (1970:299) gooroowwan afwalaloo, amileessaa (patronage), faarsaa (panegyric or praise), boo'icha (elegiac), amantaa (religious), afwalaloo addaa (special purpose), miiraa

(lyric), siyaasaa (topical political)fi uruursa daa'immanii (children's song) jechuun iddoowwan garagaraatti qooddi.

Himmota gaggabaaboon bifa walaloon ykn ammoo hololoon kan dhihaatan ogummaa hawaasaan kan kalaqame damee afoolaati. Akka Solomon (2007:134) ibsetti, akaakuuwwan afoolaa asjalatti qoodaman hedduu ta'uu danda'u. Kanneen keessaa muraasni, mammaaksa, hiibboo, faaruu gootaa (epic), eebba, abaarsa dubbii qolaafi kan kana fakkaatan fa'i. Akka yaada kanaatti, himoonni gaggabaaboon haala lamaan dhihaachuu danda'a. Bifa walaloofi hololootiini. Fakkeenyaaf, hiibboo, mammaaksa, eebba, abaarsa, dubbii qolaa, jechama yoo fudhanne yeroon isaan bifa walaloon, ykn ammoo bifa hololoon dhiyaatan ni jiraatan.

2.1.2.3 Meeshaalee Aadaa

Namoonni fedhii meeshaafi xinsammuu guuttachuufi dandeettii ogummaa agarsiisuuf jecha kan hojjetan wantoota ijaan mul'ataniifi harkaan qabamuu danda'anidha. Isaaniinis meeshaa aadaa jechuu dandeenya. Meeshaan aadaa kan gurraan dhaga'amu ykn kan afaaniin dubbatamanirra kan ijaan ilaalamanidha. Isaanis: aadaa, amantaafi falaasama hawaasa tokkoo kan calaqqisiisudha; namoota ilaalchaafi barsiifata tokko qabaniin dhaloota tokko irraa kan itti aanutti bifa ilaalamuufi harkaan qabamuutiin qabeenya aadaa darbuu danda'udha.

Firiiwwan fookiloorii keessaa meeshaan aadaa isa tokko. Ilmi namaa jireenya isaa gaggeessuuf jedhee meeshaalee adda addaatti fayyadama. Meeshaaleen aadaa hawaasni tokkoofi kan biroo itti gargaaramu adda adda ta'uu danda'a. Adeemsa keessa meeshaaleen kunneen eenyummaa hawaasichaa ibsaa dhufuu danda'u. Yaada hayyoonni meeshaa aadaa irratti kennan yoo ilaalle, Ian, W .(2007:3) "The term 'Material culture' emphasises how apparently inanimate things within the environment act on people, and are acted upon by people, for purposes of carrying out social function, regulating social relations and giving symbolic meaning to human activity." Jechuun kaa'a.

Akka yaada kanaatti xiyyeeffannoon meeshaa aadaa haala wantoonniifi naannoo namootarraan dhiibbaa gahaniifi namootaan irra gahu, fakkoommii sochiilee dhala namaati. Simth and Stephen (1963:13) "Material folklore takes a number of different forms, some of it "permanent" ,such as architectural structures or functional tools, and some of it ephemeral, such as food, body pointing or paper ornaments" jechuun ibsiti. Meeshaa aadaa jalatti kanneen ramadaman

meeshaalee hojii harkaa, meeshaalee nyaanni ittiin qophaa'an, meeshaalee hojii oomishaa, meeshaalee qabtamaan faaya adda addaa kanneen dibatamaniifi kanneen qaqqabaman jechuun tarreessu.

Meeshaan aadaa kun ilmi namaa teekinoloojii ammayyaatiin fayyadamuu otoo hin jalqabiin dura ogummaa uummata bira turedha. Barreeffamaan otoo waliigaluun hinjalqabiin ilmi namaa meeshaalee aadaa garagaraa harka isaatiin tolchuun itti fayyadamaa tureera; ammas itti fayyadamaa jira. Ogummaan is, ta'ee meeshaan aadaa kun seenaa bara dheeraa haala qabatamaan xiyyeeffannoon itti hin kennamne qoratamaa hin turre. Robert (1986:101) akka ibsetti, "material culture that may refer to traditional tools used by the people; performing folk arts that traditional drama, song and dance, and social folk custom that embraces people's traditional beliefs, wearing other ways of life."

Yaada armaan olii kana kan dhugoomsu, meeshaan aadaa kanneen akka nyaata aadaa, meeshaa manaa, mana aadaa, meeshaa muuziqaa, meeshaa lolaa, tulluu, qoricha aadaa, ogummaa ittiin mana ijaaraniifi kkf. ta'uu danda'a jechuun ibsa.

Meeshaan aadaa kun ogumma harka uummataa, fakkiwwan bifa aadaatiin uummataan hojjetaman, ogumma ijaarsa gamoofi waan kana fakkaatan gama aadaatiin uummataan hojjetaman uffata aadaa, qophii dhugaatiifi nyaata aadaa haammata. Dameeleen kunniinis akkuma amalaafi uumama isaaniittiin akkaataan itti qoratamanis adda adda. Meeshaan aadaa kun ilmi namaa teekinoloojii ammayyaatiin fayyadamuu otoo hin jalqabiin dura ogummaa uummata bira turedha.

2.1.2.4 Aartii Sochii Qaamaa

Aartiin sochii qaama hawaasaa, gosa aartii hawaasaa keessaa tokko ta'ee ogummi isaa sochii qaamaan kan mul'atu dha. Aartiin sochii qaamaa hawaasaa, hawaasani jiruufi jireenya isaa keessatti faayidaa adda addaaf bifa ogummaa guuteen, muuxannoo yeroo dheeraa irraa argateen kan kalaqedha. Gosni aartii kun qaama keenya keessaa kutaa qaama hanga ta'een, jechuunis, harka, miila, mataa, fuula, mudhii, mormafi kkf. keessaa gara caalu sochoosuun kan raawwatudha. Aartiin sochii qaamaa sirba, sochii qaamaafi diraamaa ogummaa qu'atamuufi wantoota qo'ataman kan of keessaa qabudha.

Yaada kana Maammoon (2009:5) yoo ibsu, “Sabni Oromoo sirna isaa kamuu hanga gochaan dalaganii agarsiisuun hin danda’iinitti tiyyoriirraa fayyadamuu akka hindandeenye amantaa qaba. Rakkinni biraa namni aadaafi falaasama saba kanaa gadi bu’ee hubannaa hinqabne gaaffii gahaa dhiheessee, deebii gahaa argachuufis akka rakkisaa ta’e ifatti mul’ata” jedha. Yaada armaan olii irraa kan hubachuun danda’amu, wan aadaa, dhimmoota aadaafi duudhaa hawaasaan walqabatan tiyyorii isaa qofaan haala gaariin dhiheessinee agarsiisuu akka hindandeenyeefi wanti aadaa, dhimmoonni duudhaa hawaasaan walqabatan hunduu gochaan ykn sochii qaamaan dhihaachuu akka qabudha.

Iristeen (2012) aartii sochii qaamaa akka ibsitetti, aartiin duudhaa ogummaa aartii hawaasaa tokkoo yoo ta’u, gosa mul’ina fookiloorii bifa faaruwwan duudhaa, ragada, diraamaa, tapha fardaafi kan kana fakkaatan kanneen sochii qaamaan qindaa’anii dhihaatanidha”. Aartiin duudhaa kalaqa aadaatiin kan argame yoo ta’u, ogummaa sochii qaamaatiin qindaa’ee waan dhihaatuuf dandeettiin fedhii nama hawwachuu isaatti cimaadha. Kanaaf, haala salphaan fookiloorii uummata tokkoo calaqqisiisuufi dhalootaa dhalootatti dabarsuu kan danda’udha.

2.1.2.5 Duudhaa Hawaasaa

Duudhaan hawaasaa wanta aadaatiin baay’ee walitti dhihaata. Duudhaan hawaasaa gochaafi ogummaa dhuunfaarra xiyyeeffannaa kan itti godhu hariiroo (walitti dhufeenya) gareerratti jechuun ibsa (Dorson 1972:3). Duudhaan hawaasaa uummata keessatti umurii dheeraa kan lakkoofsiseefi hawaasni hundi itti waliigale fudhatedha.

Akka yaada armaan olii kanaatti, duudhaan gochaafii ogummaa dhuunfaa sabni tokko ykn namni dhuunfaa tokko dhimma wayiitiif ykn raawwii wayiitiif taasifatudha.

Gama biraatii <https://lonerwolf.com> irratti akka ibsametti, “rituals are formalized behaviors set aside from ever day life that allow communities to explore their religious and /or cultural worlds through action” jedha. Akka yaada kanarraa hubannutti, duudhaan gocha qindaawaa hawaasni guyyaa guyyaatti amantii ykn aadaa isaa keessatti itti fayyadamu ta’ee kan gochaan mul’atudha jechuun ibsa.

Barsiifatni aadaa firiiwwan fookiloorii keessaa isa tokko ta’ee xiyyeeffannoon isaa ogummaafi dalagaa garee irrattidha. Gochaaleen hawaasaa barsiifata jennuun kanneen akka gareewwan

(kabaja sadarkaa guddinaa, kabaja dhalootaa, duudhaaf heeruma, du'aafi kkf.) jilawwan kabaja aanotaafaadha. Waa'ee duudhaafi aadaa hawaasaa kan ilaalchisee Tarruun (2015:124) yoo ibsu,

Hawaasni kamuu aadaa waliin jireenyaafi duudhaa mataa isaa qaba. Jireenya hawaasummaa isaa keessatti akkaataa itti waliin oolee buluufi seera ittiin wal too'atu qaba. Kana waan ta'eef, namniifi qaamni kamuu aadaafi seera hawaasaa keessa jiraatu kabajee jiraachuu isa barbaachisa. Gara biraatii dhufee hawaasa isaa hin fakkaannetti makamee kan jiraatulle yoo ta'e aadaa, duudhaa, seeraafi safuu walumaagalatti haala waliin jireenya hawaasa sanaa kabajee waliin jiraachuu qaba. Aadaafi duudhaa hawaasa keessa jiraatu tuffachuu, arrabsuu, maqaa balleessuufi akka waan duubatti hafaa ta'eetti ilaaluu hin qabu; hin barbaachisu. Hawaasa keessa jiraataniifi kabajaafi ulfina kennuun dirqama jireenyaati. Seera isaas kabajuun barbaachisaadha. Hawaasaan yoo waldhaban kan isaan walitti nama araarsu akka laayyootti argamuu hin danda'u. Kanaaf, duudhaafi aadaa hawaasaa kabajuun barbaachisaadha.jedha

Akka yaada kanaatti, hawaasni tokko waliigalee jiruuf jireena isaa gaggeeffachuuf aadaa, duudhaa, safuu, seeraafi haala waliin jireenaa hawaasa keessa jiraatu sanaa kabajee waliin jiraachuutu irraa eegama. Kana malees, aadaa, duudhaa, safuu, seera, akkaataa bulchiinsa hawaasichaafi afoola hawaasa sanaa kabajanii, ulfina kennaniifi waliin jiratu kan jedhu of keessaa qaba.

Namoonni kutaa hawaasa tokkoo waliin jireenya hawaasummaa yeroo dheeraa keessatti dhimmoota garagaraarratti aadaa kuufatan qabu. Aadaan kuufatan kun ammoo eenyummaa isaanii ibsa. Kunis, waa'ee aadaa dhimma ta'e tokko hawaasa isaatiin alatti kaasuun, balballoomsuun, ifa gochuun rakkisaa akka ta'e namatti agarsiisa. Kanarraa ka'uun, aadaan mirkaneessituu eenyummaa hawaasaa ykn saba tokkooti jechuun ni danda'ama.

Duudhaan (barsiifanni) hawaasaa adeemsa jireenyaa keessatti gareen hawaasaa walitti dhufeenya uumuun, gocha raawwatuun, afoola irradeddeebi'een kan ittifayyadamudha. Kana wajjin walsimatee 'Sims and Stephen' (2005:65) akka ibsanitti, duudhaa jechuun beekumsa (lore) fi adeemsa (process) beekumsa duudhaa ittiin gonfatamu, maalummaan kan ittiin ibsamudha. Duudhaa dhalootaa dhalootatti darbaa kan dhufe, firiiwwan adda addaa bara wajjin jijjiirama kan agarsiisan kanneen ammoo ittifufinsa kan qaban ta'uusaa hubachuun nidanda'ama. Duudhaa hawaasaa (social folk custome) akkuma firiiwwan fookiloorii kanneenii akaakuuwwan adda addaa of keessatti haammata.

Haala duudhaa hawaasaa keessatti kabajamu ilaalchisee hayyuun Richard Switerlich (1997:168) duudhaa hawaasaa yeroo itti dhihaataniin iddoowwan afuritti qoqqooduun kaa'e. Isaanis: waqtii eeganii kanneen raawwataman (calenderical custome), lufinsa jireenyaa kanneen bu'uureffatan (Ristes of passage), Dhimmota hawaasni waliin kabajatu (significant communal event custome)fi dhimmota amantaan walqabatan (folk belief custome) fa'i. Raawwiin sirna daacciis qoqqooddii armaan olii kana keessaa lufinsa jireenyaa kan jedhamu jalatti ramadama.

Aadaan haala jiruufi jireenya saba tokkoo ta'ee, kan hawaasni tokko ilaalcha keessa isaatii burqe ibsatudha. Amantiinis qaama aadaa hawaasa tokkooti. Waa'ee amantii tokkoo yoo dubbannu aadaafi ilaalchi saba amantiin sun keessaa baatetiin addaan baafanee ilaaluun hindandeenyu. Waaqeffannaanis amanitii Saba Oromoo kan duudhaafi aadaa isaatiin walqabatee ta'uun beekamaadha. Maammoon (2013:223) akka armaan gadiitti ibsa:

Aadaan haala jiruuf jireenya saba sanaa guutumaa guutuutti kan haammatudha. Amantiin qaama aadaa keessa tokko ta'uudha hubanna. Akkuma aadaa keessaa, Sirna fuudhafi heerumaa, kan nyaataafi kan kana fakkaatan jiran sirni amantiitis aaduma keessa jira jechuudha. Sabniifi amantiin kamuu waaqa akka itti kadhatan ni qaban. Haa ta'u malee, raawwiin (adeemsi) isaanii aadaa isaaniitiin walqabataadha jedha

Akka yaada kanarraa hubachuun danda'amutti, jiruufi jireenya, dhugeeffannaan saba tokkoo aadaa hawaasaarraa kan adda bahuu hin dandeenyedha. Kanaafuu, yaada firii fookiloorii kana jalatti ka'an kan sirna duudhaa daaccii baasuu keessatti ta'a. Hawaasa afoolota adda addaa sirna duudhaa daaccii baasuu keessatti fayyadamana dalagaa afoolichaa waliin itti gargaaramu. Afoolotaafi raawwii gochaaleen mul'atan kanas,boqonnaa afur jalatti qaaceffamaniiru.

Simth and Stephen (1963:64-65) "Tradition is a vital dynamic feature of the culture of folk groups. Infact, tradition is often of the frist word to come to mind when people consider the definition of folklore it self" jettee ibsiti. Yaadni kun kan inni ibsu, duudhaan jecha jalqaba fookiloorii dursee argame yommuu ta'u innis gareen hawaasaa tokko kan waliin qooddatanidha. Akkasumas, duudhaan wanta kalaqameefii mallattoo hawaasa sanaa kan ta'edha. Martha-C Sim (1963:71)

Traditions are behaviours we do right now that connect as to other people in a group and May also connect us to another, cultue, provide us a sense of ethnicity, or help us make other connections. Tradition are those informallyshared

behaviours, customs, and verbal expression that circulate within and among groups jedhu.

Yaada kana irraa kan hubatamu, duudhaan garee hawaasa tokkoo isa biroorraa kan addaan baasu, meeshaalee hawaasni tokko waliin itti gargaaramaniifi haala ittiin waliin raawwatan kan ibsudha. Karaa biraatiin, kan ittiin miira itti fufinsaafi qooddii, meeshaa, uffata aadaafi gocha jechaan ibsuun garee murtaa'e keessatti itti fufinsaan kan jiru ta'ee kan irra deddeebii qabuufi eenyummaa ofii nama keessatti uumuuf aadaa baasuuf kan gargaarudha. Kana waan ta'eef, duudhaan namoota walitti fidee kan garee uumu, garee murtaa'e tokko keessatti hirmaachuuniifi qooda fudhachuun akka isaan miseens garee sanaa ta'an kan taasisu, miseensonni garee sanaa immoo osoo hinbeekiin gareetti akka makamaniifi garee keessatti fedhii walfakkaataa akka qabaatan kan taasisudha.

2.1.3 Lufinsa Jireenyaa

Lufinsi jireenyaa dhimmoota gulantaawwan jireenyaa keessatti umuriin walqabatanii muudatan ykn raawwatamani dha. Yaada kana Sims & Stephens (2005:110) yoo ibsan, "Rites of passage mark notable dates or stage in a person's life. Most rites of passage occur at times of change or transition: birth, puberty, entering adulthood or coming-of-age, marriage, and death, for example."

Akka yaada kanarraa hubachuun danda'amu, lufinsi jireenyaa umurii keessa darban keessatti mallattoo kaa'ee darbuu qaba. Lufinsi jireenyaa hedduun jijjiirama umurii wajjin walqabatee dhufu waliin raawwatamu: dhaloota, dargaggummaa, gaheessummaa seenuu, gaa'elaafi du'a akka fakkeenyaatti kaasuun ni danda'ama.

Haaluma walfakkaatuun fookiloorii duudhaa hawaasaa keessatti argaman ilaalchisuun Sim & Stephens (2005:112) Van Gennep wabeeffachuun yoo ibsan,

Rituals are repeated, habitual action, but they are more purposeful than custom; rituals are frequently highly organized and controlled often meant to indicate or announce membership in a group. Most rituals bring together many types of folklore: verbal such as chants, recitations, poems or song; customary such as gesture, dance or movements; and material, such as food, awards, clothing, and costumes. (Sims and Stephens, 2005)

Akka yaada hayyoota kanaatti, duudhaan hawaasaa dhimmoota garee hawaasichaa keessatti irradeddeebi'anii haala walfakkaatuun raawwatamanidha. Kunis kan raawwatamuuf, miseensa garee

hawaasa tokkoo ta'uuf ykn itti makamuu agarsiisuuf ofbeeksifachuu akka ta'e agarsiisa. Yaadichi itti dabaluun akka ibsutti, duudhaan hawaasaa hedduun akaakuuwwan fookiloorii garagaraa ofkeessatti haammata. Isaanis kanneen jechaan mul'atan, wantoota gareen jedhan (chants), kanneen sammuu qabachuun jedhan (recitation) sirboota wantota irradeddeebiin raawwataman (customery), sochii qaamaa (dance)fi meeshaalee aadaa (material culture) isaanis nyaata, badhaasa, uffannaafi akkaataa uffaannaa fa'i.

Gama waliin jireenyaa keessatti duudhaan karaa hedduutiin baratamuu ni danda'a. Isaanis: naannoo keessatti guddatanirraa, ilaalanii shaakaluurraa, naannoo adda addaa irraa walitti dhufuun duudhaa naannoo isaan walbarsiisuu (hojii keessa walirraa qooddachuun)fi jiruuf jireenya guyyaa guyyaa keessatti hirmaachuun kan baratamudha. Yaada kana Simth and Stephen (2005:68-69) akka ibsutti,

The flip of creating confirming identity through participating in tradition is that traditions themselves must be identified as meaningfull groups. The key to understanding the role of tradition is to examaine what a tradition means with in a particular group. A long with that comes the idea that folk groups claim as tradition and participate in those tradition that allow them to share values belief that are important to them. A folk art tradition may be changed when people come together from to deffirent folk groups.

Yaada kanarraa wanti hubatamuu danda'u, duudhaa hawaasaa keessatti hirmaachuun duudhaan deebisee akka nuti garee hiika qabnu nu taasisia. Gaheen duudhaa hawaasaa inni ijoon garee hawaasaa keessatti hiika duudhaa beekuudha.

Haa ta'u malee, akkuma karaa adda addatiin baratamu duudhaan sababoota garagaraatiin hawaasicha keessaa dhabamuu ni danda'a. Wantoota akka duudhaan dhabamaa deemu taasisan keessaa muraasni kanneen armaan gadii kanadha. Kunneenis, namoonni itti fayyadama naannoo sanaa keessaa yoo ba'an duudhaan sun gartummaa dhabuu, haalawwan akka duudhaan yeroo darbee lammii booda dhufutti hindabarre daangessan jiraachuu, yeroo tokko tokko aadaan uumamaan jijjiiramuufi dhabamaa deemuu jiraachuu miseensonni duudhaa tokkoo naannoo adda addaatti faca'anii aadaa biro keessa galuu, jijjiirama yeroo duukaa jijjiiramuu yookaan kan birootiin liqinfamuun duudhaa hawaasa tokkoo baduu kan danda'uufi kkf dhabamuun kan danda'udha.

Kanaafuu, gareen hawaasaa duudhaa sana qabatee jiruu akka duudhaan sun gonkumaa hindhabamne gochuu irratti shoora olaanaa kan taphatudha. Kunis, kan duraan jirus ta'ee haarawaa uumuun bakka buusuudhaan adeemsaafi altokkottii waliin ga'uun akka inni bal'atee jiraatu gochuun nidanda'ama. Haalli kunis kan uumamuu danda'us miseensi garee hawaasa duraan ture yoo garee aadaa biroo qabutti makamuun aadaa duraan qabuuf aadaa garee haaraawaa walitti makuun aadaa biroo kan uumanidha. Yookaan ammoo aadaasaa isa duraa dhiisee aadaa isa haaraa bakka buusuun duudhaa haaraa uummachuun nidanda'ama. Kunis, jaalalaafi kabaja hawaasni adda addaa irraa dhufan irratti hundaa'ee inni haarawaa kan uumamudha.

2.1.4 Faayidaa Duudhaa Hawaasaa

Hawaasni tokko duudhaa isaa yeroo kabajatu faayidaa isaa tilmaama keessa galcheeti. Duudhaa hawaasaa ilaalchiuudhaan <https://lonerwolf.com> akka ibsutti, “here are some benefits of having rituals. Ritual help you to “banish”bad habit, to heal, to create closer, to invoke the healing powers of transformation, to remain focused and goal oriented, and to develop self-discipline” jechuun ibsa.

Yaada armaan olii irraa wanti hubatamuun danda'amu faayidaan duudhaan namaaf qabu keessaa muraasni amala badaa hambisuuf, fayyummaa kadhachuu, hariiroo cimaa uumuu, human nama ceessisu kadhachuu, bakka ga'uuf barbaadan ga'uuf sanaa tattaafachuufi naamusa dhuunfaa cimsachuuf gargaara jechuun lafa kaa'a.

2.1.5. Maalummaa Daaccii

Maalummaa daaccii ilaalchisuudhaan hawaasniifi beektonni garagaraa haala garagaraatiin hiikuuf yaalaniiru. Kun ammoo haala jiruuf jireenya hawaaasichaa irratti hundaa'uun kan maqaa argatan ta'uu danda'u. kanaan alattis, jireenya guyyuu guyyuu hawaasichi gaggeessu irratti hundaa'uu beektonni garagraa maqaa garagaraatiin waamuu nidanda'u. Hiika daaccii irratti Dirribiin (2012:72) akka ibsutti,

Namni mana dhaabe yoo du'e waaqeffataan waggaa isaatii daaccii ykn mijuu baasa. Nama du'e sana yoo imaanaan irra jiraate guutanii baasu, yoo faloo ykn hiikoo osoo hin raawwatiin du'e ta'e, niraawwatuuf. Sanaa achi fira waamanii yoo ajjeesaa ta'e faacha isaa karaarra dhaabuuf. Biqila naqanii, dhibaa fatanii, mataa haadha manaa namicha du'ee dhadhaa dibanii guyyaa kanaa booda hin gaddiin

heerumi jedhanii jajjabeessu, nigorsu. Kan duute dubartii yoo taate, abbaan manaa ishee niitii biraa akka fuudhu eeyyamanii hin gaddiin jedhuun. Kana malee mijuu daaccii baasuun nama du'e jannata galcha jedhee waaqeffataan hin amanu. Fuldurattis, aadaan daaccii baasuu itti fufuu mala. Wanna namichi du'e sun calqabee ture tokko yoo jiraate raawwataniifii akka seeraatti cufuun barbaachisaadha.

Yaada armaan olii kanarraa wanti hubatamu namni tokko erga fuudhee ykn heerumee booda lamaan isaanii keessaa yoo tokko du'e, inni lubbuun hafe darbee fuudhuuf ykn heerumuuf inni lubbuun jiru raawwii sirna daaccii baasuu qaba yaada jedhu of keessaa qaba. Yeroo daacciin baafamu wantoonni akka mijuutti barbaachisan nijiru. Mijuun kun kan qophaa'uuf lubbuu nama du'e sanaa jannata galchaadhaaf osoo hintaane, seera duudhaa hawaasaa keessatti ce'umsa sadarkaa jireenyaa keessatti wanta aadaa hawaasaa ta'eef raawwachuun dirqamadha. Kana malees, daaccii baasuun seera amntaa waaqeffannaa kessatti, ulaagaa lufinsa jireenyaa ta'eet taa'a. Namni jireenya hawaasummaa qabu keessatti aadaa hawaasa sanaa kabajee, eegge, hirmaateet wallin jiraata waan ta'eef, gocha hawaasichi kabajachaa, ulfeeffachaa, eeggachaa, raawwachaa ture kana akka qaama hawaasa sanaatti raawwatani keessa lufuun dirqama waan ta'eef ulaagaa hawaasa sanaati.

2.1.6 Ayyaana

Qorattoonni adda addaa yaadrimee 'ayyaana' jedhu ilaalchisee yaada walsimu hin qaban. Kana jechuun yaadonni hayyoonni adda addaa kennan kun yaada walfakkaataa osoo hin taane kan garagaraa ta'edha. Ayyaana yeroo jennu uumama waaqa qaalluu keessaa mul'atee waaqaafi nama walquunnamsiisu jedhamee beekama. Ayyaana ilaalchisee Dirribiin (2012:111) yoo ibsu,

Ayyaana jechuun waan hedduudha. Guyyaadha, carraadha, milkiidha. Akka dhugeeffannaa waaqeffannaatti Ayyaana jechuun wanna waaqaan ramadamee akka uummanni hundi safuu eeggatee waldanda'ee waliin jiraatu kan too'atudha. Namni ayyaana qaba jechuun eegduu kan isa tiksuu qaba jechuudha. Burqaan, Tulluun, Malkaan, Mukti jiidhaafi wanni hedduun ayyaana qabu. Nama cubbame, muka gogaafi waan du'aa irraa ayyaanni ni godaana jedhama. Ayyaanni tokko tokko wanna addaa hordofa, jedha

Yaada armaan olii kana irraa wanti hubatamuu danda'u, ayyaanni uumaafi uumama kan walitti araarsufi eegduu jireenya namaafi kan wantoota waaqayyoon jaalatamanti. Kana malees,

ayyaanni akka namoonni jireenya isaanii keessatti hin dogoggorre, safuu hincabsine uumama biro hindhiibne kan nama too'atudha.

Yaada-rimee 'ayyaana' jedhu hiikni isaan haala qabatamaa keessatti beekama. Hiikni tokkoffaan ayyaanni ergamaa mootummaa waaqaati kan jedhudha. Akka hiika kanaatti, ayyaanni mallattoolee mataa isaa hubataman kan qabuufi uumaa keessatti bakka tokkotti argama jedhamee kan yaadamudha. Garuu suuraan isaa eessa akka jiru ibsuun rakkisaadha. Ayyaanni uumaa kan hin hubatamne ta'uu isaa Bartels (1983:112) Gammachuu madda ragaa tokkoffaa taasifachuun akka armaan gadiitti ibseera. Wanti hunduu hiika dachaa lama qaba. Inni tokko kan ija keenyaan arginudha. Inni biroon kan nuti ija keenyaan arguu hindandeenyedha. Garuu laphee keenyaan argina. Kutaa hin mul'anne kana 'Ayyaana' jenna. Nuti waan hunda akkaataa kanaan ilaaluu keenya qalbeeffachuu baannaan nu hubachuu hindandeessu. Kana jechuun ayyaanni hubatamuu kan hin dandeenye ija keenyaan otoo hin taane laphee keenyaan kan arginudha. Kun ammoo afuura qulqulluu dhalootaa gara dhalootaatti daddarbus 'ayyaana' jedhama. Afuurawwan qulqulluu kanneen 'ayyaana' yommuu jedhaman, isaanis qulqulluu kan ta'aniifi kan fayyadan ta'uu hubachiiseera.

Akkasumas, Asnaaqaafi warreen biroo (2018:27) yoo ibsan, “dhalli namaa, bineensi, mukti, bishaan, dacheefi uumamamootni hundi ayyaana mataa isaanii qabu. Ayyaana kanaanis jiraatan. Afuura ayyaana waaqaatiin kan namatti dubbatan, seeraafi qajeelfama waaqaa kanneen namaaf ibsan ammoo warra qaalluuti”. Jechuun ibsu.

Akka yaada jara kanaatti ayyaanni kan waaqni akka uumama lafa kanarra jiraatan hunda eeguuf kennamedha. Nama rakkoo keessa jiruun ayyaanni abbaa kee yookaan ayyaanni haadha kee si wajjin haata'u, ayyaanni abbaa kee si haa eegu yookaan si haa gargaaru jedhama. Ayyaanni abbaa bakka utubaa ilmaan waggaa qabee dhaabatuufi bakka kennaaleen itti kennamu jiraata. Carraa gaarii ilaalchisee aadaa Oromoo keessatti yoo keessummaan tokko dhufe ayyaana qaba yookaan ayyaan qabeessa jedhuuni. Ayyaanni namoota qaalluu qabaniitti kan bu'u yoo ta'u, kanneen biro irratti bu'uu hindanda'u. Ayyaanni guyyaa carraas yookiin addaas ni agarsiisa jechuudha. Guyyoota ji'a keessatti argaman marti isaanii dhaha waaqeffannaa keessatti maqaafi ayyaaneffannaa mataa isaanii qabu. Guyyoonni kunneenis ayyaana mataa isaanii kan qaban yoo ta'u, namni gaafa dhalatu kanarratti hundaa'uun maqaa moggafata. Kanneen malees, Oromoon

amantii duudhaa isaa waliin jiru cidha raawwachuuf, daandii deemuuf, kkf. guyyaa ayyaantuu yookiin milkiifi guyyaa gadhee carraa jechuun dhaha ilaallata.

2.1.7 Fakkoommii

Fakkoommiin mallattoo yoo ta’u, kunis kan yaada tokko bakka bu’u jechuudha. Akkasumas, fakkoommiin mallattoo wanta nuti sammuu keenya keessatti yaadnuufi wanta sana immoo gadi fageenyaan waa’eesaa ibsuun kan danda’amudha. Kanuma ilaalchisuudhaan Katz (1972) yoo ibsu,

Symbolism were a form of meaning that only differed fom linguistics meaning by the type of signals it used and if they set of symbol (of a given culture) constituted a language one should be able systematically to substitute certain simple or complex symbol for most symbolin most contexts as one can in a language replace most words by a definition.

Yaada kana irraa wanti hubannu, fakkoommiin uunkaa want xixiqqoorraa adda isa godhuufi mallattooleen kunniin immoo kan faayidaa qabaniifi sirna mallattoo ta’uu kan danda’anidha. Wanta mallattoodhaan bakka bu’amu kanammoo malaan walitti fiduun yaadolee afaaniin bakka bu’uu fakkaatan kan ibsudha.

2.1.7.1 Fakkoommi Mallattoon Agamu

Fakkoommiin mallattooleen argaman kun mallattoodhaan kan taa’an ta’anii wantoonni isaan itti fakkeeffaman sun jiraachuu isaati. Jarreen kun lamaan immoo walitti dhufeenya ykn hariiroo cimaa kan qabaniifi yaada walitti dabarsuufi cimsuuf kan gargaaranidha.

Levi-starss (1966:64) akka ibsutti, “concerning symbolic relationships, that they may ‘based on contiguity’ resembalance’ they be ‘isensible’ or ‘intelligable’ near or far’ ‘synchronic’ ‘static’ or ‘dynamic’ jedha. Akka yaada kanaatti fakkoommiin mallattoo dhiyaatu sana waliin hariiroo qabaachuufi dhugeeffannoo qabaachuu qaba. Inni kunis, walitti dhufeenya fakkoommichaa jidduutti argamu kan xiyyeeffatudha. Fakkoommichi idilee kan bakka bu’uufi madaaluu danda’u miira fakkoommichaa kan qabu ta’uu ala qabatamaa ta’uu danda’a. Walitti dhufeenya qabaachuufi dhaabbataa ykn jijjiiramaa ta’uudhaan yaadicha kan bakka bu’udha.

Karaa biraatiin fakkoommiin mallattoo tokko yaada dhihaate sana guutummaan guutuutti dhugeeffannoo jiru faana dhiyaachuu kan qabudha. Iddoowwan adda addaatti ammoo mallattoowwan kun baayinaan kan argamanidha. Fakkoommiin kunis yaada dhiyaatu sana waliin hariiroo kan qabuufi dhugeeffannoo sirrii kan qabudha.

2.1.7.2 Beekumsaafi Fakkoommii

Fakkoommiin beekumsaa kun ammo dhimma seeraafi duudhaa sirritti adda baasanii beekuudha. Fakkoommiifi beekumsa keessatti waan walmakaa ta'e tokko amalaafi ibasa isaa sirna mallattoo tokkoo keessatti beekuudha. Leach (1966:97) "Symbolic knowledge resemblance encyclopedic knowledge" jedha. Kun ammoo fakkoommii beekumsa waliigalaa ta'uu nutti agarsiisa. Kanumaan walqabatee uummata Oromoo biratti fakkoommii beekumsa tokkoo fudhannee ilaaluu ni dandeenya. Innis 'Guftee' kan jedhamudha. Kana jechuun namichi daaccii baasuuf deemu jalqabatti guftee marga jiidhaa irraa buqqifatee, guftee jiidhaa sanarra taa'ee gochaaalee hafan dalaga. Kanaafuu, mallattoon kun akka waliigalaatti jiidha, lalisa, hormaataafi nageenya agasiisuuf kan itti fayyadamedha. Kanaafuu mallattoon kun akka waliigalaatti beekamaa kan ta'eefi iddoo guddaa sirnoota ayyaanaa keessatti kan qabudha.

2.1.8 Sirna Raawwii Ayyaaneffannaa

Dhalli namaa jiruuf jireenya isaa keessatti muuxannoo sirnoota ayyaaneffannaalee hedduu kan raawwatudha. Rapaparto (1992:250) akkana jechuun kan ibsudha. "If there is no performance there is no ritual. Performance it self is an aspect of that which is performed. The medium is a part of the message is encoded in the ritual" jedha. Kana jechuun ayyaaneffannaan gochaan kan hin mul'anne yoo ta'e ayyaaneffannaa ta'uu akka hin dandeenyedha. Raawwiin kun ammoo ofuma isaatii akaakuu ayyaaneffannaalee akka ta'es ni ibsa. Wantoonni raawwiin mul'atan kun ammoo ergaa isaa kan mirkaneessanidha. Kanaafuu, aadaafi ayyaaneffannaan raawwii tokko malee adeemsifamuu kan hindandeenyeefi sirni ayyaaneffannaa kun ammoo gara raawwiitti kan hin jijjiiramne yoo ta'e kan gatii hin qabne ta'uu isaati.

Raawwiin tokko amala mallattoo fookiloorii hunda ofkeessatti akka haammatudha. Kanaafuu, sirni ayyaaneffaannaa yoo jiraate kun ammoo raawwiidhaan mul'achuu akka qabudha. Sirni ayyaaneffannaa duudhaa daaccii baasuu kunis sirna raawwii mataa isaa kan of keessaa qabudha.

Sababni isaas, duudhaan kunis gosoota fookiloorii keessaa isa tokkoofi fookilooriin kamiyyuu ammoo raawwii walitti fufaa ta'e kan of keessaa qabudha.

Inni biraan sirna raawwii isaa kana keessatti ayyaaneffannaan kun ammoo kabaja guddaa kan qabuufi hariiroo kan uumuu danda'udha. Kanaafuu, sirni raawwii ayyaaneffanna kun aadaa hawaasaa sun kan kaayyeffate ta'ee tokkummaa, jaalala, nama kamiyyuu biratti ammoo aadaa walii waliif kabajuufi waan kana fakkaatan hawaasa sana gidduutti uumaa kan deemudha.

2.1.9 Kabaja Sirna Raawwii

Hawaasa kamiyyuu biratti ayyaaneffannaan kamiyyuu kabajaafi iddoo guddaa kan qabudha. Sirni ayyaaneffannaa kun ammoo hawaasa walkabajee, waliin ta'ee jiruuf jireenya isaa gaggeessuufi muuxannoowwan hawaasaa kamiyyuu kaneen akka amanti, duudhaawwan kan ta'an kanneen akka sirna qaalluu, ateetee, irreecha, sirnoota gaddaaf gammachuufi kanneen biroo keessatti kan argamu ykn mul'achuu danda'udha. Kanaaf, miseensa haawaasa sanaa sadarkaa tokko irraa gara sadarkaa birootti yommuu ce'u sirnichi hawaasicha akka riqicha ce'umsaatti kan gargaarudha. Kanaafuu, sirni ayyaaneffannaalee kamiyyuu hawaasa biratti garaagarummaa haaqabaatu malee sirni ayyaaneffannaa daaccii baasuu hawaasa naannoo sanaa jiraniifi warroota sirnichaaf iddoo laatan biratti haala gaariin kan ayyaaneffatamudha

2.2. Yaaxinaalee Qorannichi Bu'uureffate

Yaaxina jechuun karaalee qorattoonni waa'ee dhimma qorachaa jiran sanaa ilaalanidha. Yeroo baay'ee garuu karaa ilaalcha dhuunfaa isaanii yoo ilaalanis waantoota nama amansiisu qaba.

Bu'aa kallattiin beekumsa tokko argamsiisuuf qabuufi daandii inni beektota /hayyoota/ qaburratti hundaa'uun Dorson (1972) yaaxina fookiloorii jiran haala yeroo ammaa keessaa fudhatama qabaniin bakka garagaraatti qooda: ideology, contextual, historical-geographical, historical-reconstructional, hemispheric, mass-cultural, functional, psychoanalytical, folk-cultural, cross-cultural, structuralfi oral formulaic kanneen jedham- anidha. Isaan keessaa kanneen muraasa qorannoo kana waliin deemuu danda'an asii gaditti ibsamani jiru.

Akka yaaxina faayidaatti fookilooriin faayidaa inni uummataaf qabu maali? Isa jedhu ilaaluun hundarra murteessaadha yaada jedhutu olaantummaan mul'ata. Yaaxinni kun kan bu'uure nama William Bascom (1965) jedhamuuni. Akka yaada Bascomitti aartiin mallattoo 'oral art' jechi

isaa akka ijaarsa kalaqaatti hawaasa tajaajiluu, walitti fiduu, aadaan giddugaleessummaan akka ijaaramuuf gargaara. Akka yaaxina kanaatti fookilooriin tokko faayidaa isaatiin ala yoo ilaalame hiika qabaachuu hin danda'u; qo'annoon fookiloorii gama faayidaa isaatiin ilaalamuu qaba.

Akka yaada xinsammuutti, qorannoon fookiloorii xinsammuu hawaasa itti fayyadamuu bu'uura godhachuu akka qabudha. Kunis hawaasni jiruufi jireenya isaa keessatti waan amaleeffate, dubbii tokko waan irraa ka'ee jedhu, sababii jedhuufi kaayyoo jedhuuf qaba. Akka itti fayyadama hawaasichaa ergaa sirii kan dabasu ta'ee, lammii hundi akkaataa hubachuu danda'udha. Yaada kana Dorson (1972:25) akka armaan gadiitti ibsa:

Psychoanalytical reading of myths and folktales substitute sexual symbolism for the nineteenth century symbolism of heavenly phenomena. A direct historical connection can be seen between the German celestial mythologists and the Austrian psychoanalytical folklorist, who have borrowed the method of their predecessors and simply changed the symbols.

Kanaafuu, akka itti fayyadama fookiloorii hawaasa tokkoo keessatti argamuu xinsammuu itti fayyadamaa sanaa bu'uura godhata. Kun ammoo hawaasa hunda biratti fookiloorii hundi tajaajila tokkoof ykn hiika walfakkaatu kennuuf akka hin oolle agarsiisa. Kanaaf, qorataan fookiloorii tokko xinsammuu itti fayyadamtoota fookilooii sanaa giddugaleessa godhachuun qorannoo gaggeessuu qaba. Kanaan walqabiisuudhaan qorannoon sirna daaccii kunis hawaasa keessatti namni namni jalaa du'ee garuu fuudhuu ykn buttaa baafachuufi abbaa qaalluu moossifachuu barbaadu sirna kana baasuu qaba. Sana ta'uu baannaan hawaasa keessa jiraatu keessatti xinsammuu gaariin jiraachuun raakkiaadha.

Yaaxina haalaa ilaalchisee Dorson (1972:45) yeroo ibsu, "The folklore concepts apply not to a text but to an event in time in which a tradition is performed or communicated." Yaadarimee yaaxinichaas afoolli barreeffama keessa osoo hin ta'iin, yoomessa hurruubummaa keessadha jira yaada jedhudha. Ergaan akka waliigalaatti qabu ammoo yaaxinni yaada ilaalcha hawaasaa of keessatti haammachuu akka qabu agarsiisa. Yaada kana Dorson (1972:15) yoo ibsu,

The ideological manipulation of folklore for purposes of real politik in the twentieth century derives from the romantic nationalism of the nineteenth century. In the wake of German poet Johan Gottfried Von Henders, who identified national bodies of folk poetry, scholars in one country of Europe after another searched for the soul of the people revealed in the native dialects, the folktales and

folksong carried in those dialects, the literature developing the themes of the folklore, and the history glorifying the deeds of national heroes.

Walumaagalatti, qorannoon mata duree “Qaaccessa raawwii sirna daaccii Godina Shawaa Lixaa Aanaa Abuunaa Gindabarat” jedhu kunis yaaxina sadirratti kan bu’uureffatedha. Isaan keessaa inni tokko yaaxina faayidaa isa jedhudha. Akka yaaxina faayidaatti fookilooriin faayidaa inni uummataa qabu bu’uureffachuun hiika. Yaaxinni kun akka jeddhutti fookiloorii tokko faayidaa isaatiin ala ilaaluun hiika dhabsiisuu danda’a yaada jedhu qaba. Kanumarratti hundaa’uun faayidaa inni hawaasa keessatti qabuun ala ilaaluun hindanda’amu. Yaaxinni biroo ammoo yaaxina xinsamuuti. Akka yaaxina kanaatti, qorannoon fookiloorii tokko xinsammuu hawaasa itti fayyadamuu bu’uura godhachuu qaba jedha. Gama biraatiin qorannoo kana yaaxina yaadaatiin ilaaluun nidanda’am. Akka yaaxina kanaatti, fookiloorii tokko yaada qofaan ilaaluurra sochii qaamaa ykn hurruubummaa isaa ilaaluudhaan haala inni hawaasa keessatti ittiin mul’atun qorachuun gaariidha jechuun ibsa.

2.3 Sakatta’a Qorannoo Walfakkii

Qorannoon kun, qorannoowwan mata duree kana wajjin walitti dhufeenya qabaniifi kanaan dura hojjetaman muraasa isaanii fudhannee ilaalla.

Inni jalqabaa qorannoo Taarikuu Wayyeessaa (2008) mata duree “Xiinxala Sirna Ekerdubbistuu Godina Shawaa Lixaa Aanaa Gindabarat” kan jedhu irratti kan xiyyeeffatu yoo ta’u, argannoon qorannoo kanaa adeemsa raawwii sirna ekerdubbistuu haala Aanaa Gindabarat sakatta’uun xiinxaleera. wantoonni wal isaan fakkeessan keessaa dhimma nama du’ee irratti hundaa’uu isaaniifi dhimma duudhaa hawaasaa waliin walqabatu waan ta’eef dhangaaleen qophaa’aniifi haalli raawwii isaa hedduu walfakkaata.

Inni biroo ammoo Qorannoo Imaanaa (2007) mata due, “Qaaccessa Qabiyyee Faaruu Duudhaa Amantii Oromoo Naannoo Shawaa Irratti xiyyeeffate” kan jedhudha. Argannoon qorannoo isaa ammoo qabiyyee faaruu duudhaa amantii Oromoo Naannoo Shawaa xiinxaluufi qaacceessuudha. Wantoonni qorannoo kanaan wal isaan fakkeessan keessaa duudhaa hawaasaa irratti xiyyeeffachuufi waa’ee ayyaanaa ilaalchisee ibsa waliin lafa kaa’uu isaati. Akkasumas, meeshaawwan adda addaatti fayyadamuun walisaan fakkeessaa.

Qorannoowwan kunis, dhimma mata duree isaanii sanaaf hanga bira gahanitti argannoo mata durichaaf malu argataniiru. Laafinni qorannoo kana lameeni garuu waa'ee itti fufiinsafi jijjiiramummaa waan hojjetan kana waan eeran hin jiru. Gama qorannoo mata dureen isaa “Qaaccessa Raawwii Sirna Daaccii Oromoo Godina Shawaa Lixaa Aanaa Abuunaa Gindabarat Irratti Xiyyeeffate” jedhu, kanaan argannoon isaa adeemsa raawwii sirna daaccii gulantaa duraatii hanga gulantaa dhumaattii beeksisuun xiinxaleera. Mata dureen kun kan warra kaaniirraa addummaa qaba. Innis, waa'ee itti fufiinsa duudhaa hawaasaa kanaa seeraan kaa'eera. Kana malees, dhimma jijjiiramummaa sirnoota isaa keessa jiruu adda baasuun ifatti kaa'eera. Ciminna mata duree kiyyaas inni guddaan adeemsa raawwii sirna daaccii ilaaluu qofa osoo hin taane, duudhaan hawaasaa kun itti fufee hawaasa keessa jiraachuufi haalli jijjiiramummaa inni hawaasa keessatti qabu maal akka fakkaaatu seeraa ifatti taa'eera.

Boqonnaa Sadi: Malleen Qorannichaa

3.1 Saxaxa

Qorannoo gaggeeffamu tokko keessatti kallattii raawwii qorannichaa maal akka ta'e ibsamuun barbaachisaadha. Dhimmoonni qoraannicha keessatti akka bu'uraatti ka'an maal irratti akka xiyyeeffatamuu qaban adda baasanii beekuun qorannicha haala barbaadameen raawwachuuf gargaara. Saxaxa qorannoo ilaalchisee Victor (2009:203) akkas jechuun ibse, "The research design is a plan of action that allows the researcher to know (to paraphrase) where they come from, where they are and where they are going." Yaadni waraabbii kun kan agarsiisu, adeemsi saxaxa qorannoo karoora hojii kan qorataan beeku qabu, eessaa akka ka'e, eessaa akka jiru, garamitti qoratichi akka deemu qabu kan itti agarsiisudha. Haaluma kanaan, saxaxni mala qorataan qorannichaa itti gaggeesse, akkaataa filannoo iddattoowwaniifi tooftaalee odeeffannoon ittiin funaanaaman maal maal akka ta'e adeesameera. Tooftaalee odeeffannoo funaansaaf qoratichi itti gargaarame Afgaaffii dhuunfaafi daawwannaa dirree meeshaalee waraabbii (sagaleefi suursagalee) fayyadameera.

Boqonnaa kana keessatti saxaxaafi malleen qorannichaa ibsamaniiru. Saxaxa qorannichaa keessattis gosti qorannichaafi adeemsawwan qorannichi keessa darbu addeeffameera. Malleen ilaalchisee iddattoofi malleen iddattoo, meeshaaleen ragaan ittiin funaannamufi mala ragaan ittiin qaacceffamu ibsamaniiru. Qorannoo duudhaa hawaasaa keessatti malli qorannoo bu'a qabeessa ta'e mala qorannoo akkamtaati. Sababiin isaas qorataan taateewwan hirmaattonni yookiin qooda fudhattoottoonni raawwatan afgaaffii, daawwannaa fi yaaddannoo dirreetiin ragaaleen walitti qabuun ibsuun qorannoo xiinqooqa hawaasaatiif filatamaa waan ta'eef. Kanaafuu, malli qorannoo kanaaf hojiirra oole mala qorannoo akkamtaati.

Xiyyeeffannoon qorannoo kanaa inni guddaan "Raawwii Sirna Daaccii Oromoo Godina Shawaa Lixaa Aanaa Abuunaa Gindabarat irratti xiyyeeffate" qaaccessuudha. Raawwiin sirna daaccii kun hawaasa keessatti waan argamuuf raawwii sirna daaccii karaa adda addaan qaaccessuuf qoraticha gargaara. Ragaa argate ergaa, sirnaafi hiika isaanii qaaccessuuf ammoo hawaasarraa odeeffannoo argachuufi sirnicha irratti argamanii ilaaluufi qorachuun barbaachisaadha. Qorannoon kunis, aadaa hawaasaa waliin walqabata.

Qorannoo duudhaa hawaasaa waliin walqabatu gaggeessuuf qorannoo qulqulleeffataatti gargaaramuun barbaachisaadha (Dastaa, 2013:30). Sababni isaa qorataan kallattiin hawaasa bira deemee daawwachuun qorata. Kunis, hir'ina mul'achuu danda'u hir'isuurratti mala gaarii ta'a. Kaayyoon qorannoo aadaa hawaasaa Dastaa (2013:31) irratti, Spradel (1979) wabeeffachuun yoo ibsu, "The goal of ethnographic research to understand another way of life from the native point of view" jedha. Asirraa wanti hubannu, kaayyoon qorannoo kanaa haala jireenya hawaasaa tokkoo kallattiin itti siqanii hubachuudha. Kun ammoo kallattiin hawaasicha keessa galuun waan funaanamuuf odeeffannoo argame gadi fageenyaan xiinxalanii ibsuun waan duraan hin beekne ifa baasee kan namatti mul'isudha.

Qorannoon gaggeeffamuuf jiru kun Qorannoo duudhaa Hawaasaa jalatti yoo ramadamu, qorannoon gosa akkanaa waan jiruufi jireenya dhala namaa keessa jiru (amantaa, ilaalcha, hawaasummaa, diinagdee) hubachuun xiinxalameera. Haaluma kanaan, qorataan kunis ragaalee bifa daawwannaan, afgaaffiin, yaaddannoo qabachuufi waraabuun ragaalee funaanaman gadi fageenyaan xiinxaleera.

3.2. Madda Odeeffannoo

Qorannoo tokko gaggeessuuf madda ragaalee argachuun barbaachisaadha. Qoratichis qorannaa isaa kana gaggeessetti madda odeeffannoo ta'anii kan qoratichi odeeffannoo irraa funaannate, hawaasa Oromoo Godina Shawaa Lixaa Aanaa Abuuna Gindabarat keessaa jiraatan keessaa maanguddoota dhimma daaccii irratti hubannaa gaarii qaban, ulabaheessa, dhaloota, nama kanaan dura daacii baafate beekuufi jaarsa yookiin jaartii cifiree Aanaa Abuunaa Gindabarat keessa jiran gaafachuun madda ragaa godhadheera. Sirna kana keessatti jaarsa ykn jaartii cifireen argamuu qabu tokko qofaadha. Dirqama sirnicha keessattis argamuu qaba.

3.3 Iddattoofi Mala Iddatteessuu

Qorataan odeeffannoo funaanuuf iddattoo filachuun barbaachisaadha. Sababni isaas, hirmaattota hunda irraa odeeffannoo fudhachuun hedduu rakkisaa waan ta'eefi. Iddateessuun hirmaattota waliigalaa jiran keessaa kanneen bakka bu'uu danda'an murteessuudha. Iddattoon bakka qorataan odeeffannoo irraa walitti qabatudha. Dastaa (2013:132) trochim (2006) wabeeffachuudhaan hiika iddattoo yoo lafa kaa'u, "Sampling is the process of selecting units (e.g people, organization) from a population of interest so that by studying the sample we may fairly generalize our result back to the population from which they were chooses."

Akka yaada kanaatti iddattoo filachuun adeemsa jamaa tokko keessaa odeeffannoo argachuudhaaf namoota yookiin qaamota jama sana bakka bu'a fudhatanii itti fayyadamuudha.

Iddattoo filachuun kan barbaachiseef, yeroo, maallaqa, human namaafi kan kana fakkaatan qusachuuf yaadameeti. Haaluma kanaan, namni qorannoo gaggeessu tokko tooftaalee adda addaatti gargaaramuu danda'a. Tooftaaleen kuniinis akkaataa qorannicha walii deemu danda'aniitti ilaalamanii kan qoratichaan filatamanidha. Maloota kana keessatti iddattoo hedduu fayyadamuurra iddattoo dhimma qorannoon irratti gaggeeffamuu waliin walitti dhufeenya qaban muraasaan odeeffannoo gahaa ta'e funaanuu irratti xiyyeeffata. Kanumarraa ka'uun qorannoon dhimma duudhaa hawaasaa irratti bu'uureffate kana irratti iddattoo darbaa dabarsaafi iddattoo akkayyootti gargaaramee namoota Aanaa Abuunaa Gindabarat keessa jiraatan hundarraa odeeffannoo funaanuufi qaaccessuun waan ulfaatuuf namoota raawwii sirna daccii irratti beekumsa qaban namoota kudha saddet (18) fudhadhee qorannoo irratti gaggeesseera. Tokko tokkoon namoota kanaas bira ga'uun odeeffannoo kan irraa funaaname mala darbaa dabarsaatiini. Jalqaba waajira Aadaaf Turizimii Aanaa Abuunaa Gindabarat Boggaalech Gamaa biran deeme. Sana booda nama kana dura buttaa baafate ykn ulabaheessa bira deemame. Isaan ammoo nama daaccii baafachuuf deemu eeruu nuuf kennanii akka odeeffannoo argadhu taasifame. Haaluma kanaan odeeffannoo argame walbira qabuun qaacceffameera.

3.3.1 Iddattoo Darbaa Dabarsaafi Akkayyoo

Qorannoon kun mala iddattoo lamatti gargaaramuun odeeffannoon funaanameera. Isaanis, iddattoo darbaa dabarsaafi iddattoo akkayyooti. Lamaan isaaniyyuu walduraa duubaan armaan gaditti ibsameera.

Haaluma kanaan malli iddattoon qorannichaa ittiin filatame iddattoo darbaa dabarsaadha. Mala iddattoo kana Addunyaan (2011:67-68) Denscombe (2007) wabeeffachuun yoo ibsu, "With snowballing, the sample emerges through a process of reference from one person to the next," jedha.

Kana jechuun, malli darbaa dabarsaa kun adeemsa namni odeeffannoo kenne tokko namoota biroo dhimma sana beekan eeruuti. Akka yaada kanaatti gosa iddattoo kana keessatti jalqaba nama dhimma kana beeku bira deemmama. Sana booda akka inni nama biraa eeru gaafatameet,

bakka inni eere sana deemama. Bifa kanaan iddattoo filachuun qaama dhimmi ilaallatu bira gahanii odeeffannoo gaarii ta'e funaanuuf nama gargaara.

Barbaachisummaa iddattoo darbaa dabarsaa Addunyaan (2011:68) Berg(2001) wabeeffachuun yoo ibsu, "Snowball is sometime the best way to locate subjects with certain attributes or characteristics necessary in a study, snowball sample are particularly among researchers interested in studying various classes of deviance sensitive topics, or difficult to reach population."

Waraabbiin kun kan agarsiisu, namoota qorannichaaf odeeffannoo barbaachisu kennan iyyaafachuun itti guuta odeeffannoo argameetiif namichi kenne sun kan biraas akka eeru taasisuu dha. Darbaa dabarsaa kan jedhameefis odeeffannoo dabalataaf deebistoota kanneen biroo eeruun waan gaggeeffamuufi. Haaluma kanaan, malli iddattoo qorannichaa itti filatame iddattoo darbaa dabarsaati. Malli kun irra caala kan filatameef, namoota raawwii sirna daaccii beekan ofii waan hin beekneef namoota raawwii sirna daaccii irratti odeeffannoo bal'aa kennuu danda'an kan argatu mala kanaan waan ta'eef qoratichis filate.

Iddatton akkayyoo mala iddattoon ittiin filatamu keessaa isa tokko yoo ta'u namoota dhimmicha beekan jedhamanii yaadaman xiyyeeffannoon yookiin itti yaaduudhaan filatamaniiru. Kunis namoota kallattii garagaraatiin dhimmicha waliin walitti dhufeenya qaban odeeffannoo gaarii ta'e argachuuf nama dandeessisa. Kana malees iddattoon akkayyoo kan qorataan bakka odeeffannoo sirriifi sirrii ta'e naaf kennu jedhee deemee odeeffannoo irraa funaannatudha. Karaa biraatiin ammoo iddattoo akkayyoo kan qoratichi kaayyoo qorannoo koo galmaan naaf ga'u jedhee filateedha. Odeeffannoo ittiin funaannatudha. Qorannoon kanaafis mala akkayyootiin iddattoo isaarraa odeeffannoon funaannameera.

Odimootni mala itti yaadeetiin argamanis nama daaccii baasu, ulabaheessa, dhaloota, jaarsa cifiree yookiin jaartii cifireefi jaarsolee hiriyyaa nama du'e sanaa mala kanaan filatame.

3.4 Malleen Funaansa Odeeffannoo

Milkaa'ina qorannoo tokkootiif qorataan mala odeeffannoo ittiin funaanu adda baasee beekuun barbaachisaadha. Waan kana ta'eef, qoratichi meeshaa funaansa odeeffannoo armaan gaditti dhiyaatanitti dhimma ba'uun odeeffannoo qorannichaf barbaachisu walitti qabeera. Malleen funaansa odeeffannoo keessatti tajaajilan keessaa daawwannaa fi afgaaffii meeshaalee waraabbiin

deeggarama bal'inaan fayyadamuun odeeffannoon funaanameera. Kun ammoo, qorannichi duudhaa hawaasaa irratti waan xiyyeeffatuuf, kallattiin keessatti hirmaachuun daawwannaa fi waraabbii fayyadamuun odeeffannoo haala kanaan argachuun rakkisu ammoo afgaaffii hawaasa dhimmicharratti hubannoo qabu jedhamee yaadameef afgaaffii dhiheessuun ragaa funaanameera.

3.4.1 Daawwannaa fi Yaaddannoo Dirree

Daawwannaan malleen ragaan ittiin funaanamu keessaa tokko ta'ee, odeeffannoo madda jalqabaa (primary data) qorannoo tokkoof barbaachisu ittiin walitti qabuuf gargaara. Akkaataa kanaan qoratichi lafa odeeffannoo gahaafi amansiisaa afgaaffii dhuunfaafi malleen ragaan ittiin funaanaman biroottiin ragaa argachuun rakkisaa ta'etti, iddoo raawwii sirna daaccii gaggeeffamutti kallattiin keessatti hirmaachuufi daawwachuun meeshaalee waraabbii sagaleefi suursagaleen gargaaramuun odeeffannoon funaanamee jira. Kana malees, kaayyoon daawwannaa kanaa deebii afgaaffiitiin argame caalatti mirkaneessuu ta'a. Wanta namni hojjetu, wanta namni dubbaturraa adda ta'uu mala; wanta namni dubbatus waan namni hojjeturraa yeroon adda ta'u ni jiraata.

Daawwannaa hirmaachisaa (participant observation) faayidaa olaanaa qabaachuu David E.(2004:241) akka armaan gadiitti ibseera.

Participant observation is a research method closely associated with ethnographic methodology, and has its origins in British anthropology and the Chicago school of sociology. The central intent of this method is to generate data through observing and listening to a people in their natural setting, and to discover their social meaning and interpretation of their own activities; ...With participant observation, the researcher becomes a member of a group being researched and so begins to understand their situation by experiencing it, jedha

Yaada waraabbii olii kanarraa hubachuun akkuma danda'amu, daawwannaan hirmaachisaan qorannoo sanyii wajjin hariirroo kan qabu yoo ta'u, dursa Biriteniifi chikaagootti (Britain and Chicago) akka jalqabame agarsiisa. Kaayyoon daawwannaa hirmaachisaa, yoomessa uumamaa keessatti dhimmoota hawaasaa dalagaman keessatti hirmaachuufi daawwachuun ragaa walitti qabuudha. Kana malees, dhimmoota daawwatanirratti hiika sochii hawaasummaa barbaaduufi qaaccessuudha. Akkasumas, daawwannaa hirmaachisaa keessatti qoratichi miseensa garee hawaasichaa qorannoon irratti gaggeeffamuu ta'uun wajjin hirmaachaa haala isaanii hubachuu danda'a.

Haaluma kanaan odeeffannoo qorannoo tokkoof barbaachisu qabatamaafi amansiisaa waan taasisuuf qorannichis fudhatamummaa argata. Meeshaalee waraabbii ilaalchisee hayyuun David E. (ibid: 326) yommuu ibsu, "In addition to text, photographs, or other visual data such as video or film recording are also a source of qualitative data." Akka yaada kanaatti odeeffannoo barreeffamaan argamu irratti dabalataan, meeshaalee waraabbii biroo isaanis: viidiyoo yookaan waraabbiin fiilmii madda odeeffannoo qorannoo akkamtaati.

Kanaaf, qorannoo kun adeemsa daawwannaa kanatti fayyadamee eenyutu maal akka raawwate, yeroo akkamii akka raawwatame, meeshaalee raawwii sirna daaccii keessatti barbaachisan, dhangaa qophaa'aniifi kan kana fakkaaturratti gaafa 08/09/2010 irraa hanga 12/09/2010 daawwadhee hubannaa gahaa argachuun yoomessa dhugaa keessatti argamuun ragaan funaanameera. Adeemsi kun ammoo odeeffannoo barbaachisu hunda itti dhihaachuun argachuun kan fayyadudha.

3.4.2 Afgaaffii

Afgaaffiin malleen odeeffannoo qorannoo kanaaf ittiin funaanaman keessaa isa tokkodha. Malli kun odeeffannoo daawwannaadhaan argachuu hin dandeenyefi warren odeeffannoo bal'aa itti barbaadaniif sirritti qulqulleeffachuuf kan qoratichi fayyadamedha. Kana deeggaruun Creswell (2003:181) irratti yoo addeessuu, "In interviews, the researcher conducts face to face interview...These interviews involves unstructured and generally open- ended question that are few in numbers" jechuudhaan ibsa. Kunis kan agarsiisu, qorataan afgaaffii tokko hirmaattotaaf fuulaa fuulatti walarguuudhaan kan gaaffii isaa gaafatu, gaaffilee hin caaseffamneefi banaa ta'an dhimma itti baheera.

Qorannoo kanaaf mala afgaaffiin bakka isaan raawwii duudhaa hawaasaa kana raawwachaa jiraniifi namoota dhimma sirnichaa haalaan beekan bakka isaan jiranitti mala darbaa dabarsaafi akkayyoon eeraman kanaan manaa manatti deemuudhaan funaanamaniiru. Isaanis raawwii sirnichaa hanga xumura sirnichaatti afgaaffii dhihaatedha.

3.5. Mala Qaaccessa Ragaalee

Qorannoon kun mala qaaccessa ragaalee akkamtaa kan fayyadamu yommuu ta'u, kunis odeeffannoo akkamtaa gaaffiiwwan maaliif? Akkamitti? jedhuuf deebii laachuuf kan carraaquufi dhimmota qorannicha keessatti dhiyaatan hunda jechaan kan ibsudha. Yaada kana David E.G

(2004:346) yoo ibsu, “The main focus of qualitative research is to understand the ways in which people act and the accounts that people give for these actions” jedha.

Yaada hayyuu kanaa irraa akkuma hubatamu, xiyyeeffannoo guddaan mala akkamtaa akkaataa uummanni waan tokko gochaan agarsiisu, hubachuufi itti gaafatamummaa hawaasichi gochoota raawwataman kanneeniif qaban xiinxaluuf akka ta’e agarsiisa. Sababni qoratichi mala akkamtaa filateefis dhimmoonni qorannoo kana keessatti ka’an kan hawaasni sirnaan raawwatu waan ta’eef, kallattiidhaan hawaasa keessa seenuun (hirmaachuun) odeeffannoo barbaachisu walitti qabuun qaaccessuuufi.

Kana malees, odeeffannoo malleen funaanas odeeffannoo armaan oliitti ibsamaniin funaanaman ragaalee akkamtaa (qualitative data) waan ta’eef, malli ittiin qaacceffamus mala akkamtaa ta’uu qaba. Hayyuun kun itti dabaluun ammas, “Qualitative analysis (or should be) are gorous and logical process through which data are given meaning” jedha. Yaadni kunis mala qaaccessa odeeffannoo akkamtaa keessatti odeeffannoo adeemsa loojikaawaa hoordofuun akkaataa hiika kennuu danda’utti qaacceffamuu qabu.

Creswell (2007:37) yaada, “Qualitative research begins with assumption, a world view, the possible use of a theoretical lens, and the study of research problems inquiring in to the meaning individuals or groups ascribe to social or human problem,” jedhu bu’uura godhachuun ragaalee karaa afgaaffiifi daawwannaan funaanaman yaadidama waliigalaa bu’uureffachuun yaada ragaa argameen walsimsiisun mala akkamtaatiin qaaccessuun hiika itti kennuun waraqaan qorannoo kanaa qophaa’eera.

3.6 Naamusa Qorannichaa

Qorannoo tokko jalqabaa kaasee hanga xumuraatti yeroo gaggeeffamu keessatti qoraticharraa wanti eegamu inni jalqabaa naamusadha. Haala kana keessatti qoratichi hawaasa bira jiraachuudhaan akka isaaniitti yaaduudhaaniifi dhimma aadaa hawaasichaafi safuu eeggachuun waliin hasawaa marii dhimma hawaasichi gaafatuuf deebii deebisuun gaaffilee isaanii osoo hin tuffatiin deebisuun murteessaadha. Dabalataan akkaataa uffannaa isaanii, aadaa, nyaata, amantaa, jechoota kabajaafi, saalfii iddoo namni argamu qabuufi hin qabnettifi kkf. addaan baasee sakatta’ee tokko tokkoon gama naamusa ogummaatiin jidduutti argamee odeeffannoo isaa funaannatee qorannoo isaa milkeessuu qaba. Kana yoo ta’uu baate qorataan sun haala

barbaachisuun odeeffannoo qorannoo isaa haalaan milkeessuu hawaasa naannichatti argaman irraa funaannatee qorannoo isaa akkaataa isarraa eegamuun galmaan ga'uun baay'ee kan ulfaatudha. Kanumaan walqabatee qorataan kun duraan dursee Waajira Aadaaf Tuurizimii Aanaa Abuunaa Gindabarat gaafa guyyaa 08/09/2010 Boggaalech Gamaa qabachuudhaan gara mana nama daaccii baasuu Abbabaa Baayyuu dhaqe. Isa booda dhimmoota barbaacha dhaqneef erga itti himnee booda nama daaccii baasu kana eeyyamsiisuun suuraalee barbaachisoo ta'an kaasuufi odeeffannoo gadi fageenyaan irratti argadheera. Wantoota bifa suuraan argaman kanaafi odeeffannoo kana gadi fageenyaan kanan itti fayyadameefi ibsa isaa waliin kan taa'anidha.

Boqonnaa Afur: Qaaccessa Ragaalee

4.1 Seensa

Odeeffannoon karaa maloota funaansa ragaalee kanneen akka afgaaffii, daawwannaa fi yaaddannoo dirreetiin jaarsolee raawwii sirna daaccii baasuu keessatti hirmaatanirraa argaman qaaceffamaniiru. Ragaawwan mata durichaan walqabatan guutummaa, sirrummaafi qulqullinni isaanii calalamee mirkanaa'eera. Ragaawwan kaayyoo qorannichaan wal hinqabannefi hir'uu ta'an battalumatti keessaa haqamanii jiru. Ragaawwan haala walfakkeenyaafi garaagarummaa isaaniitiin akaakuu akaakuudhaan kophaa kophaatti gurmeeffamaniiru. Ragaawwan argaman bifa barreeffamaatiin qindaa'anii ibsamaniiru. Ragaalee kanneenis yaaxinaalee akka yaaxina faayidaa, yaaxina xinsammuufi yaaxina yaadaa faana bu'uun haala gaariin qaaceffamaniiru. Ragaalee duudhaa hawaasaa dabalee jalatti qindeessuun lakkoofsi itti kennameera. Ragaalee dabalee jalatti lakkoofsi itti kenname kanas warra mata duree tokko jalatti walitti dhufuu danda'an tartiiba lakkoofsaa dabalee jalatti qabatanii jiraniin walitti fiduun mata duree jalatti qaaceffamuun hiikni itti kennameera.

Bu'uuruma kanaan daaciiinis raagaalee duudhaa hawaasaa qorannoo kanaa kan gaggeeffame gulantaalee raawwii sirna daaccii sadan keessatti. Gulantaaleen raawwii sirna daaccii kunniinis: kan jalqabaa gulantaa raawwii sirna daaccii duraati, kan lammaffaa gulantaa yeroo daaccii baasuuti, kan sadaffaa immoo gulantaa gaadii murachuuti. Gulantaan raawwii sirna daacci duraa keessatti wantoota haalduree keessatti qophaa'uu qabantu dhiyaata. Gulantaa yeroo daaccii baasuu keessatti ammoo raawwiin sirnichaa jalqabaa hanga xumuraatti dhiyaata. Kan xumuraa oboleewwan nama daaccii baasu kanaa gaadii muratanii itti wal eebbisanidha.

Akkaataa kanaan qoratichi dura ibsa gabaabaa raawwii sirna daaccii baasuurratti kan dhiyeesse yemmuu ta'u as keessattis bu'ura odeeffannoo odeeffattoota dhimma daacii irratti hubannoo qabu jedhee amaneen qabxiilee ijoo daaciiidhaan walqabatniifi adeemsa qorannichaa keessatti hubannoo waliigalaatiif gargaaran xiinxaluun addeesseera. Itti aansuun qaaccessa ragaalee raawwii sirna daaccii sadarkaalee gulataa sadan keessatti dhimma itti bahaman tokko tokkoon akka itti aanutti dhiyeesseera.

Dhimmota raawwii sirna daaccii baasuu kana yeroon daawwadhetti Abbabaa Baayyuu abbaan isaanii erga du'anii waggaa toorba /7/ dura ta'uufi fulduratti buttaa baafachuuf waan barbaadeef yeroo inni daaccii baasu kan daawwatameefi afgaaffiin gaggeeffametu armaan gaditti qaaceffamee dhiyaata.

4.2. Hirmaattota Raawwii Sirna Daaccii

Sirni duudhaa hawaasaa tokko yeroo gaggeeffamu hirmaattonni sirnichaa nama hunda haguuggachuu dhiisuu danda'a. Akka Anbassaa Goobanfi Fayisaa Biqilaa gaafa guyyaa 09/09/2010 jedhanitti, namoonni raawwii sirna daaccii irratti waamamuu qaban muraasadha. Isaan keessaa Ulabaheessa, jarsa ykn jaartii cifiree, dhalootaafi hiriyyaa nama du'e sanaa jedhamu. Ulabaheessi sirna kanaaf waamamu tokko qofadha.

Yaada armaan olii irraa wanti hubatamu, ulabaheessa jechuun nama kanaan dura buttaa baafate ykn buttaa qale jechuudha. Ulabaheessi kun ammoo fira namicha daaccii baasuu ta'uus dhiisuus ni danda'a. Akka yaada odimtoota kanaatti, ulabaheessi kun nama kanaan dura mana nama daaccii baasee beekuutti waamamee ykn seera ittiin daacciiin bahu kan hubate ta'uu qaba. Ga'een ulabaheessi kun raawwii sirna daaccii irratti qabu inni guddaan namicha raawwii sirna daaccii baasu kanaaf gorsaa olaanaa ta'eet tajaajila. Yeroo gorsu kanas adeemsicha jalqabaa hanga xumuraatti naannoo namni daaccii baasu sanatti dhiyaatee taa'eet gocha maaltu maalitti aanee dhufa, gochaaleen raawwataman meeshaa maaliitiin akka raawwataman, eenyutu gocha sana raawwachuu akka qabu, dhimmicha keessaa maaltu akka hir'ate, maaltu akka itti dabalamuu qabuufi eenyutu gocha kam raawwata kan jedhu kana akka seeraan too'atuuf jecha namicha raawwii sirna daaccii baasu kanatti dhiyaatee taa'a. Baayinni ulabaheessa raawwii sirna daaccii kana irratti waamamuu qabuu tokko qofaadha.

Gama biraatiin namni raawwii sirna daaccii kanarratti waamamuu qaban keessaa hiriyyoota namni daacciiin baafamuufi sana keessaa nama lama qofaadhaaf waamichi taasifama. Dhimma kana keessatti hiriyyummaan walitti dhufeenya jiruuf jireenyaa ollummaa caala kan umuriifi wantoota isaan waliin dabarsan ilaalcha keessa galchuutu dirqamadha. Kana malees, dhaloota keessaa nama lamatu waamama. Dhaloota jechuun nama sadarkaa sirna gadaatiin foollee ta'ee, garuu sadarkaa sirna gadaa isa fulduraa keessatti nama buttaa baafachuuf deemu ta'uu qaba. Kana malees, jaarsa cifiree ykn jaartiin cifiree tokko argamuu qabu.

Jaarsa cifiree ykn jaarti cifiree jechuun nama kanaan dura ilmi isaa ykn ishee sirna daaccii baasee kan lubbuun hafe ammoo seera cifrataa guutee akka aadaafi duudhaa hawaasichaatti seerri guutameefi jaarsa cifiree ykn jaartii cifiree jedhaman jechuudha.

Firoota nama daaccii baasuuf deemu hundaafi namni daaccii baasuuf deemu kun yoo obboleeyyan dubaraafi dhiiraa qabaatefi obbolaan isaa kun ammoo yoo seera duudhaa Oromoo amantii waaqeffannaa kan hordofan ta'es ta'uu baates waamichi ni taasifamaaf. Yoo isaan amantii biraa kan hordofan ta'ellee isaan haa dhufanis haahafanis waamichi taasifamuun dirqama. Namoota waamaman keessaa kan jalaa hafe yoo jiraate ariifatee bakka buufachuu ni danda'a jechuudha. Yoo namoota seeraaf waamaman keessaa namni bakka bu'u dhabame, bakka isaa maqaa inni sirna sana keessatti ittiin wamamuun si waamee koottu jedhee bira darba. Fakkeenyaaf, yoo dhaloonni achi keessaa hafee bakka buufachuu dadhabe, yeroo namoota kaan akka isaaf dhufan laallachu gadi bahuufi bakka buufachuu dadhabuu isaa mirkaneeffatu "Dhaloonni si waamee koottu" jedhee bira darba.

Walumaagalatti, yoomessa daaccii tokkoo yoo ilaalle, akka odeeffattoonni kun jedhanitti, namni tokko haati warraa ykn abbaan warraa jalaa du'ee/teefi darbanii fuudhuu ykn heerumuu barbaadan, kan warri jalaa du'anii mucaan darbee buttaa baafachuu barbaadeefi yoo abbaan qaalluu tokko nama jalaa du'ee abbaa qaalluu biraa bakka buufachuuf yoo barbaadame daaciiin baafamuu danda'a. Dhimmoonni kun osoo nama hin muudatiin daaciiin hinbaafamu. Kana malees, dhimmoonni armaan olii kun nama muudatanii daaccii baasuu dhiisnaan safuu, aadaa, duudhaa, falaasama, seera bulchiinsa aadaa uummataa cabsuudha.

4.3. Meeshaalee Barbaachisoo fi Duraa Duuba Adeemsa Raawwii Sirna Daaccii

Raawwii sirna daaccii keessatti jalqabaa eegalee hanga xumuraatti qophiileen taasifamuu qaban gochaalee raawwatamu hedduudha. Qophiilee barbaachisan kanas kanneen mala funaansa ragaaleen afgaaffiifi daawwannaadhaan argaman bifa armaan gadiittiin dhiyaachuun qacacfeffamaniiru.

4.3.1 Qophii Raawwiin Duraa

4.3.1.1 Horii Qalmaa

Duudhaan hawaasaa tokko yeroo raawwatu jalqabaa hanga xumuraatti wantoota keessa darbuu qabu hedduu qaba. Akka Abbabaa Baayyuu 09/09/2010 jedhutti, namni daaccii baasuuf deemu wantoota hedduu qopheeffachuu yookaan raawwachuu qaba. Isaan keessaa horiin qalmaa isa tokkodha. Namni daaccii baasu akka qabeenya isaatti, horii bifa diimaa qofa yoo dhabe hoolaa diimaa ykn xaafii diimaatti fayyadama. Kunis akka saala nama du'eetti walfakkaata.

Akka yaada armaan olii irraa hubannutti, namni daacciiin baafamuuf yoo dhiira ta'e korma bifti isaa diimaan barbaadamee dhihaachuu qaba. Yoo kormi kan dhabamu ta'e, hoolaa korpheessa diimaa barbaadamuu qaba. Yoo hoolaan kan hin jirre ta'e ammoo daabboo xaafii diimaa barbaadamee qophaa'uu qaba. Yoo namni daacciiin baafamuuf dubartii taate ammoo, sa'a diimaa garaa saaqqatte ykn dullacha barbaadanii dhiheessuu qabu. Sirna duudhaa hawaasaa daaccii kana irratti horiin bifa gurraachaa gonkumaa hin qalamu. Yoo saani ykn dullachi kan dhabamu ta'e daabboo xaafii diimaa qopheessu. As keessatti korma, hoolaafi daabboo xaafii diimaa jedhee kan murteessu qabeenya nama daaccii baasu sanaati.

Akka odeeffattoonni kun ibsanitti, akka seera duudhaa kanaatti namni tokko akka dirqamaatti horii gaanfaa kudhan /10/fi isaa ol yoo qabaate, korma qalee daaccii baasa. Kana malees, qabeenyii nama daaccii baasu sanaa yoo horii gaanfaa shan /5/fi isaa ol yoo ta'e sadarkaa hoolaa qaluutti deema. Kanaan ala garuu, qabeenyi nama daaccii baasuuf deemuu yoo horii gaanfaa shanii /5/ gadi taanaan daabboo xaafii diimaa qopheeffachuu danda'a. Dhimma kana keessatti namni daaccii baasuuf deemu kun yoo horiin gaanfaa isaa xiqqaa ta'eyyuu akka fedha isaatti nan danda'a yoo jedhe kormas ta'ee hoolaa qopheeffachuu ni danda'a.

4.3.1.2 Albee Kolbaa

Akka Ejjetaa Dhugumaa 09/09/2010 naaf ibsanitti, raawwiin sirna daaccii yeroo gaggeeffamu qalmi jiraachuun hin oolu, yoo xiqqaate xiqqaate daabboo xaafii diimaa ta'a. Qalma kana irratti albeen qalmi kun ittiin raawwatu albee haaraa albee 'Kolbaa' jedhamutu qophaa'a. Albeen

kolbaa kan qabannaan isaa gaanfa horii irraa qophaa'udha Yoo billaan kolbaa ni dhabama ta'e garuu, albee haaraan bitamee qophaa'uu qaba.

Yaada armaan olii irraa wanti hubatamu, raawwii sirna daaccii keessatti wantoota hedduu barbaachisan keessaa tokko albee kolbaati. Albeen kolbaa akkuma albee kaaniitti kan hojjetamu ta'ee, garuu bakki qabannaa isaa kolbaa ykn gaanfa horii ta'uu qaba. Kanas kan hojjetu nama hojii isaa beeku bira geessaniiti malee abbaan fedhe hojjechuu hin danda'u. Dhimma kana keessatti albeen kolbaan meeshaalee aadaa keessaa kan yeroo ayyaanaa qofa itti fayyadamanidha. Kun ammoo yoo waan xiqqaa raawwatteelee akka waan guddaa qaleettifi hawwii hormaata horii kan agarsiisudha.

4.3.1.3 Guftee

Gufteen meeshaa namni daaccii baasuuf qophaa'u dursee qopheeffachuu qabu keessaa tokkodha. Akka namni daaccii baasuuf qophaa'u Abbabaa Baayyuu gaafa 08/09/2010 afgaaffiin ibsanittifi ofii koos daawwadhatti, gufteen marga jiidhaa hundee isaatiin buqqifamudha. Kunis kan argamu qarqara lagaatti. Namni daaccii baasuuf qophaa'u kun guyyaa itti daaccii baasu guyyaa tokko hambisuudhaan qarqara lagaa bakka horiin dhaqqabee fiixee isaa irraa kutachuu hin dandeenye dhaqee guftee buqqifata. Fiixeen isaa kan hincinne ta'uun ammoo guddina waliiti fufaa, kan sa'aa namaa, hawwii hormaataafi soorummaan waan bakka buufamuuf kan fiixeen hincinne ta'uu qaba. Guftee buqqifannaan nama daaccii baasu sanaan gaggeeffama malee maatii keessaas ta'ee, hiriyyaa nama daaccii baasu kanaan hin buqqifamu. Garuu, rakkoon qaama miidhamuu yoo nama daaccii baasu sana muudate obboleessi nama daaccii baasuuf qophaa'u kanaa yoo obboleessa isaa waliin daaccii baasuuf jira ta'e buqqisuu akka danda'u naaf himaniiru. Yoo namni kun obboleessa hin qabu ta'e ulabaheessa inni waammate sanatu guftee sana buqqisaafi.

Suura [1] Yeroo Abbabaa Baayyuu daaccii baasuuf guftee buqqifatu 08/09/2010

Akka yaada armaan olii kanaatti, meeshaalee daaccii keessatti hedduu barbaachisaniifi dirqama hafuu hin dandeenye keessaa gufteen isa tokko dha. Guftee jechuun marga jiidhaa bareedaa laga qarqaraa buqqa’u ta’ee, kan namni daaccii baasuuf qophaa’u kun dursee qopheeffachuu qabu dha. Gufteen kunis, nama daaccii baasu sanaan kan buqqifamudha. Rakkoon addaa yoo jiraate garuu qaamni dhimmi isaa ilaalu buqqisuu ni danda’a jechuudha.

Akka afgaaffii Abbaltii Birrattee gaafa guyyaa 11/09/2010 taasifameen jedhutti, Yeroo gufteen kun buqqifamu wantoota guuttamuu qaban keessaa wantoonni muraasni dhibaayyuufi daddarbaan dirqama barbaachisa. Dhibaayyuufi daddarbaa kan jedhamu nyaataafi dhugaatii garagaraa ta’uu danda’a. Raawwii sirna daaccii kanarratti garuu gosoota nyaataa keessaa akka daddarbaatti kan dhiyaachuu qabu caccabsaafi qoriidha. Caccabsaan gosoota nyaata aadaa keessaa tokko ta’ee xaafii diimaa bukeessanii osoo inni baay’ee hin bukaa’iin tolfama. Erga tolfamee booda dhadhaa baksanii itti naquudhaan caccabsu. Gosoonni dhugaatii akka dhibaayyuutti gaafa gufteen buqqifamu itti fayyadaman keessaa akka qabeenya abbaatti farsoo, daadhii, buqquriifi dhugaatiin karaa aadaatiin hojjetaman yoo jiraatan dhiibbaa hin qabu.

Yaadni odeeffattootaa kun kan agarsiisu, gocha kana keessatti, caccabsaafi qoriin dhiyaachuun hiika adda ta’e kan qabu miti. Garuu, nyaata aadaa keessaa duudhaa hawaasaa kanaaf akka filatame odeeffattoonni eeru. Gochi dhibaayyuu kun abbuma daaccii baasu sanaan raawwata. Dhibaayyuunfi daddarbaan kun namuma guftee buqqifachuu dhaqe kanaan dhibaafatama malee,

namoota isa waliin guftee buqqisuu bu'an sanaanfi namoota biraatiin hin raawwatamu. Kana malees, dhibaayyuufi daddaarban kan raawwatuuf mata deebii waan arganneraa waaqa ittiin galateeffachuuf malee akka seexanni nyaatee dhuguuf miti. Dhibaayyuufi daddarbaan kan bakka bu'u yaa waaq kana nuuf kennitee, yaa dachee kana nuuf biqilchitee jedhanii ittiin waan waaqni namaaf godheef galateeffaannoo akka ta'e ibsu. Walumaagalatti, daddarbiifi dhibaayyuun kennaa waaqaatiif mata deebii jedhamee dhanga sanarraa xiqqoo fuudhanii bakka barbaachisu sana buusuudha. Daddarbaadhaaf nyaanni barbaachisu caccabsaafi qorii yoo ta'u, dhugaatiin ammoo farsoodha. Yeroo gufteen buqqa'u namni daaccii baasu kun yeroo itti dhibaafatuufi itti daddarbatu waan jedhu qaba. Innis:

Toli toli toli
Ayyaanni abbaa koo naaf toli
Xinnaa guddaan naaf toil
Ekeraan abbaa koo narraa fagaadhu
Ayyaanni abbaa koo natti dhiyyaadhu
Gadaa fuldura na ofkalchi
Toli toli tol

Jechuudhaan, walharkaa fuudhanii dhuganii, nyaatanii guftee buqqifata. Haasbarruun armaan olii kun dhimmoota namichi daaccii baasuuf deemu kan ofkeessatti qabatedha. Fakkeenyaaf, namichi daaccii baasu kun toli toli yeroo jedhu yaa waaq nuuf toil, guddaadhaaf toli, xiqqaadhaaf toli jechuudhaan tola waaqaa kadhachuu agarsiisa.

Akka yaada Odeeffattoota kanaatti, ayyaanni abbaa koo naaf toli yeroo jedhu ammoo kan abbaa isaa baasaa jira waan ta'eef, ayyaanni abbaa isaa akka isarraa hin fagaanneef jecha ofitti waammachuu isaafi narraa hinfagaatiinii na egi jechuu agarsiisa. Ekeraan Abbaa koo narraa fagaadhu yeroo jedhu, ekeraa jechuun afuura nama du'ee jechuudha. Afuura nama du'ee ammoo namni hin barbaadu. Yoo kan nama bira jiraatu ta'e nama yaadessa, nama dhukkubsa, jechuufi ekeraan isaan bira jira jechuun ammoo namni fayyaan jiruyyuu du'uufi jedhamee waan sodaatamuuf narraa fagaadhu jedhee dhaammata. Ekeraan abbaa isaa akka itti hindhihaanne hawwii qabu haasbarruu kanaan ibsata. Kanaafuu, ayyaana abbaa isaa ofitti waammachaa afuura du'aa abbaa isaa akka isarraa fagaatu dhaamsa dhaammata. Kana malees, tolchee siif kennee tolchii narraa fudhu kan jedhus kan agarsiisu, ayyaanni abbaa isaa akka isarraa hin fagaanne ofitti waammachuudhaan waan abbaan isaa yeroo lubbuudhaan jiru jaalatu hanga humni isaa danda'etti waan qopheeffate sana hunda kennaafi. Yaadni gadaa fuldura koo na ofkalchi jedhu

ammoo namni daaccii baasu sun fulduratti buttaa baafachuuf waan deemuuf nagaadhaan akka buttaa kana baafatuuf ofkaltii kadhachaa kan jirudha.

4.3.1.4 Buqqee Hadhaa

Meeshaalee warra daaccii baasuu keessaa inni biraa buqqee hadhaadha. Akka Afgaaffii Anbassaa Gooban gaafa guyyaa 10/09/2010 jedhanitti, Sirna duudhaa hawaasaa daaccii keessatti buqqee hadhaan bakka olaanaa qaba. Buqqee hadhaa jechuun gosa biqiltuu buqqee jedhamu erga inni buusee booda akka inni jirma isaa irratti goggogu taasifama. Erga gogee booda bifa ittiin bishaan buufataniin qopheessanii osoo hin siilessiin lafa kaawwatu. Kunis yeroo daaciiin baafamu sana akka seeraatti waan itti nam'uufi waan dhihaatuuf qaba.

Akka odeeffattoota kanaatti, buqqee hadhaan kun keessi isaa waan biraatiin kan hin tuqammedha. Kana jechuun buqqee haarawaa morma isaa muraniit keessa isaatii firii isaa yaasaniit farsoo buqqurii itti naqu. Buqqee hadhaawaan kun qulqullummaa bakka bu'a. Garaa qulqulluufi meeshaa qulqulluudhaan kenna ayyaanaaf kennu. Gama biraatiin, buqqee hadhaa akka gowwummaadhaan ayyaana abbaa ofii kadhachuuttis ni fakkeeffama. Itti dabalees, wallaalummaadhaanis walfakkeeffama. Kunis, waaqa kadhachuu keessatti wantoota raawwataman keessaa kan hafe, kan irra darbamefi kan hinguutne yoo jiraate jala kaa'ii waan kanaan ibsatu.

4.3.1.5 Biddena xiqqaa /Hongochaa/

Akka Araggaash Baayyuu gaafa 10/09/2010 jedhanitti, Duudhaa hawaasaa hedduu keessatti gosoonni nyaataa haala raawwii sirnichaani walqabatani wantoota garagaraatu qophaa'a. Raawwii sirna daaccii keessatti ammoo wantoota qophaa'uu qabaniifi hafuu hin dandeenye keessaa tokko biddeena xiqqaa ykn hongochaadha. Biddeena kana gaafa raawwii sirna daaccii kanaaf haadha warraa nama daaccii baasuu kanatu tolchata. Yoo namichi daaccii baasu haadha warraa hin qabu ta'e haadha isaatu tolcha. Kana malees haadha warraas ta'ee haadhas hin qabu yoo ta'e obboleeyyan isaatu tolchaafi. Baayinni bidden kanaa tokko qofaadha. Akkuma biddeen kun tolchameen dhadhaan barbareen itti hingodhamne fuula biddeena sanaatti dibameet qophaa'a. Biddeena kana yeroo raawwii sirna daaccii sana fuudhanii bakka laaftoon kaawwame sana jala kaa'u malee hinnyaatamu.

Akka yaada odeeffattoota kanaatti, biddeena xiqqaa ayyaana boorantichaatiif kan tolchamudha. Ayyaanni boorantichaa ammoo barbareen hin hojjetamu. Raawwii sirna daaccii keessattis akkuma ayyaana boorantichaa daacciinis ayyaana kadhachuu waan ta'eef biddeena hongochaatu qophaa'a. Barbareen mallattoo rakkinaati. Osoo barbaree itti hingodhiin kennuun ammoo waan gaarii waan nama hinmiine kennuu waliin walfakkaata. Ayyaana abbaa ofiitiifis waan gaarii inni jaalatee namarraa fudhatu kennuu waliin walfakkaata. Xiqqaachuun bidden kanaa garuu, seera raawwii sirna daaccii irratti kan dhiyaatu ta'uu isaa malee qusachuuf ykn hammaachuuf miti.

4.3.1.6. Laaftoofi Ulumahaa

Akkuma sirnoota garagaraa keessatti gosoota mukeeniifi gosoonni margaa barbaachisan sirna duudhaa hawaasaa daaccii baasuu keessatti ammoo gosa mukaa Laaftoo jedhamutuun barbaachisa. Afgaaffii Fufaa Gaddafaa gaafa guyyaa 11/09/2010 waliin taasifameen akka ibsutitifi dhaabadhee daawwadhetti, gosti mukaa kun kan baala xixiqqoo qabu, kan baay'ee dagaaguu danda'uufi kan namni yeroo baayee sababa dagaagina isaatiin gaaddisa taasifatani itti fayyadamanidha.

Akka odeeffataan kun jedhutti, bakka mukti odaa hinjirretti muka laaftoo jalatti dhala guddifachaa kennu ykn fudhatu. Duudhaa hawaasaa kana keessatti ammoo bakka mukti laaftoo jedhamu dhabametti, muka anfaara jedhamutu barbaadama. Namni daaccii baasuuf qophaa'u kun guyyaa tokko dursee muka kana qopheeffachuu qaba. Namni daaccii baasuu barbaadu tokko yoo yeroon isaa mukti laaftoo kan dhabamuufi yoo baala harcaafate bakka isaa muka Anfaara jedhamu bakka buusu. Kana malees, mukti ulumaahaa seera kana keessatti waan hafuu hinqabnedha. Ulumaahaa jechuun muka baalli isaa baay'ee urgaahudha .

Yaada armaan olii kanarraa wanti hubatamu, akkuma guftee buqqifannaa, yeroo laaftoo ykn anfaara murachuuf deeman wantoonni akka dhibaayyuufi daddarbaa ni barbaachisu. Namni daaccii baafatu kun erga muka murachuu barbaadu sana argatee booda mukicha jalatti osoo hindaddarbatiinfi, hin dhibaafatiin, haasbarruu mata duree fuula 46 yeroo guftee buqqifatu jedhu sana irra deebiin jedha. Erga haasbarruu sana jedhee daddarbatee, dhibaafatee booda muka ulumaahaa jedhamu barbaaddata. Akkuma mukicha argateen, itti daddarbatee, dhibaafateet muka sana muratee dhibaayyuufi daddarba kana walharkaa fuudhanii nyaatanii dhugu. Akka

odeeffattoonni kun jedhanitti, Yeroo inni guftee, laaftoofi anfaara murachuu dhaqu dirqama kana waliin deemuu qabu ulabaheessaafi dhaloota qofaadha.

4.3.1.7 Baala Warqee

Akka Yaadessaa Bayyanna 12/10/2010 jedhanitti, akkuma sirnoota kan biroo keessatti wantoonni garagaraa barbaachisan raawwwii sirna daaccii keessatti ammoo baalli warqee seera kanaaf wanta hedduu barbaadamudha. Baalli warqee kunis, abbaa fedheen, nama daaccii baasus ta'ee maatii sanaanis muramuufi sibiila fedheen muramuu ni danda'a. Akka odeeffataa kanaattifi ofii koos daawwadhetti, baalli warqee hin tarsaane seera daaccii baasuu keessatti kenna irratti kennuuf tajaajila. Baalli warqee kun kan muramee qophaa'u sirna daaccii dura yoo ta'ellee yeroo kenna kana kennuuf jedhan haadha warraa nama daaccii baasu kanaatiin laaftoo dhaabbate sana jala faltti sanarra kaawwama. Osoo hin tarsi'iin dhihaachuun baala kanaa waan guutuu ta'e irratti guutuu dhiyeessuuf bakka buufama.

4.3.1.8 Faltii

Raawwii sirna daaccii kana keessatti wantoonni dhimma kanaaf barbaachisan hedduudha. Akka Adiluu Baay'eefi Dabalaa Shaanqoo gaafa guyyaa 12/09/2010 jedhanitti, faltiin sa'a tokko raawwii sirna daaccii keessatti bakka kenni irratti kennamu waan ta'eef wanta baay'ee barbaachisaadha. Dhimma kana keessatti faltii sa'a kana kan fuudhee bakka barbaachisaa sana kaa'u haadha warraa namicha daaccii baasu kanaati. Faltiin sa'aa kunis kan sa'a tokkoo qofa ta'uu qaba. Raawwii duudhaa hawaasaa kana keessatti faltii sa'a tokkoo qofa fuudhuudhan bakka kenni itti kennamu sana geessu haadha warraa nama daaccii baasu kanaati. Duudhaa kana keessatti yoo haati warraan namicha daaccii baasuu duute haadha namicha kanaatu faltii sana fuudhee laaftoo sana jala kaa'a. Dhimma kana keessatti haati warraan nama daaccii baasu kanaa qofti fuudhuunis hawwii hormaata loonii qofa kan agarsiisu ta'ee bakka buufama. Itti dabalees, faltiin horii tokkoo nageenya karraa kadhachuudhaan fakkeeffama. Nageenya karraa jechuun qabeenya horii qabaniif nagaa hawwuudhaan bakka buufama. Dhimma kana keessatti kan horii nyaatuufi hattuu horiitti deemu nu baasi jechuudhaan kadhaa waaqa kadhatan wajjin walfakkeeffama.

4.3.1.9 Wantootaa Nyaatamaniifi Dhugaman

Sirnoota garagaraa keessatti nyaannifi dhugaatii bifa garagaraatiin dhiyaachuu malu. Akka Caaltuu Baayy'eefi Dabalo Ejjetaa gaafa guyyaa 11/09/2010 jedhanitti, Raawwii sirna Daaccii keessatti wantoonni bifa nyaataaf dhiyaatan keessaa akkuma sirna kamuu biddeenaafi qalama raawwatu yoo ta'u, Wantoota nyaataman keessaa tokko kan ta'e bixxillee caccabsaafi qoriidha. Wantoota dhugaman keessaa ammoo akka dirqamaatti buqquriidha.

Akka odeeffattoota kanaatti, hojiin isaa xaafii diimaa daaksisanii bukeessuudhaan osoo inni baay'ee hin bukaa'iin kan tolfamudha. Bixxilleen dhimma kanaaf qophaa'u baayinni isaa sagal yoo ta'u, hunda isaayyuu dhadhaa barbatee hin tuqneen seeraan tolfama. Kana salgan keessaa kan namoota waamichi taasifameen dhufeefi maatii achitti argamaniif kan kennamu, jaha qofaadha. Jahan kana bakka baay'eetti addaan kukutuudhaan namoonni achitti argaman hundayyuu walgahuu qaba. Sadan hafe garuu bakka kenni dhimma daaccii baasuu kanatti gaggeeffamu waan ta'aniif hinnyaatamani. Kanatti dabalees, tanboon dhimma kana keessatti wanta dirqama dhiyaachuu qabudha. Kana malees, araqaan ni dhihaata. Kana yoo namni nyaatuufi dhugu baay'ee ta'e baayisanii qopheessu, yoo namni nyaatu hin jiru ta'e seeraaf qopheessu.

Kana malees, Wantoota nyaataman keessaa caccabsaan isa tokko. Caccabsaan nyaata aadaa Oromoo keessaa tokko ta'ee, xaafii diimaa bukeessanii, osoo bukaa'ee irra hin darbiin meeshaa keessatti caccabsanii dhadhaa baksanii itti naqu. Nyaanni kun namni daaccii baasuu deemu tokko waan qopheeffachuu qabu keessaa isa tokko. Nyaanni biroo ammoo qorii jedhama. Qoriin nyaata aadaa Oromoo keessaa tokko ta'ee, midhaan garbuu jedhamu fuudhanii taffagu. Isa taffagame kana qola isaa seeraan irraa erga kaasanii booda ni akaawama. Garbuu seeraan akaawame kana meeshaatti erga naqanii booda dhadhaafi barbatee seeraan itti godhu. Nyaanni armaan olii kun lamaan jechuunis caccabsaafi qoriin namni daaccii baasuuf deemu yeroo guftee buqqifachuuf jedhu biratti daddarbatee, dhibaafate, guftee buqqifata, laaftoo ykn anfaarafi ulumaahaa murata.

wantoota dhugaman keessaa ammoo farsoon isa tokkodha. Farsoon dhugaatii karaa aadaatiin qophaa'u ta'ee, sagantaaleen garagaraa yeroo dhufan kan qophaa'udha. Dhugaatiin kun sagantaalee garagaraa irratti haa qophaa'an malee dhimma daaccii baasuu keessattis dirqama barbaachisa. Gosti dhugaatii biroo sirna daaccii baasuu kanarratti qophaa'u buqqurii jedhama.

Buqquriin gosoota farsoo keessaa tokko ta'ee haalli qophaa'insa isaa osoo geeshoo itti hin dabaliin kan qophaa'udha. Akka Fufaa Gaddafaa, Baqqalaa Fayisaafi Caaltuu Baay'ee gaafa guyyaa 12/09/2010 jedhanitti, buqquriin gosoota farsoo keessaa tokko ta'ee, kan baallii geeshoo jedhamu osoo itti hin godhamiin naqamudha. Kun ammoo guyyaa daacciin baafamu duraan dursee midhaan qofaarraa kan hojjetamudha. Raawwii sirna daaccii irratti farsoon huubboon tokko yoo gadi bahe kan biraa gadi bahee alatti hin dhugamu.

4.3.1.10 Haala Uffannaa Sirna Daaccii Irratti Barbaadamu

Akka afgaaffii Baqqalaa Fayisaa gaafa guyyaa 14/09/2010 jedhanitti, raawwii sirna daaccii keessatti haala uffannaatiif dirqamni hin jiru. Garuu, haala qabeenya nama daaccii baasu sanaatiin kan murtaa'udha. Ofii isaatiifis ta'ee, abbaafi haadha isaa keessaa nama lubbudhaan jiruuf akka qabeenya isaatti bituufi ni danda'a.

Yaadni kun kana agarsiisu, raawwii sirna daaccii keessatti namni daaccii baasuuf qophaa'u yoo qabeenya qabaate uffata aadaa guutuufi kutaa qopheeffachuu ni dandaa. Garuu, haala qabeenya dhuunfaa nama daaccii baasuuf qophaa'u kana irratti hundaa'uun yoo uffata aadaa kana bitachuuf haalli jiru ni rakkisa ta'e uffata Kutaa jedhamu bitachuu ni danda'a. Yoo qabeenyi nama daaccii baasu kana xiqqaa ta'e, uffata Baaqqee jedhamu bitachuudhaan qopheeffachuu nidanda'a.

Namni daaccii baaasuuf deemu yoo kan abbaa isaa baasa ta'e haati isaa ammoo yoo lubbuudhaan jiraatte, haadha isaatiif uffata kutaa jedhamu bituu qaba. Yoo qabeenyi kutaa bituu dadhabe baaqqee bituu qaba. Yoo danda'e ammoo uffata guutuu irraaf jalaan itti uffisuu ni danda'a. Kan hadha isaa baasa yoo ta'es abbaa isaatiif akka qabeenya isaatti irraa jalan ykn kutaa, yoo dhabe ammoo baaqqee bituu ni danda'a.

4.3.2 Adeemsa Yeroo Raawwii Sirna Daaccii

Yeroo sirni duudhaa hawaasaa tokko raawwatu wantoonni hojjetamanfi raawwataman hedduudha. Wantoonni raawwatamaa deeman kun ammoo yoom akka raawwataman adda bahee kan taa'e ta'uu qaba. Raawwiin duudhaa hawaasaa yeroo inni itti raawwatu qofa osoo hin taane eessattifi yoom raawwata kan jedhus deebii argachaa bakka itti deemudha. Kanumarraa ka'uudhaan raawwii sirna daaccii Oromoo Godina Shawaa Lixaa Aanaa Abuunaa Gindabarat

raawwiin isaa eessaa eegalee garamitti deema, raawwii kana keessatti ammoo maal maaltu barbaachisa isa jedhuufi yoom raawwatafi eenyuun raawwata kan jedhu bakka deebii itti argatudha. Gochaaleen dalagaman tokko tokkoon isaanii ammoo namoota ittiin raawwataman kan mataa isaanii qabu. Gochaaleen raawwataman kun namoota ittiin raawwataman qofa osoo hin taane, meeshaaleen gochaalee kana waliin deemaniifi waliin dalagaman seeraan qindaa'uu qabu.

Akka Ejjetaa Dhugumaafi Addunnaa Roobii gaafa 16/09/2010 jedhanitti, raawwiin sirrna daaccii gaafa guyyaa jalqabaa guftee buqqifannaa irraa eegalee hanga gaafa gaadii kutannaatti wantoota hedduu keessa darba. Sadaraka inni keessa darbu kana keessatti ammoo gochaalee garagaraatu raawwata. Gochaaleen kunis namoota garagaraatiin kan raawwatamanfi gochaaleen kunniin ammoo meeshaalee ittiin raawwataman kan mataa isaanii qabu.

4.3.2.1 Haala Uffannaa Nama Daaccii Baasuu

Seera daaccii baasuu keessatti namni daaccii baasu sun waan hundumaa erga qopheeffatee booda barii ganama gaafa daaccii baasu sanaa walduraa duubaan waan raawwachaa deemu qaba. Akka Bultoo Gammachuu 11/09/2010 afgaaffii waliin taasifameen akka jedhanitti, namni daaccii baasu barii gaafa sanaa akkuma hirriiba isaarraa ka'een namoonni waamichi taasifameen hunduu akka argaman ilaallata. Yoo namoonni seeraaf waamaman jalaa hafuu isaanii mirkaneeffate namoota seera sana guutan keessaa osoo itti hinguyya'iin bakka buufata. Erga namoonni waamichi taasifameef hunduu argamanii booda, uffata aadaa isaafi kutaa jedhamu haaraa isaa bitate bifa 'Marxoo' jedhamuun uffata. Kutaa namichi kun bifa marxootiin uffatu kana namni biraa hin bituufi ofuma isaa bitata ykn hodhisiifata. Kutaa kana ofumasaa akka bitatetti ofii isaa uffata malee namni bira firas ta'ee alagaa namni biraa itti hin uffisu.

Akka yaada armaan olii kanarraa hubatamutti, namni daaccii baasuuf deemu kun ganama barii akkuma lafaa ka'een namoota waamicha isaarratti waamaman sana akka dhufan eeggata. Sana booda uffata aadaas ta'ee kutaa isaa bifa marxoo jedhamuun uffata. Marxoo jechuun kutaa sana fulduraan ofitti uffiseet karaa harka bitaa gadi deebisa. Harki mirgaa marxoo sana jala hin oolu. Kunis sababa mataa isaa danda'e kan qabudha. Harki mirgaa fakkeenya ciminaati. Namni cimaan ammoo waan tokko jalatti dhokatee, jala seenee hin jiraatu. Oromoon gaafa dhimmaaf bahu mirga na dhaabi jedha. Mirga jechuun dhimman baheef irra na oolchi jechuudha. Kanaaf,

namni daaccii baasu kunis nama cimaa, nama hawaasa kanaaf gaachana ta'ee rakkoo isaanirra gahu qolachuuf deemu ta'uu isaa mul'isa. Akkuma marxoo isaa uffateen ulumaahaa isaa qabatee laaftoo dhaabbachuuf gadi baha.

Suura [2] haala uffannaa nama Daaccii baasuuf qophaa'uu.

Haala uffannaa kana keessatti, qabeenyi nama daaccii baasuu haala uffannaa yoo murteesseyyuu, uffatichi adii ta'uun garuu dirqama.

4.3.2.2 Yeroo Laaftoo Dhaabbannaa

Erga marxoo isaa uffatee booda gadi bahuudhaan balbala mana isaa irraa gara mirgaatti karaa baha biiftuutti bakka itti laaftoo ykn anfaara dhaabbatu ilaallata. Erga bakka sana ilaallatee booda laaftoo ykn anfaara dhaabbata. Baayinni muka laaftoo dhaabbachuu qabuu sadi qofaadha. Yeroo duudhaan hawaasaa 09/09/2010 raawwatame kanatti yeroon isaa arfaasaa waan tureef mukti laaftoo baala harcaafatee waan jiruuf muka anfaaratu dhaabbate ykn itti dhimma bahame. Erga namni daaccii baasu sun anfaara dhaabbatee haati warraan namicha daaccii baasu kanaa faltii horii tokkoo fuutee laaftoo dhaabata sana jala keessee addaan saaqxeet baala warqee irra keessee

biraa deemti. Faltiin sa'a tokkoo hormaata looniin kan walqabatudha. Kana malees, faltii sana addaan saaquun bakka kennaa sana mijeessudha. Baalli warqee waan guuttuu ta'een kenna kennuu yoota'u, baalli warqee garuu hawwii nageenyaafi soorummaa agarsiisuuf kan dhimma itti bahamudha. Akka Fayisaa Biqilaafi Abbaltii Birrattee gaafa guyyaa 12/09/2010 jedhanittifi dhaabadhee daawwadhetti, muka laaftoo ykn anfaara kana namni biraa dhaabuu hin danda'u. Faltii horii tokkoos fuudhee kan achi kaa'uu danda'u haadha warraa nama daaccii baasu kanaati.

Akka odeeffattoota kanaatti, faltii sa'a tokkoo sana fuudhee anfaara jala kaa'uudhaan adda saaqqee kan baala warqee irra keessu haadha warraa namicha daaccii baasu kanaati. Haala kana keessatti yoo namni daaccii baasu kun haadha warraa hin qabu ta'e haadha isaatu gocha faltii fuudhanii laaftoo jala kaawuu kanaafi baala warqee fuudhanii irra kaa'uu kana raawwataafi. Yeroo namni daaccii baasu kun anfaara dhaabbatu haasaa afaaniis ta'ee dudubbii afaanii tokkollee gaggeessuu hinqabu. Haati warraa namicha daaccii baasu sanaas yeroo faltii sana fuutee anfaara sana jala keessus ta'ee, yeroo baala warqee fuutee irra keessu haasaan taasistu tokkollee hin jiru.

Yaada armaan olii irraa wanti hubatamu, namni daaccii baasu haasaa ni dhageessisa yoo ta'e ayyaanni abbaasaa hin jaalatu, namatti rifata. Kana malees, waan kennamuufif qophaa'es nama harkaa fudhatee hin nyaatu jedhama. Karaa biraatiin haati warraa namicha daaccii baasu kanaa haasaa garagaraa taasisuun irraa hin eegamu. Dhimma kana keessatti yoo haalli laaftoo dhaabbannaa sirrii miti ta'e nama dhimma kanaaf waamame keessaa ulabaheessatu fagoo taa'ee achi siksi, as kaa'i jechuun itti agarsiisa. Kanaan booda haati warraa namicha daaccii baasu kanaa faltii horii sana fuutee bakka taa'uu qabu sana keessi. Faltii erga keessee booda faltii sana irraan baala warqee kan hin tarsaane sana fuutee keessi. Dhimma kana keessatti faltii horii tokko sana fuudhee bakka kaawamuu qabu kan kaa'u haadha warraa namicha daaccii baasuuti malee nama biraatiin miti. Daaccii kan baasu fira fagoo miti. Maatii namni jalaa du'e sana qofaatu baasa, waamichaaf dhufuu danda'u. Faltii sa'a tokkoofi baala warqee sana fuudhuun ga'ee haadha warraati, yoo isheen dhabamte haadha namicha daaccii baasu kanaati.

Suura [3] nama daaccii baasuuf anfaara dhaabbatu 09/09/2010

4.3.2.3 Yeroo Guftee Kaawwannaa

Gulantaa kana keessatti namichi daaccii baasu guftee buqqifatee mana kaawwate sana fuudhee laaftoo ykn anfaara sana jala kaawwata. Akka Abdataa Shaanqoo gaafa 10/09/2010 jedhutti, guftee kana yeroo kaawwatu haasaan inni dhageessisfi daddarbiifi dhibaayyuun barbaachisu hin jiru.

Akka yaada odeeffattoota kanaatti, gufteen kunis kan taa’u faltii kaawame sanarraa gara harka mirgaatti. Yeroo guftee kana kaawwatu dhibaayyuus ta’ee daddarbaan gaggeeffamu hin jiru. Guftee kanas yoo rakkoo humnaa olii ta’e malee namni biraa hin kaawuufi, ofuma isaatii akka buqqifatetti ofumasaatii kaawwata. Erga namoonni waamaman argamanii booda wantoota nyaataman, dhugaman fkn. horii qalmaa, buqqurii, bixxillee xixiqqoo, farsoo huubboo tokko, dhadhaa dugda horii qalamu sanaa dibamu, coqorsa fiixni isaa hin citne, billaa qalmaafi wantoota namichi du’e sun yeroo lubbuudhaan jiru jaalatu kamuu ni dhihaata.

4.3.2.4 Yeroo Eebbaa

Sirnoota aadaa Oromoo keessatii gaggeeffaman hunda isaanii keessatti afoolli garagaraa baakka garagaraatti ni barbaachisu. Afoola Uummanni Oromoo qabu keessaammoo eebbi isa tokkodha. Haalli eebbaa kun garuu duudhaa hawaasaa ykn sirna gaggeeffamaa jiru sana waliin kan walqabatedha. Akka Bultoo Gammachuu gaafa 09/09/2010 jedhanitti, raawwii sirna daaccii keessattis eebbii yeroo isaa eegeet eebbifama. Eebbi kunis, dhimmoota sirna daaccii waliin walqabatan hedduu of keessatti haammateet raawwata. Eebbi kun ulabaheessa, jaarsa cifiree ykn jaartii cifireefi nama daaccii baasu sanati walduraa duubaan eebbisa.

Yaada armaan olii irraa wanti hubatamu, sirna eebbaa kana keessatti namoonni eebbisan jalqabarratti ulabaheessatu eebbisa. Ulabaheessa jechuun nama kana dura buttaa qalee ykn buttaa baafate jechuudha. Isatti aansuudhaan Jaarsa cifireetu eebbisa. Yoo jaarsi cifiree kan dhabamu ta'e bakka sana hanga beekan jaartii cifireetu eebbisa. Gara xumuraatti nama daaccii baasutu eebbisa. Bifa kanaatii walwaamanii walharkaa fuudhanii bifa armaan gadii kanaan eebbisu.

Kan nagaan nu bulchite nagaan nu oolchi
Gaarii wajjin nu oolchi
Yaraan gargar nu oolchi
Hamaa hammaataa nurraa qabi
Tolaa nuttii qabi
Kan sii Kennee ati kenni
Dhagahii jaaladhuu fudhadhu
Sa'aa namaan nu tiksi
Ayyaanni isaa isaan yaadadhu
Ekeraan isaa irraa fagaadhu
Lubbuun haa maaramtu
lubbuun isaa jannata haa seentu
Duuti isinitti hin deebi'iini
Kan jiru isiniif haa barakatu
Karri keessan haa bulu
Dhalli isiniif haa bulu
Balaa dhukkubaatti isin hin deebisiin
Rabbi isin haa jabeessu
Kan bade kana bakka nuuf haa buusu
Kan ekeraaf kennee haa kennu
Isa du'etti biyyoon haa salphatu
Ayyaanni isaa nutti haa dhihaatu
Ekeraan isaa nurraa haa fagaatu

Eebba kana irraa wanti hubatamu, eebbi raawwii sirna daaccii kana keessatti eebbifamu namoonni eebbisan akka dhimmichi isaan ilaallatutti duraa duubaan eebbisu. Warri gara

boodaatti eebbisan eebba yeroo kamiyyuu eebbifamun yoo eebbisanillee gidduutti ekeraan abbaakee sirraa haa fagaatu, ayyaanni abbaa kee sitti haa dhihaatu jechuun dirqama. Eebbi kun ammoo hundisaayyuu hiika mataasaa akka qabudha. Mata duree kana jalatti yeroo guftee buqqifannaafi yeroo laaftoo murannaas waan jedhamu mata duree guftee jedhu fuula 46 jalatti kaawameera. Kana achi keessaa hin jirre bifa armaan gadii kanaan xiinxalameera. Isaan keessaa gaarii wajjin nu oolchi, yaraan gargara nu oolchi jechuun hawwii nageenyaafi gaarummaadhaaf qaban karaa ittiin ibsatanidha. Yaraan gargar nu oolchi jechuun ammoo yaraa narraa qabi jechuufi uummata Oromoo biratti wanti yaraa ta'e akka balfamu kan agarsiisudha. Kana malees, tolaa nutti qabi jechuun waan namaa sa'aa, alaa manaa tolu nutti qabi jechuu agarsiisa. Hamaa hammaataa nurraa qabi yeroo jedhan hamaa namaa sa'a, alaa mana keenyatti deemu nurraa qabi hiika jedhu ofkeessaa qaba. Kana malees, hammaataa kan jedhu ammoo osoo qabanii hin qabu jedhanii waa haammaachuun gaarii akka hin taane kan ibsudha. Kan sii kennee ati kenni kan jedhu nama ayyaana abbaa isaatii kennee yaa waaq ati irraa hanbisii, itti dabalii kenniif kan jedhuufi bakka inni kennaa daaccii kanaa jedhee hir'se ati itti guutiif kan jedhu agarsiisa. Dhagahii jalaa fudhu yeroo jedhu, kan inni siif kenne xiqqaadha osoo hin jedhiin, inni kan qaburraa siif kennee kadhaa isaa dhagahii kenna isaa fudhadhu jechuudhaan ayyaana sana kadhatu.

Karaa biraatiin, Sa'aa namaan nu tiksi kan jedhu ammoo sabni kee eegumsa kee barbaannaa sa'aa karraan nu eegi jechuu yoo ta'u, namaan nu tiksi jechuun kun ammoo xinnaa guddaa keenya nuuf eegi jechuudhaa ayyaana sana kadhatu. Ayyaanni isaa isaan yaadadhu kan jedhu yoo ilaalle, daacciin yeroo baafamu ayyaana nama du'ee sana akka isaan biraa hin fagaanneef kadhachuufi ekeraan isaa akka itti hin dhihaanneef ofirraa jibbuudha. Kana keessatti akka ayyaanni isaa isaan biraa hin fagaanneef nu yaadadhu jechuun hawwii qaban ibsatu. Ayyaanni isaa nutti dhihaadhu jechuun ammoo ayyaanni waan yeroo hundumaa nama eeguuf jecha nama waliin jiraatu ta'uu isaafi kan nama eegu kun ammoo akka karra keenyaa, dhala keenyarraa hin fagaanneefi ekeraan abbaa kiyyaa narraa fagaadhu kan jedhu ammoo, ekeraa jechuun afuura nama du'ee jechuu waan ta'eef afuurri nama du'ee akka isaanirraa fagaatu hawwii qaban karaa ittiin ibsatanidha. Lubbuun haa maaramtu kan jedhu kun lubbuun nama du'e sanaa jannata haa seentu, balaan ishee hin tuqiin, kan balleessiteef dhiifama haa argattuufi kkf. jechuun ibsatu. Kan jiru isiniif haa barakatu kan jedhu kun namni tokko isin keessaa yoo du'ellee, namoota lubbuun hafe ykn maatii nama du'e kanaa haa bulchu jechuudhaan balaa walfakkaataan akka itti hin

deebineef waaqa kadhachuu agarsiisa. Karri keessan haa bulu kan jedhu bifa walfakkaataan balaan horii keessan hin ga'iin, horiin keessan isiniif haa horan, horaa bobbaasaa kan jedhu ittiin ibsatu. Dhalli isiniif haa bulu kan jedhu dhalli keessan, maatiin keessan, du'a yeroo malee hin argiin jechuudhaan waleebbisu. Balaa dhukkubaatti isin hin deebisiin, kan jedhu namni isaan jalaa du'e kun balaa dhukkubaatiin akka du'e kan agarsiisuufi balaan akkanaa irra deebi'ee isin hin gahiin jechuudha. Rabbi isn haa jabeessu, jechuun ammoo jajjabina argadhaa, hin gaddiinaa, waaqni si haa jabeessu jechuudhaan jajjabina walii hawwu. Gara xumuraatti, ayyaanni isaa nutti haa dhihaatu, ekeraan isaa nurraa haa fagaatu kan jedhu mata duree guftee jedhu fuula 46 jalatti seeraan waan ibsameef irra deebii ta'a.

Akkuma duudhaan hawaasaa hedduu ta'an, akkaataan duudhaa hawaasaa kanarratti eebbifamus garaagarummaa qaba. Kanumarratti hundaa'uun eebbi raawwii sirna daaccii keessatti eebbifamu eebba warren bakkeewwan adda addaatti eebbifamanirraa wantoota muraasaan adda dha. Isaan keessaa kan siif kennee ati kenni jechuun, namichi daaccii baasu sun ayyaana abbaa isaatiif kenna kennata. Kun immoo isa ayyaana abbaa isaatiif kenneef yaa waaq dabalii kenni kan jedhu of keessaa qaba. Kana malees, Ekeraan abbaa koo narraa fagaadhu kan jedhu eebba kam biro keessatti hin eebbifamu. Ekeraa jechuun afuura nama lubbuudhaan du'ee jechuudha. Eebba kana keessatti akka afuurri nama isaan jalaa du'e kanaa isaan irraa fagaatuuf eebba eebbifamudha. Eebba kana keessatti ayyaanni abbaa koo natti dhihaadhu kan jedhus eebba duudhaa hawaasaa kan biraa keessatti heddumminaan hin mul'atu.

Akka eebba kanaatti, hawaasni Oromoo ayyaana hedduu kabajata. Isaan keessaa tokko ayyaana abbaati ykn ayyaana sanbata guddaas ni jedhama. Ayyaanni sanabata guddaa guyyaa sanbata guddaatiin alatti guyyaa biraa hin kabajamu. Eebba kana keessattis, namichi abbaan isaa jalaa du'e akka ayyaanni abbaa isaa isarraa hin fagaanneef yeroo ayyaana abbaa isaa ofitti waammatu kana agarsiisu dha. Kan bade bakka isiniif haa buusu, dhalli isiniif haa bulu kan jedhus jira. Kunis kan agarsiisu, sababni daacciin baafamafi jiru tokkoichi namni lubbuun du'e jiraachuu agarsiisa. Bakka nama du'e kanaatti bakka isiniif haa buusu jechuudhaan hawwii qaban sana karaa afoolaa eebbaan ibsu. Karaa biraatiin, dhalli isiniif haa bulu kan jedhu yoo ta'u, balaan karaa malee, balaan yeroo malee dhala keessan hin tuqiin, duuni isinitti hin deebi'iin jechuu jechuu dha.

4.3.2.5 Yeroo Dhibaayyuufi Daddarbaa

Duudhaan hawaasaa kamuu yeroo raawwatamu wantoota achi keessatti barbaachisan hedduu qaba. Isaan keessaa dhibaayyuufi daddarbi isa tokko dha. Raawwii sirna daaccii kan keessattis dhibaayyuufi daddarbi gulantaa eebbaa boodaan kan dhufudha. Sirna kana keessatti kan dhibaafatamuufi daddarbatamu nyaataafi dhugaatii dhimma kanaaf qophaa'an hundarraayi. Akka Anbassaa Gooban gaafa 10/09/2010 jedhanittifi dhaabadhee daawwadhetti, dhibaayyuu jechuun nyaataafi dhugaatii qophaa'e irraa mata deebii ykn yaa dachee kana nuuf biqilchitee yaa rabbi kana nuuf kennitee siif haa galatu jechuu dha. Karaa biraatiin, raawwii sirna daaccii kana keessatti dhibaayyuufi daddarbi nama ittiin raawwtu qaba. Keessaayyuu nama daaccii baasuufi haadha warraa nama daaccii baasu kanaatiin raawwata.

Yaada kanarraa wanti hubannu, mijuun daddarbatamaniifi dhibaafataman qophaa'aniin haati warraa namicha daaccii baasuu biddeena xiqqaa ykn hongochaa sana fuutee baala warqee sanarra keessi. Akkuma isheen keessee deemteen namichi daaccii baasu farsoo buqqurii jedhamu buqqee hadhaa sanaanfi bixxillee sadi harkatti qabatee biddeena sanarratti yoo daddarbatee dhibaafatu, haati warraan isaa ammoo farsoo kan buqqurii hin taane dhibaafatti. Dhimmoota dhibaayyuufi daddarbaan walqabatu ilaalchisee, kun itti seensa sirnichaarratti kan raawwatudha malee, dhibaayyuun dhimma kanaa kanumaan raawwata jechuu miti. Sababni isaa qalma waliin walqabatee daddarbi hafe jira waan ta'eef. As keessatti wantoonni sirritti hubatamuu qaban akka dhibaayyuufi daddarbaatti bakka kenni itti kennamu sana taa'uu qaban keessaa tamboofi araqeen isaan tokkodha. Yoo namoota waamaman keessaa kan tamboo nyaatanifi araqee dhugan jiraatan irraa hanbisanii isaaniif kennu. Sirna kana keessatti tanboon hormaata loonii waliin kan walqabatudha. Oromoon loon ofbiraa hindhabu. Kana keessatti ammoo fayyummaa loon isaatiif tanboo fayyadama. Garuu, namni tamboo nyaatus ta'ee gaayyaa xuuxufi araqee dhugu hin jiru yoo ta'e akka daddarbaafi dhibaayyuutti bakka kenni itti kennamu sana kaawwama malee hin daddarbatamu ykn hin dhibaafatamu. Namichi daaccii baasus akkuma waan daddarbatufi waan dhibaafatu raawwateen albee kolbaa jedhamu isa haaraa hojjechiise harkatti qabatee laaftoo ykn anfaara sana jala guftee qopheeffaterra taa'a.

Suura [4] yeroo Anbassaa Gooban (jaarsa cifiree) odeeffannoo kennu (10/09/2010).

Akka afgaaffii gaafa 10/09/2010 Anbassaa Goobanfi Baqqalaa Fayisaa jedhanitti, namoonni baay'een dhibaayyuu akka waan gocha seexanaaf kennaan kennamuutti fudhachuu isaaniirraa kan ka'e aadaa isaanii dhiisanii aadaa ormaa kunuunsuufi hordofuu eegalani.

Akka yaada kanaatti, yeroo dhibaayyuun kun gaggeeffamu haasbarruun jiru, isa yeroo guftee, laaftoofi ulumaahaa muratan sanatu jedhama. Hiika haasbarruu sana mata duree 4.3.1.3 jalatti ibsameera. Waa'ee dhibaayyuu irratti namoonni hubannaa hin qabani. Kanarraa kan ka'e akka waan gocha seexanaaf kennanii ykn ammoo seexana waaqeffataniitti fudhachuudhaan aadaaf duudhaa isaanii gadhiisanii waan biraa hordofuu eegalan. Dhibaayyuun dhibaafatamu kun farsoo buqqurii jedhamufi farsoo geeshoodhaan nam'u dha. Farsoo buqquriin buqqee hadhaawaadhaan kan dhibaafatamudha. Farsoo geeshoon garuu meeshaa barbaadeen dhibaafatamuu danda'a. Erga dhibaafatameen boodas buqqeen kun achuma bakka itti dhibaafatan kaawwama malee fudhatamee hin deemamu. Buqqee hadhaawaa jechuun buqqee kanaan dura itti hin fayyadamne gaafuma daaccii baasuuf jedhan sana kan muramee qophaa'udha. Erga sagantaan dhibaayyuufi daddarbaa gaggeeffamee booda keessummota dhufan sanaaf farsoofi bixxillee xixiqqoon jahan sana akka walgahutti caccabsanii namootaaf hiru.

4.3.2.6 Yeroo Qalma Horii

Qalmi ayyaaneffannaalee garagaraa keessatti ni raawwata. Sababoonni qalmi raawwatamuuf hedduu yoo ta'anis akkaataan qalma, yeroonfi bakki qalma isaas garaagarummaa qabaachuu danda'a. Akka Abbabaa Baayyuufi Fayisaa Biqilaa 12/09/2010 jedhanitti, sirna daaccii baasuudhaaf qalmi wantoota barbaachisoo keessaa isa tokko dha. Qalmi kunis ulaagaaa guuta qaba. Ulaagaa kana keessaa muraasni: bifa, eegee, gaanfa, ija gurra, walumaagalatti qaamni horii qalmaaf qophaa'e kanaa guutuu ta'uu qaba.

Yaada armaan olii irraa wanti hubatamu, raawwii sirna daaccii keessatti qalmi akka dandeetti abba sirna sana raawwatuu irratti hundaa'ee gargari dha. Kunis korma loonii irraa hanga daabboo xaa'fii diimaatti qabeenya nama daaccii baasuu irratti hundaa'ee qalamuu nidanda'a. Kunis kan raawwatuu yeroo hundumaa balbala namicha daaccii baasuu sana irraa gara harka mirgaatti.

Raawwii sirnoota duudhaa hawaasaa keessatti raawwataman yeroo baay'ee qalmi nijiraata. Qalmi kunis bifa mataa isaa danda'een raawwata. Horiin raawwii sirna daaccii irratti qalamuuf qophaa'u ulaagaa muraasa guutuu qabaata. Ulaagaa guutuu qabu keessaa horiin sun bifaan diimaafi qaamaan guutuu ta'uu qaba. Raawwii duudhaa hawaasaa keessatti qalma taasifamurratti bifti horii qalamuu ergaa mataa isaa danda'e qaba. Kanaan alatti bifti horii kanaa yoo dhabame bakka jiruu barbaadama malee horii bifa biraa qabu hin qalani. Ulaagaa horiin kun guutuu qabu keessaa inni biraa eega horii kanaati. Horiin raawwii sirna kanaa keessatti qalamuu qabu horii eegeen isaa qajeelaa, kan jal'ina hin qabne ta'uu qaba. Ammas horii eegeen isaa qajeelaa ta'e yoo dhabame, barbaadamee gabaa irraa bitamuu qaba. Kana malee, gaanfi horii qalmaaf qophaa'e sanaas akka ulaagaatti laallama. Gaanfi horii kanaa cabaa kan hin taane, baajii kan hintaane, uumamaan walcaalaa kan hintaane ta'uu qaba. Karaa biraatiin horiin kun lukas ta'ee harki horii kanaa kan cabe, kan okkolu, miidhama biraa qabaachuu hin qabu.

Kana malee, saala nama daacciin baafamuutiin saalli horii qalamuus walfakkaata. Fakkeenyaaf, yoo daacciin baafamu kan dhiiraa ta'e horiin qalamu korma ta'uu qaba. Kan daacciin baafamuuf dubartii yoo ta'e sa'a garaa saaqqate ykn dullacha ta'uu qaba. Erga horiin qalamu kun ulaagaa kana guutuu ilaallatanii booda bakka qalmaatti dhiyyeessu.

Akkuma horiin qalma kun dhufeen haati warraan nama daaccii baasu kanaa dhadhaa qadaada okoleetti qabatti. Namni daaccii baasu ammoo marga coqorsa jedhamu kan fiixeen isaa hincinne

qabata. Akkuma namichi daaccii baasu marga qabatee jirutti horiin qalamu sunis dhiyaata. Horii kanas gara baha biiftuutti garagalchani handaaru. Akka Fayisaa Biqilaa gaafa 10/09/2010 jedhanittifi dhaabbadhee daawwadhetti, handaaru jechuun horii qalmaaf qophaa'e sana coqorsa qarri isaa hin cinneen dhadhaa tuqaniit dugdasaarraafi mataasaa dhadhaa dibaa has barruu mata duree 4.3.1.3. jiru sana jedhanii handaaru. Yeroo handaaruun kun gaggeeffamu kan dhadhaa kana handaaru abbaa daaccii baasuuf deemu yoo ta'u kan dhadhaa qabeefii dhaabbatu ammoo haadha warraa nama daaccii baasuuf deemuuti. Namni daaccii baasuuf qophaa'u kun coqorsa ittiin handaare kan fuudhee horii qalmaaf qophaa'e sana nyaachisa. Yoo horiin kun marga kana nyaachuu dide dugda horii sanaarra kaa'a.

Akka yaada odeeffataa kanaatti, handaaru jechuun horii qalmaaf qophaa'e sana dugda isaafi mataasaa dhadhaa dibuudha. Kun ammoo haala qabatamaa hawaasaa keessatti, dhadhaa muuduun aangoo kennuu, kabaja kennuu, hangafummaa kennuu, ulfina kennuu, nama bilchaataa ta'uufi imaanaa itti kennuudhaan walfakkeeffama.

Akkuma horiin qalmaaf qophaa'e kun gara bahaatti garagalee dhaabatutti kuffisaniit namni daaccii baasu kun albee haarawaa hojjechiise sanaan morma buusa. Akkuma horiin kun mormi bu'een meeshaa itti dhiigni horii kanaa qocamu fidaniit qocu. Namni daaccii baasuuf qophaa'u kun dhiiga qocame kana harka bitaatti, albee ammoo harka mirgaatti qabateet bakka itti laaftoo dhaabbate sun jala dhaqee, kan Gafarsaa olii kan Arbaa gadii sii laadhee ekeraan abbaa kiyyaa narraa fagaadhu, ayyaanni abbaa kiyyaa natti dhihaadhu yeroo sadi erga jedhee booda biddeena sana irratti gadi naqa.

Akka Abbabaa baayyuu, Dhinsaa Waaqtolaa gaafa 11/09/2010 jedhanitti, haasbarruun armaan olii kun hiika qaba. Hiikni isaa kunis, kan Gafarsaa olii jechuun horii guddaa siif laadheeraa, waan guddaa sii godheeraa ayyaanni abbaa koo narraa hin fagaatiin jechuufi kan Arbaa gadii siif laadheeraa jechuunis waan garmalee guddaadha jedhamuu gaditti kan jiru siif laadheeraa jaaladhuu narraa fudhadhu jechuudha. As keessa jiru kun waan hedduu of keessaa qaba. “ekeraan abbaa kiyyaa hanga samii narraa fagaadhu” kan jedhu afuura nama du'ee jibbuu, afuura du'aa jibbuudhaan hanga samii narraa fagaadhu jedheet ofirraa fageessuu barbaada. Hanga samii kan jedhu dheerina baay'ee fagoo akka irraa fagaatuuf hawwii qabu kan agarsiisu dha. Ayyaana abbaa koo jechuun ammoo bakka ati deemu kamittuu kan si waliin ta'ee si jajjabeessufi si eegu jechuu dha. Kanumarraa ka'uudhaan namni daaccii baasu kun ayyaanni

abbaasaa akka isa eeguuf hawwii isaa gama kanaan sirna kanarratti ibsata Yeroo sadi waan kana jechuun hiika mataa isaa qaba. Yeroo sadi kan jedhamuuf ala isaarraa, manasaarraafi dhalasaarraa hanqatee du'uu isaa kan agarsiisu lakkoofsa hanquu kanaani.

Yaada armaan olii kanarraa wanti hubachuun danda'amu lakkoofsi sadi kun lakkoofsa hanquu namichi kun waan sadirraa hanqatee du'uu isaa agarsiisa. Wantoonni sadan kunis, alasaarraa jechuun qabeenya inni facaafatees haa ta'u horee qabu hundarraa du'uu nama kanaa ittiin kan agarsiisanidha. Manasaarraa jechuun ammoo qabeenya inni mana isaa keessaa qabuufi bultii isaarraa dhabamuu nama du'e kanaa karaa ittiin ibsamudha. Xumura gubbaatti dhalasaarraa jechuun ammoo dhala ofiisaa godhate qofaatti dhiisee irraa du'uu nama kanaa karaa agarsiisnudha. Yeroo kana raawwatu namni daaccii baasu sun hin dudubbatu. Kana malees, namoota waamaman keessaa nama hin dudubbanne nama tokko filatee waamee horii kana irraa meendhacha naaf baasi jedhaani. Erga namichi meendhacha baaseefi fudhateet harka bitaa isaatti kaawwata.

Akka Bultoo Gammachuu, gaafa 10/09/2010 jedhanitti, meendhacha jechuun qaama horii daacchiif qalamurraa luka lamaanirraa eegalee cidhaan horii sanaatii hanga qaama saalaa horii sanaatti kan baafamee namni daaccii baafatu kun harka isaa bitaatti kaawwatu jechuu dha.

Suura [5] nama meendhacha baaseefi meendhacha 09/09/2010

Namni daaccii baasu kunis erga meendhachi baheefii harka isaa bitaatti meendhacha kaawwatee, harka isaa mirgaatti ammoo albee isaa qabatee guftee isaa sanarra deebi'ee taa'a.

Namoonni horii qalan sun cinaacha bitaarraa gogaa erga kaasanii booda cinaacha bitaarra foon jiru bakka hundasaarraayyuu xiqqoo xiqqoo kutuudhaan harka nama daaccii baasu sanaatti kennama. Innis foon sana jaji'ee erga qopheeffatee booda nama akka dhalootaatti waamame sanatti kenneet muka anfaara jedhamu kan dhaanquu qabu irratti foon sana rarraasa. Yeroo kana keessa namni akka dhalootaatti waamame muka anfaara irra yoo kaa'ellee kan ibidda irratti qabee bilcheesu nama daaccii baasu sanaafi haadha warraa isaati.

Erga jajiin foonii kun bilchaatee booda, namni daaccii baasu kun billaa harka mirgaasaarra jiru kanaan foon jajii kana kukkuta. Hanga foon kun bilchaatutti warri horii sana qalan ammoo lafee ceekuu bitaarraa foon erga fuudhanii booda lafee isaa qofa nama daaccii baasuuf kennu. Foon kanas meeshaarratti dhadhaan itti godhama. Kan kukkutamee dhadhaan itti godhame kana ammoo meeshaadhuma sanarratti bakka saditti addaan qooda. Foon bakka saditti addaan hirame keessaa tokko lafee ceekuu karaa bitaa sanan fudheet ittiin daddarbachaa ekeraan abbaa kiyyaa hanga samii narraa faggaadhu, ayyaanni abbaa kiyyaa natti dhihaadhu yeroo sadi jedheet Kan Gafarsaa olii kan Arbaa gadii sii laadhee jedheet as deebi'ee gufteerra taa'a. Haasbarruun kana mata duree guftee jedhu fuula 46 jalatti seeraan kaawameera. Erga taa'ee booda foon jajii bilchaate sanarraa afaan kaawwata. Akkuma namichi daaccii baasu kun jajii bilchaate kana nyaateen namoota waamaman hundaafuu akka nyaatan taasisa. Foon cinaacha bitaa sanaafi farsoon huubboon tokko qofaan ala jiru sun akka nyaatamufi dhugamu ajaja.

Akka Abdataa Shaanqoofi Araggaash Baayyuu gaafa 16/09/2010 ALH jedhanitti, waa'ee foon qalame sanaa ilaalchisee, yoo namni waamame nyaatee kan fixu ta'e, namoonni waamaman kun hanga cinaachi bitaa dhumutti nyaachuu ni danda'u. Yoo hafes cinaacha mirgaa waliin manatti olgala. Waa'ee cinaacha mirgaa garuu, namoonni alagaa ykn orma ta'an nyaachuu waan hin dandeenyeef manatti olgalchuun dirqama ta'a.

Akka yaada kanaatti, raawwii sirna daaccii keessatti horiin tokko dhimma duudhaa sanaaf yoo qalame, cinaacha bitaa malee cinaacha mirgaa alagaan ykn ormi hin nyaatu. Meendhacha baasuun alatti qalma raawwii sirna daaccii keessatti qalma gaggeeffamu abbaan fedhe gogaa irraa kaasuu danda'a. Garuu, abbaan fedhe foon cinaacha mirgaa nyaachuu hindanda'u. Sababni

guddaan waan kanaa ammoo namni daaccii baasu ga’ooma ykn bilchina wayitiif waan deemuuf, namni ga’oome ammoo miidhama hawaasaa waan eegsisuuf ykn mirga namaa waan eegsisuuf mirga dabarsee alagaaf hin kennu. Dhimma farsoo dhugamuun walqabsiisee, farsoon huubboon tokko sun akkuma gadi bahetti alatti dhugamee xumuramuu qaba malee yoo namni dhugu dhabamellee manatti ol hin deebi’u. Akkasumas, yoo farsoon huubboon tokko inni dura gadi bahe sun dhume, farsoon biraa dabalammu hin danda’amu.

Yaada armaan olii kanarraa wanti hubatamu farsoon huubboon tokko kan gadi baheef dhimma daaccii baasuuf haa ta’u malee, dhimma du’a lubbuu namaatu duuba isaa jira. Osoo namni wayii du’uu baatee silaa farsoon kun gadi hin bahu ture. Amma garuu, nama kana dura du’eef daaccii baasuuf farsoon huubboon tokko akka aadaatti erga gadi bahee farsoo kana dabalanii gadi baasuu jechuun namni biraa kan du’u jira jechuu ta’a. Kana jechuun ammoo du’a hawwu kan jedhu waliin kan walitti hidhatu waan ta’eef farsoon biraa bahee namaaf hin kennamu.

Suura [6] yeroo Bultoo Gammachuu (ulabaheessa) odeeffannoo kennu 11/09/2010

Namni daaccii baasu kun yeroo dhimma alaa qabu kana xumuree manasaatti seenuuf jedhu waan qabatee seenu qaba. Isaan keessaa horii qaalmaa kanarraa luka lamaaniifi harka lamaan, meendhacha harka bitaatti, albee isaas harka mirgaatti qabachuun ofii isaa dura mana seeneet, warri waamaman ammoo duuba isaa mana seenu. Erga mana seenanii nyaataaf dhugaatii

qophaa'e hunduu ni nyaatama, ni dhugamasi. Dhimma kana keessattis foon cinaacha mirgaarraa bahu alagaan ykn ormi hin nyaatu. Foon cinaacha bitaarraa bahu garuu alattis ta'ee manatti nyaachuu ni danda'u. Mar'immaan horii qalamee kana ammoo namichi daaccii baasu kun hin nyaatu. Sababni isaa miini garaa horii hanga fedheyyuu yoo miiccame hin qulqullaa'u. Namni daaccii baasu ammoo qulqullummaa isaa eeggate ayyaana isaa kadhata. Namichi daaccii baasu kun mar'immaan horii qalamee kana yoo nyaate ayyaanni abbaasaa itti rifata kana malees nicitteessa, jedhama. Namni daaccii baasu horii qalma sana ofii isaa morma buusee deebisee mi'a garaa horii sanaa hin nyaatu.

Akka Bultoo Gammachuu Jedhutti, namni daaccii baasuuf jedhee horii qalee deebi'ee mi'a garaa isaa yoo nyaate rakkoo garagaraatu isa muudata. Rakkoo kanneen keessaa fayyaa dhabuu danda'uufi qaama isaa irratti cittoon garagaraa bahuu danda'a. Akkuma namoonni waamaman kun nyaatanii, dhuganii bahanii galanii booda, namni daaccii baasu kun meendhacha, harka lamaaniiifi luka lamaan albee isaa bakka namni jalaa hin fuune olkaawwata.

Walumaagalatti namni daaccii baasu gaafa sirna kana baasu naamusa adda ta'e qabaachuu qaba. Akka Abbabaa Baayyuu, Bultoo Gammachuu gaafa 11/09/2010 jedhanitti, namni daaccii baasu handa sirna kana baasee xumurutti naamusa gaarii agarsiisuu qaba. Naamusa kana keessaa aaruu, nama abaaruu, dallanuu inaafoo, daba yaaduu, jal'ina dalaguufi kkf. gochuun isarraa hin eegamu.

Akka yaada odeeffattoota kanaatti, namni daaccii baasu kun gaafa daaccii baasu sanaa eegalee hanga gaafa xumuraatti wantoota badaa armaan olii kana irraa of eeggachuu qaba. Sababni isaas, namni sirna kana baasu kun kan aaru, dallanu, abaaru, inaafoo daba yaadu yoo ta'e, ayyaanni abbaa isaa isatti mufata ykn rifata. Kana malees, kenna inni ayyaana abbaa isaatiif kenne kana haala gaariin harkaa hin fudhatu. Gama biraatiin, namni daaccii baasu kun qulqulluu ta'ee sirna kana raawwata waan ta'eef, yoo kan abaaru ta'e nama abaarrame sanarra miidhaa cimaatu gaha jechuu dha.

4.3.3 Raawwii Sirna Daaccii Booda

4.3.3.1 Gaafa Guyyaa Lammaffaa

Gaafa guyyaa lammaffaa ganamas namni daaccii baasu sun uffata isaa akkuma gaafa duraatti uffata. Akka afgaaffii Abbabaa Baayyuu, Fayisaa Biqilaafi Abdataa Shaanqoo gaafa 13/09/2010 jedhanitti, akkuma barii lafaa ka'een wantoota akka meendhachaa, luka lamaaniiifi harka

lamaanfi dhibaayyuu isaa haadha warraa isaa waliin harkatti qabatee bakka kaleessa itti muka anfaaraa jalatti kenni kenname jalatti, harka mirgaafi luka mirgaa harka mirgaa isaatiin akka horiin fayyaan dhaabbatutti, harka bitaafi luka bitaa ammoo harka isaa bitaatiin akka horii fayyaan dhaabbatutti qabatee, ekeraan abbaa koo hanga samii narraa fagaadhu, ayyaanni abbaa koo natti dhihaadhu, kan Arbaa gadii kan Gafarsaa olii siif laadhee naaf fudhadhu yeroo sadi jedheet guftee sanarra taa'ee dhibaayyuu isaa dhibaafatee, dhugeet gara manaatti oldeebi'a. Hiika haasbarruu kanaa mata duree 4.3.1.3 jalatti seeraan waan ibsameef irra deebii ta'a.

Yaada armaan olii irraa wanti hubachuu dandeenyu, harki lamaaniiifi lukti lamaan horii qalame kanaa akkaataa horii fayyaan dhaabbattutti dhaabbachuu jechuun, horii qaamni guutuu, waan guddaa siif laadheera jedhee ayyaana abbaa isaa kadhachuufi hawwii hormaata loonii qabaachuu namicha daaccii baase kanati. Karaa biraatiin, horii guddaa, horii fayyaa siif laadhee sa'aa namaan fayyaa naaf kenni jedhanii ayyaana abbaa ofii kadhacuun bakka bu'ama.

4.3.3.2 Gaafa Guyyaa Sadaffaa

Gaafa guyyaa sadaffaas ganama barii ka'eet dhibaayyuu, albee, meendhacha, harka lamaaniiifi luka lamaan hundayyuu qabateet haadha warraa isaa waliin bakka gaafa duraa muka anfaaraa jalatti kenni kenname bira dhaqaniit, harka mirgaafi luka mirgaa harka isaa mirgaatiin, harka bitaafii luka bitaa harka isaa bitaatiin akka horiin fayyaan dhaabbatutti qabateet, ekeraan abbaa koo kan Gafarsaa olii, kan Arbaa gadii siif laadhee narraa fudhu, ekeraan abbaa koo hanga samii narraa fagaadhu, ayyaanni abbaa koo natti dhihaadhu jedheet, bakka sanatti harka lamaaniiifi luka lamaan, meendhacha achumatti ofirraa baaseet muka anfaara sanatti rarraafata. Sana booda guftee sanarra taa'a. Albee isaa harka mirgaa isaatti qabateet, dhibaayyuu isaa dhibaafatee, dhugeet gara manaatti deebi'a. Erga manatti oldeebi'ee booda, dhibaayyuun haaraan ni kennamaafi.

4.3.3.3 Gaadii kutannaa /Hirannaa

Gaadii kutannaan daacciiin bahee gaafa guyyaa sadaffaa kan adeemsifamudha. Namni daaccii baasu kun obbolaa dubaraa yoo qabaate gogaa horii qalame kanaa afeet obbolaa dubaraa isaa kana waameet "Gaadii narraa fudhaa" jedhaani. Akka Caaltuu Baay'ee, Bultoo Gammachuufi Addunaa Roobii gaafa 14/09/2010 jedhanitti, namni daaccii baasu gaafa guyyaa xumuraa ykn guyyaa sadaffaa obboleeyyan isaa bakka isaan jiranii hunda isaanii waameet gaadii narraa fudhaa jedhaani.

Akka odeeffattoonni kun jedhanitti, akkuma inni akkana jedheeniin booda gogaa horii dhimma kanaaf qalame sana fidanii diriirsu. Erga gogaan kun qophaa'ee booda hangafaa quxisuudhaan akka dhaabbatan akka isaan dhaabbatan taasisa. Akkuma isaan dhaabbatanitti hangafa irraa eegaleet maqaa obboleettii isaa dhahaa qooda ishee albee gaafa duraa ittiin morma horii sana buuseen irraa kutaafi. Isheen qooda argatte kan ishee fudhattee teessi. Isheen umuriidhaan itti aantus akkasuma gooti. Dhimma kana keessatti yoo obbolaan dubaraa nama daaccii baasu kanaa amantii jijjiirratanis waamicha ni taasisaafi. Yoo dhufanis ni kennamaafi. Kana malees, namni daaccii baasu kun obboleettiin isaa kan lubbuun hin jirre yoo jiraatanillee hunduma isaaniifuu maqaa isaanii tokko tokkoon waamaa gogaa sana irraa teepha gaadiif ta'u dheeressee baasee kennaaf. Nama lubbuun hin jirre sanaaf qooda ishee teepha gaadiif ta'u sararanii agarsiisu malee, teephni gaadiif ta'u muramee seeraan hin taa'uuf. Obboleettii isaa kan lubbuun hin jirreef yoo gaadiin kan citu ta'e ekeraan ishee namarraa hin fagaatu jedhama. Xumura dhimma kanaarratti maatiin hunduu waliin nyaatanii dhuganii wal eebbisu.

Suura [7] Gaadii hirannaa/kutannaa/ kan agarsiisu 12/09/2010

4.4 Faayidaa Daaccii

Akka Abbabaa Baayyuufi Bultoo Gammachuu gaafa 14/09/2010 jedhanitti, Sirni tokko hawaasa keessatti kabajamu keessatti karaa aadaa, safuu, duudhaa, diinagdee, falaasama, siyaasa, afaan,

sirna bulchiinsaafi waan kana fakkaatan dabarsuuf gargaara. Kanaafuu, faayidaa daacciin hawaasa keessatti qabu keessaa tokko safuufi duudhaa eeggachuufidha. Keessaayyuu jiruufi jireenya hawaasaa keessatti bakka itti akka ulaagaa ta'us ni jira.

Akka odeeffattota kanaatti,, faayidaa daccii baasuun qabu keessaa jiruuf jireenya keessatti bakka itti akka ulaagaa ta'ee mul'atus ni jiraata. Fakkeenyaaf, namni haati warraa ykn abbaan warraa jalaa du'e fuudhuu ykn heerumuu barbaada/ddi taanaan daacciin baasuun dirqamadha. Kana malees, buttaa baafachuufi abbaan Qaalluu yoo nama jalaa du'e abbaa qaalluu biraa moosifachuuf jechas daaccii baasuu qabu. Namni tokko rakkooleen armaan olii keessaa tokko isa muudatee osoo seera kana hin xumuriin keessa dabarraan seera duudhaa cabse jechuu dha.

Yaada armaan olii irraa akka hubannutti, namni tokko seera duudhaa hawaasaa yoo cabse akka seera uumamaa cabseeti. Kana jechuun seera uumamaa kan kenne uumaa waan ta'eef, yoo seera duudhaa cabsine seera waaqaa cabsuu keenyadha kan jedhu agarsiisa.

Yaada armaan olii kana bu'uura godhachuudhaan, mucaan dhiiraa tokko erga dhalatee umuriin isaa dabalaa akkuma deemeen abbaan mucaa kanaa buttaa baafatee waggaa afurtama /40/ booda mucaan isaa ammoo deebi'ee buttaa baafata. Kana keessatti, yoo abbaan ykn haati ykn mucaa kanaa du'aan ilmi guddachaa jiru kun ammoo yeroo umuriin isaa ga'e buttaa baafachuu bira ga'u daaccii baasuun dirqama. Osoo daaccii hin baasiin darbee buttaa baafachuuf yoo kan yaalu ta'e, seera uumaa cabsuudha. Seera uumaa cabsuun ammoo safuudha.

Kanaafuu, Sirni tokko hawaasa keessatti kabajamu keessatti karaa aadaa, duudhaa, diinagdee, falaasama, xinsammuu, siyaasa, afaan, sirna bulchiinsaafi waan kana fakkaatan dabarsuuf gargaara. Faayidaan sirnoota kanaas, hawaasichi hawwii keessa isaa, karaa ittiin agarsiifatu, karaa ittiin safuufi duudhaa isaa eeggatu, karaa sirna bulchiinsa isaa ittiin ibsatu, karaa ittiin hormaata isaa labsatuufi karaa isaan jiruufi jireenya isaanii ittiin gaggeeffatan dhaloota duraa irraa gara dhaloota itti aanutti karaa ittiin waliif dabarsanidha.

4.5 Fakkoommiwwan Meeshaalee Raawwii Sirna Daaccii Keessatti Dhimma Itti Bahamanii

Bifa diimaa

Akka afgaaffii Abbabaa Baayyuufi Dabalaa Shaanqoo gaafa guyyaa 11/09/2010 irratti ibsanitti, yeroo daacciin baafamu bifti horii diimaa kan agarsiisu nama lubbuudhaan du'e sana osoo hin taane jireenya ammaan booda maatiin namni jalaa du'e sanaatiif gammachuu, hawwii, soorummaa gara fulduraatti jiru agarsiisuuf kan taasifamu bakka bu'a. Kana malees, bifti horii kanaa diimachuun beekumsa, bilchina sammuu, guddina gama diinagdee hawaasummaa, siyaasaafi jireena waliigalaa uummatichaa ittiin agarsiifachuuf kan itti gargaaramanidha.

Akka yaada armaan olii kanaatti, raawwii sirna daaccii irratti bifti horii diimaan waan agarsiisu keessaa ciminafi bilchina dha. Kana jechuun, namni daaccii baasu kun ammaa booda nama beekaa namoota araarsanfi nama buleessa ta'uudhaan bakka buufama. Karaa biraatiin dhiigni horii kanaas qocamuun bifa kana waliin kana walitti hidhatu dha. Kuna ammoo gootummaafi araaraa waliin waliiti hidhta. Itti dabalees, dhiiga jechuun fira, aantee jechuudha. Kanaafuu, cinaacha mirgaa, balbala isaarraa gara mirgaatti gaafa jechaa deemu Oromoon mirga isaa namaaf dabarsee hin kennu. Kanumarraan kan ka'edha foon cinaacha mirgaa alagaan hin nyaatu. Gama biraatiin bifa diimaan bilchina umurii waliinis walqabatee ga'anii bilchaatanii hawaasa keessatti fudhatamummaa argachuufi nama ga'eessa nama araarsu jedhameellee ni ilaalama.

Guftee

Akka afgaaffii Abdataa Shaanqoo gaafa guyyaa 18/09/2010 jedhutti, gufteen marga lalisaa kan qarqara lagaatti biqiludha. Kanaaf, kunis namni akka rakkina garagaraa keessa darbee lalisuu akka danda'uufi waan gaariitti bahuu akka danda'u ta'uu isaati. Kana malees, gufteen marga jiidhaa magariisa baay'ee bareeduufi marga lalisaadha. Kun ammoo akka namoonni lubbuun jiran kun soorummaa, nageenyaafi hormaata hawwanis ni agarsiisa.

Akka yaada odeeffataa kanaatti, gufteen qarqara lagaatii buqqifamuun isaayyuu waan agarsiisu qaba. Fakkeenyaaf gufteen lagaa buqqa'uu jechuun, lagni qulqulluudha, kan namni itti qulqullaa'udha, bakka waan qulqulluu fudhatanii galani dha. Kana malees, bishaan lagaa dhufa. Namni ammoo bishaan malee hin jiraatu. Kanarratti hundaa'uudhaan gufteen lagaa buqqa'uun

sorummaa, nageenyafi hawwii hariiroo gaarii waliin walitti fakkeeffama. Gufteen fiixeen isaa osoo hin tuqamiin jiru beekaa keenya nuuf bulchi, sanyii keenya dheeressi kan jedhuufi bifa magariisaafi bareedaa qabaachuunisaa ammoo hawwii soorummaa, hormaataafi nageenyaa ittiin ibsachuuf akka itti fayyadamamudha.

Laaftoofi ulumaha

Akka Haataatuu Galaasaafi Fufaa ulfaataa 16/09/2010 jedhanitti, mukti laaftoo mukoota jiran keessaa bakka odaan hin jirretti kan namni jalatti boqotuu, guddifachaan gaggeeffamufi akka gaaddisaatti namaaf horiidhaaf kan tajaajiludha. Kanaaf duudhaa kana keessattis, bakka boqonnaa kan ayyaana abbaa isaattif kennaa itti kennatun walfakkeeffamudha. Baakka mukti laaftoo dhabamnetti muka anfaaraa fayyadamu.

Akka Haataatuu Galaasaafi Fufaa ulfaataa jedhanitti, mukti anfaaraa kunis, muka yeroo meeshaa dhiqanillee ittiin dhiqamu, muka qoree hin qabneefi muka horiin baala isaa nyaatu waan ta'eef, sirna kana keessattis akka muka gaarummaa qabu kana jalatti nama jaalataniif waan gaarii gochuutiin walbira qabama.

Buqqee hadhaa

Akka Fayisaa Biqilaa gaafa 14/09/2010 jedhanitti, buqqee hadhaan kun kan kanaan dura dhugaatiin garagaraa hin tuqnedha. Kana jechuun buqqee haarawaa morma isaa muraniit keessa isaatii firii isaa yaasaniit farsoo buqqurii itti naqu.

Akka yaada armaan olii kanaatti, buqqee hadhaawaan kun waan qulqulluu bakka bu'a. Gama biraatiin buqqee hadhaa akka gowwummaadhaan ayyaana abbaa ofii kadhachuuttis ni fakkeeffama. Itti dabalees, wallaalummaadhaanis walfakkeeffama. Kunis, waaqa kadhachuu keessatti wantoota raataman keessaa kan hafe, kan irra darbamefi kan hin guutne yoo jiraate jala kaa'ii waaqa gaafachuunis walitti fakkeeffama.

Baala Warqee

Akka caaltuu Baay'ee gaafa 14/09/2010 jettutti, baalli warqee hin tarsaane seera daaccii baasuu keessatti kenna irratti kennuuf tajaajila. Baalli warqee kun osoo hin tarsa'iin dhihaachuun isaa waan guutuu ta'e irratti guutuu dhiyeessuuf bakka buufama.

Akka yaada kanaati, baalli warqee osoo hin tarsi'ii dhiyaachuu jechuun mijuu daaccii hunda guutanii kennuu bakka bu'a. Mijuu daaccii kan jedhamu nyaataaf dhugaatii kenna kanaafis haa ta'u keessummootaaf dhiyaatu hundumaan mijuu daaccii jenna. Mijuu daaccii kun guutummaa guutuutti dhiyaachuu isaa baala warqee hin tarsi'ane kanaan bakka buufama. Karaa biraatii baala warqee sana gubbaatti kenni hunduu kennama. Kunis, akka maatiin hunduu waliigalanii ayyaana nama isaan jalaa du'e sana waammachuutti fakkeeffama.

Faltii

Raawwii duudhaa hawaasaa kana keessatti faltii sa'a tokkoo qofa fuudhuudhan bakka kenni itti kennamu sana geessu haadha warraa nama daaccii baasu kanaati. Akka Yaadessaa Bayyanaa 14/09/2010 jedhanitti, dhimma kana keessatti haati warraan nama daaccii baasu kanaa qofti fuudhuun hawwii hormaata loonii qofa kan agarsiisu ta'ee bakka buufama.

Akka odeeffataan kun jedhutti, faltiin horii tokkoo nageenya karaa kadhachuudhaan fakkeeffama. Nageenya karraa jechuun qabeenya horii qabaniif nagaa hawwuudhaan bakka buufama. Dhimma kana keessatti kan horii nyaatuufi hattuu horiitti deemu nu baasi jechuudhaan kadhaa waaqa kadhatan wajjin walfakkeeffama.

Buqqurii

Buqquriin dhugaatii bifa aadaatiin hojjetamu ta'ee raawwii sirna Daaccii keessatti hedduu barbaachisudha. Akka Baqqalaa Fayisaa gaafa 14/09/2010 jedhutti, buqquriin kun buqqee hadhaa ykn hin siileffamneen dhihaata.

Yaada kanarraa wanti hubatamu, buqqee hadhaan meeshaa biraafi dhugaatii biraa tuttuqee hin beeku. Buqquriin ammoo dhugaatii mi'aawaafi foolii gaarii qabudha. Namni Daaccii baasu ammoo ayyaana abbaa isaatiif kennata. Dhimma kana keessatti buqqee qulqulluu kanaan wanta fooliin isaa namatti tolu kana ayyaana abbaa isaatiif keenuu mul'isa. Kana jechuun namni tokko buqqurii ayyaana abbaa isaatiif kenne waan bayeessa waan foolii bareedaa qabu kenneera jechuun beekama.

Meendhacha

Akka Ejjetaa Dhugumaa gaafa 09/09/2010 jedhutti, Seera duudhaa hawaasaa kana keessatti meendhachi luka lamaan horii sanarraa eegaleet hanga cidhaanfi nafa saala horii dhimma kanaaf qalamee irraa baafameet nama daaccii baasu sanatti harka bitaasaatti kaawama.

Akka yaada odeeffataa kanaatti, dhimma kana keessatti meendhachi nafa saalaa horii sanaarraa bahee nama daaccii baasu sanaf harkatti kaawwamuun namicha daaccii baasu kanaa kabaja kennuu wajjin walitti fakkeeffama. Namni meendhacha harkatti kaawwate sadarkaa guddina jireenya isaa keessatti bakka dura turerraa gara sadarkaa itti aanutti darbuu isaa karaa ittiin agarsiisanidha. Kun ammoo guddina, bilchinafi ga'oomaan walfakkeeffama. Karaa biraatiin meendhachi kun harkatti kaawwachuun akka hangafaatti ilaalamuu waliin walitti fakkeeffama.

Coqorsa Fiixeen Hin Cinne

Coqorsi maqaa margaati. Coqorsa fiixeen hin cinne jechuun coqorsi kun uumamaanis ta'ee horiidhaan osoo hin citiin jiru jechuudha. Akka Adiluu Baay'ee gaafa 12/09/2010 jedhanitti, coqorsi seera duudhaa keessatti ciminaafi dheerinaan bakka buufama. Hundeen coqorsa tokkoo coqorsa hedduu horuu danda'a. Coqorsi fiixeen hin cinne kunis hawwii hormaataa sa'aa namaan kan bakka buufamudha.

Akka yaada armaan olii kanaatti, coqorsa fiixeen hin cinneen yeroo horii handaaran akka hormaanni adda hin cinnefi. Coqorsi marga. Margammoo horiitu nyata. Horiin kun qalamee horiin hafe akka hormaata hin dhaabneefi akka hormaanniifi soorummaan itti fufu kan bakka buufamudha. Karaa biraatiin daacciin kan baafamaa jiruuf namni tokko waan du'eefi. Coqorsi fiixeen hin cinne kun ammoo du'a nama jaalatamaa, nama beekaa lagachuuf jecha kan bakka buufamudha. Coqorsi marga jiran keessaa kan baay'ee dheerachuu danda'u, baay'ee bareedaafi cimaadha. Coqorsi sirna kana keessatti hawwii hortee dheerachufi itti fufanii jiraachuutiinis bakka buufama. Kana malees, dheerachuufi ciminni isaa ammoo akka diroon namaa darbee dheeratu kan agarsiisuufi nama cimaa, saba cimaa nu taasisi jechuun walfakkeeffama.

Uffata Adii

Akka Abbabaa Baayyuu gaafa 12/09/2010 jedhutti, uffatni adiin ayyaaneffannaalee baay'ee keessatti itti fayyadamama. Hucuun bifa adii hawaasa keessatti nageenyafi qulqullummaan bakka buufama.

Akka yaada kanaatti, dhimma kana keessattis, waa'ee nama du'ee osoo hin taane nageenya namaa, sa'aafi biyyaa ittiin agarsiifachuuf hedduu gargaara. Kana malees, adiin qulqullummaa bakka bu'a. Qulqullummaan kunis namichi daaccii baasu garaa qulqulluudhaan uffata qulqulluudhaan kennuu isaa ittiin agarsiifama. Gama biraatiin, rakkoofi rakkina ittiin namni nu jalaa du'efi rakkoo osoo hin beekinis ta'ee beeknee balleessine irraa nu qulqulleessi jechuunis uffata adii uffatu.

Cinaacha Mirga

Akka Ejjetaa Dhugumaa gaafa 13/09/2010 jedhutti, raawwii sirna daaccii keessatti horiin tokko dhimma duudhaa sanaaf yoo qalame, cinaacha bitaa malee cinaacha mirgaa alagaan ykn ormi hin nyaatu. Meendhacha baasuun alatti qalma raawwii sirna daaccii keessatti qalma gaggeeffamu abbaan fedhe gogaa irraa kaasuu danda'a. Garuu, abbaan fedhe foon cinaacha mirgaa nyaachuu hin danda'u.

Akka yaaada kanaatti, cinaacha mirgaa jechuun harka mirgaa waliin hariiroo cimaa qaba. Dhimma kana keessattii alagaan mirga namaatti akka hin buune bakka bu'a. Harki mirgaa diina namarraa dhorkuu akkuma danda'u, cinaacha mirgaa jechuun ammoo fira ofii aantee ofii jechuun bakka buufama waan ta'eef, aanteen ofii ammoo waliif gaaddisa. Kanaaf, diina walirraa dhorkuu danda'u kan jedhuun bakka buufama. Mirga gaafa jennu nama ajjeesetu mirgaan gala. Abbaan mirgaa kabaja qaba. Kanumaan walqabatee cinaachi mirgaas kabajamaadha. Kana malees namni daaccii kana baasaa jiru sadarkaa sirna gadaa keessatti nama bilchaataadha jechuu agarsiisa.

Guutuu

Raawwii duudhaa hawaasaa kana keessatti qaamni horii waan baay'eedhaan bakka bu'ama. Akka afgaaffii Bultoo Gammachuu gaafa 12/09/2010 jedhanitti, qaamni horii qalmaaf qophaa'ee guutuu ta'uun waan baay'ee agarsiisa. Isaan keessaa inni tokko hormaata nama sa'aa kan

agarsiisudha. Hormaata namaa sa'aa kan jedhamu hormaata sanyiifi qabeenya nama du'e kanaa kan adda hin cinne akka ta'uuf hawwuuf jecha eegee horii qajeelaadhaan bakka buufama.

Akka yaada armaan olii irraa hubachuun dand'amutti, eegeen horii sanaa qajeelaa ta'uun hormaata namaafi sa'aarratti akka isaaniif qajeelu kadhachuu waliin walqabata. Kana malees, gaanfi horii kanaa qajeelaa, kan hin cabne, fi baajii kan hin taane jechuun hawwii kormi loonii akka moo'uuf guutuu kennanii waan qajeelaa nuuf kenni jedhanii kadhachuu dha. Karaa biraatiin hormaata horiifi soorummaa qajeelaa ta'e hawwiifi fedhii qaban karaa ittiin ibsatanidha. Itti dabalees ijji horii kanaa fayya qabeessa ta'uun ija gaariidhaan nu mil'adhu jedhanii ayyaana abbaa ofii kadhachuudha. Walumaagalatti, yeroo raawwiin sirna daaccii baafamu qaama horii guutuu jechuun waan hundumaan guutuu sii laannaa, guutuu qabannee si kadhannaa ayyaana abbaa keenyaa nurraa hin fagaatiin, karraaf namaan guutuunu taasisi jechuufi ayyaanni hir'uun hin jiru kan jedhun walitti fakkeeffama.

Gaadii

Gaadii kutannaan raawwii sirna Daaccii keessatti gara xumuraatti kan raawwatamudha. Akka Yaadessaa Bayyanaa 18/09/2010 jedhutti, gaadii kutannaan kan namni daaccii baasu gogaa horii dhimma daacciif qalame sana obboleeyyan dubaraatiif adda qooduun sirni sun raawwatudha.

Yaada kanarraa Kanarraa ka'uudhaan, namni daaccii baasu kun obboleeyyaniif gaadii kennuu jechuun isaaniif hormaata loonii hawwu waliin walitti fakkeeffama. Itti dabalees, okoleefii gaadiin meshaalee waaqa kadhannaafi waaqa araarfannaa kan itti fayyadaman waan ta'eef, akka waaqni nama sana jalaa ajjeesee waaqa ittiin araarfadhaa jechuuttis walitti fakkeeffama. Gama biraatiin akka waaqni du'a isaanitti hin deebisne waaqa kadhachuufis yeroo sirni daaccii baafamu meeshaalee qabtamee dhihaatamudha. Kanaaf, gaadiin meeshaa araara waaqaa ittiin kadhataniifi meeshaa ittiin lubbuu nu dheeressi jedhanii ittiin waaqa kadhatan ta'ee bakka buufama.

Boqonnaa Shan: Cuunfaa, Argannoofi Yaboo

Mata dureen qorannoo kanaa “Qaaccessa Raawwii Sirna daaccii Oromoo” kan jedhu ta’ee Godina Shawaa Lixaa Aanaa Abuunaa Gindabaraatitti gaggeeffama. Gaaffileen bu’uura qorannichaa raawwii sirna daaccii akkamitti akka adeemsifamu, akaakuu fookiloorii sirnicha keessatti argaman haala fakkoommiiwwan hiika itti argataniifi itti fufaatiif jijjiiramni akkamii adeemsicha keessatti akka mul’atan adda baasuufi kkf. fa’i. Kaayyoon gooroo qorannichaa ammoo raawwii sirna daaccii Oromoo kan Godina Shawaa Lixaa Aanaa Abuunaa Gindabarat qaaccessuudha. Ragaaleen meeshaalee funaansa odeeffannoo afgaaffiifi daawwannaan waraabbiin deegarameen funaanaman gulantaalee sirna daaccii saditti (raawwii sirna daaccii duraa, yeroo daaccii baasuufi raawwii sirna daaccii booda) qoqqoodamuun boqonnaa afur jalatti qaaceffaman bu’uura godhachuun boqonnaa kana jalatti cuunfaa, argannoofi yaboon akka armaan gadiitti walduraa duubaan dhihaataniiru.

5.1 Cuunfaa

Hawaasni tokko yoo jiraate isa waliin wantoonni baay’een jiraachuu danda’u. Jiraachuu hawaasaa waliin kan argamu danda’u keessaa inni tokko duudhaadha. Duudhaan, kalaqniifi qorannoon dhaloota darbee kan ittiin hubatamu daawwitii aadaati. Kunis kan mul’isu afoola beekuun aadaa beekuudha. Aadaa beekuun ammoo jiruuf jireenya hawaasaafi dhuunfaa beekuu bira darbee of beekuudha. Afoolli aadaa, duudhaa, safuu, ogummaa, falaasama, amantaa, seenaa, ilaalcha, beekumsa uummataa kan kuufame, muudannoofi muuxannoowwan hawaasaa afaaniifi gochaan dhalootarraa dhalootatti daddarbaa dhufeefi ammas daddabaa kan jiru kalaqa hawaasaati.

Mata duree kana jalatti haaluma armaan olitti ibsameen ragaaleen odeeffattootarraa funaanamaniifi boqonnaa afur jalatti hiikaman bu’uureffachuun qabxiilee ijoon bifa gabaabaan ta’een akka armaan gadiitti dhiyaataniiru.

- Adeemsi raawwii sirna daaccii Oromoo Aanaa Abuunaa Gindabarat gulantaawwan sadi (qophii dura, guyyaa daacciin bahuufi raawwii sirna daaccii booda) keessa darbuun raawwatama. Haaluma kanaan horii qalmaa bituu/ fiduu/, guftee buqqifannaa, laaftoo murannaafi waamichi hirmaattotaa gulantaa qophii duraa keessatti kan raawwataman yommuu ta’u, laaftoofi guftee dhaabbannaa, waaqa kadhannaa/eebba/, qalmi

gaggeeffamuu, dhibaayyuu, kenna kennuunfi hirmaattonni argamuun gulantaa yeroo raawwii daacciinkeessatti raawwatamu. Ganama ganamaan ka'anii lukaafi harka horii qalamee qabatanii waaqa kadhannaan, gaadii kutannaan raawwii sirna daaccii booda kan raawwatu ta'uu isaati.

5.2 Argannoo

Adeemsa sirna daaccii Oromoo gulantaalee sadi keessa darbamuun raawwatama. Isaanis: gulantaa duraa osoo gochi daaccii baasuu hin jalqabiin wantoota raawwataman. Gulantaa yeroo sirnaa yeroo gochi daaccii baasuu itti raawwatufi gulantaa booda gochaalee erga daacchiin baafamee booda raawwataman jechuun bakka saditti qooduu dandeenya.

- ✚ Adeemsa raawwii sirna daaccii keessatti gulantaa sadi keessa darbuufi qophiileen garagaraa raawwachuu isaa.
- ✚ Qophiileen raawwatan hundi isaanii dhimmoota hawaasa sanaa agarsiisuuf kan qophaa'an ta'uu.
- ✚ Duudhaan hawaasaa kun durii jalqabee kan hawaasa keessa ture ta'uufi rakkoolee garagaraatiin haphachaa dhufuusaa.
- ✚ Addemsa gulantaa duraa kana keessatti horiin qalmaa qophaa'u horii bifti isaa diimaa. Kunis kan ta'eef waa'ee nama du'ee daacchiin baafamuufii osoo hin taane jiruu diroo hafeef gaarii, gammachuu, bilchina, ga'oomuu, hormaata agarsiisuuf barbaadameeti.
- ✚ Namni tokko abbaan warraan ykn haati warraan yoo du'an namni lubbuun jiru akka sanyiin isaanii adda hin cinneef fuudhuu ykn heerumuu qaba/qabdi. Kana keessatti duudhaa hawaasaa kana raawwachuun dirqama ta'uu isaa.
- ✚ Adeemsa yeroo daacchiin qalmiifi gochaaleen jiran waa'ee fulduree hawaasichaa waliin walqabatanii kan raawwataman ta'uu isaa. Haasbarruun sirnicha keessa jiran sirnoota biraa keessatti kan itti hin fayyadamne ta'uu isaa.
- ✚ Adeemsa raawwii sirna daaccii kana keessatti wantoonni raawwataman kaan biroo, dursa ulabaheessa itti aanee jaarsa ykn jaartii cifiree sana booda dhaloonni walduraa duubaan wal harkaa fuudhanii eebbisu. Eebba booda haati warraa nama daaccii baasu sanaa

wantoota akka farsoo huubboo tokko, qiixxaa bixxillee sadi, wantoota itti dhibaayyuun gaggeeffamu, buqgee hadhaafi biddeena xiqqoofaa fiddee alatti baasti. Wantoota alatti bahe sana keessaa biddeena xiqqoo sana fuudhanii baala warqee sanarra kaawameet, biddeena sanarra ammoo bixxillee saditu kaawama. Sana booda buqgee hadhaa sana keessaa bakka dhoqqee sanaatti dhibaafameet achuma kaawama. Yeroo sirna dhibaayyuu kana raawwatu hunda, *ayyaanni abbaakoo natti dhihaadhu, ekeeraan abbaakoo narraa fagaadhu* jedheet dhibaafata. Sana booda namicha daaccii baasu sanaaf dhibaayyuun biraa ni buufamaaf. Dhibaayyuu haaraa bu'eef kana ammoo akkuma bu'eefitti bakka dhibaayyuu sanatti dhangalaasa. Ammas haaraan ni bu'aafi. Akkuma dhibaayyuun haaraan bu'een namoota waamichi taasifameefi namoota achitti argaman hundaaf farsoon ni bu'a. Namichi daaccii baasus dhibaayyuu bu'eef irraa unateet achuma guftee sanarra taa'a.

✚ Adeemsa yeoo raawwii sirna daaccii kana keessattii wantoonni raawwatamuu qaban kan biroo haadhaafi abbaa isaa keessaa nama lubbuudhaan jirutti uffata uffisa. Uffata akkuma uffiseen osoo inni achii hin deemiin horii qalmaaf qophaa'e fidanii albee haarawaadhaan morma buusa. Akkuma morma buuseen haati warraa namicha daaccii baasuu dhiiga horii sanaa qoccee abbaa warraa isheetti kenniti. Innis geessee bakka dhibaayyuu sanatti dhangalaasee achumaan guftee sanarra taa'a.

✚ Adeemsa yeroo daaccii baasuu kana keessatti haalli qalma horii seera mataa isaa qaba. Innis, namichi daaccii baasu sun akkuma morma buuseen warra waamamee dhufe keessaa nama meendhacha baasuu danda'uun akka inni meendhacha baasuuf ajaja. Meendhachis luka horii qalamee irraa kaasee hanga nafa saala horii sanaatti baheeti namicha daaccii baasutti kennama. Innis harka bitaa isaatti kaawwat. Albee ittiin morma horii sanaa qale sanaan deebi'ee horii hin qalu. Horii sanarraa akkuma gogaan baheen booda cinaacha gara bitaa sanarraa foon jiru bakka hundaa kutaniit namicha daaccii baasu sanatti kennu. Namichis achuma bakka taa'e sana taa'eet foon sana jaji'ata. Foon jaji'ame sana ammoo muka qal'aa dhaanquu qabu barbaadeet foon sana irra naqaniit haadha warraa isaa waliin ibidda irratti kocheessu. Isa kocheeffame kan irraa hanga xiqqaa isaa dhaadhaan waliin makanii namichi kun ni daddarbata. Foon bilchaate kanarraa kan hafe achumatti namoota sanaaf kennamee nyaatama. Foon cinaaacha bitaa sana namoota achi

jiran hundaaf bilcheessaniis ta'ee dheedhii isaa ni nyaatama. Farsoon huubboon tokko sun hanga dhumutti ni dhugama. Farsoon huubboon tokko sun yoo dhume kan biraa hin dabalamu. Foon sunis cinaachi bitaa hanga dhumutti nyaachuun ni danda'ama. Garuu, cinaacha mirgaa nyaachuu kan danda'u firoota namicha daaccii baasu sanaa qofaadha.

✚ Adeemsa gulantaa sirna boodaa keessatti gochaaleen garagaraa raawwataman ni jiru. Isaan keessaa, namichi daaccii baasu sun borumtii guyyaa daaccii baase sanaa bariidhaan ka'eet luka lamaanfi harka lamaan horii qalame sanaa qabateet iddoo dhibaayyuu sana dhaqeet, *“Kan gafarsaa olii, kan Arbaa gadii sii laadhee narraa fudhu, Ekeraan abbaa koo narraa fagaadhu, ayyaanni abbaa koo natti dhihaadhu”* jedheet luka lamaan sanaafi harka horii qalame sanaa fudhatee manatti deebi'a. Bifa kanaan erga daaccii baasee galee ganama ganama guyyaa sadiif erga jedhee booda, gaafa guyyaa sadaffaa lukaafi harka horii sana bakka dhibaayyuu sana kaa'aniit biraa deemu.

✚ Gulantaa raawwii sirna daaccii boodaa keessaa gochaaleen biroo gaadii kutannaa jedhama. Gaadii kutannaan erga daaciiin bahee gaafa guyyaa sadaffaa kan raawwatu yoo ta'u, namichi daaccii baasu kun obboleean dubaraa qabu hundumaa waameet, hangaffaa gara quxisuutti warra achi jiranis warra achi hin jirres, warra du'anis dabalatee maqaa isaanii waamaa albee gaafas ittiin morma buuse sanaan gogaa horii sanaa addaan ciraafi. Isaanis eebbisanii eebbafii jaalalaan gargar deemu.

5.3 Yaboo

Akka waliigalaatti, raawwiin sirna daaccii haala Aabuunaa Gindabarat bifa boqonnaa afur jalatti kaawame kana yoo fakkaateyyuu bifa yabootiin wantoonni taa'uu qaban jiru. Bu'uuruma kanaan yaboo qorannichaa akka armaan gadiitti kaa'uun danda'ameera.

✚ Duudhaa ittiin safuufi aadaa ofii eeggatan keessaa sirni daaccii hawaasicha biratti filatamaafi jaalatamaa, akkasumasulfinaafi kabaja olaanaa qaba. Waan kana ta'eef, W/A/T Aanaa Abuunaa Gindabarat sirna daaccii kana irratti qorannoo bifa adda addaatiin gaggeessuun dhaloonni haaraan akka hubannoo gaarii horataniifi aadichis akka hinmiidhamne ykn hinbanne kunuunsuun qixa sirrii ta'een akka itti fayyadaman gochuu qabu

- ✚ Hojjettoonni mootummaa, barattoonni, barsiisonni, akkasumas hawaasni bal'aan sirna duudhaa hawaasaa daaccii jedhamu kana hawaasicha biratti jaalatamaa, qaroominaafi falaasama hawaasichaa agarsiisu kana dhimmoota akka duudhaa isaa eeggatee akka itti hinfufne taasisan irraa tikfachuun gamnummaadha.
- ✚ Akaakuu fookiloorii beekumsaafi muuxannoo hawaasichi waliin gabbifate waan ta'aniif beektoonni hawaasichaa keessattuu akka aanichaatti jiran fakkoommiiwwan wajjin wal qabsiisuun gadi fageenyaan qoratanii hawaasichaaf qooduun akka hawaasichi ofitti boonaa aadaa isaa kunuunfatu gochuutu irraa eegama.
- ✚ Adeemsa sirna daaccii keessatti wantoonni yeroo durii hin jirre kan adeemsa keessa itti dabalamaa dhufaniifi kanneen yeroo durii jiraatanii yeroo ammaa immoo dagatamaa deeman ni jiru. Kanaafuu wantoonni duudhaa sirna daaccii keessatti barbaachisoo ta'aniifi garuummoo dgataman deebisanii akka baraaraman gocha kanneen guyyaa keessa dabalamaa dhufan ammoo yoo aadaa irratti dhiibbaa hin geessisne (fkn uffata aadaa ammayyaa) akka fudhatamu, yoo adeemsa sirna daaccii irratti kan dhiibbaa fidu (amantii, siyaasa, saayinsiifi teekinolojii) ammoo osoo dhiibbaa cimaa hin fidiin hawaasicha hubachiisuun barbaachisaa dha.

Wabii

- Addunyaa Barkeessaa. (2011). *Akkamtaa: Yaadarimee Qorannoo Hujoo*. Finfinnee: Oromiyaa.
- Alamaayyoo Hayilee, Booshii Gonfaafi Daani'eel Dheeressaa. (1998). *Seenaa Oromoo Hanga Jaarraa 16^{ffaa}*. Finfinnee: Biiroofi Aadaaf Tuurizimii Oromiyaa.
- Asafaa Tafarraa .(2009). *Eela, Seenaa Ogummaa Oromoo*: Finfinnee Printing by Far East Trading PLC.
- Asnaaqee Hirkoo, Hundasaa Waaqwayyaafi Amaaree Baqqalaa .(2018). *Waaqeffannaa*. Finfinnee: Mana maxxansa Boolee
- Bartels, Lambert .(1983). *Oromo Religion*. Cambridge University press.
- Bascom, W. E .(1965). *Four function of folklore*. 1995. In the study of folklore.
- Creswell, J. W .(2003). *Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Research Approaches* (2nd Ed) Sage publication Inc.
- Dastaa Dassaalany.(2002). *Bu'uura Qorannoo*. Finfinnee: Mana maxxansaa Boolee.
- _____.(2013). *Bu'uura Qorannoo*. Finfinnee: Dhaabbata maxxansaa Far East.
- David E.Gray.(2004). *Doing research in the real world*. London: SAGE. Publishing Ltd.
- Dirribii Damusee .(2012). *Ilaalcha Oromoo*. Finfinnee printing and publishing ,S.C.
- Dorson, R.H .(1972). *Folklore and folklife: An Introduction*. University of Chicago press.
- Dundes Alan .(1999). *The study of Folklore*. Berkley: prentice Hall Inc.FDRE. Central statistical Agency. Finfinnee: Biranena selam printing press.
- Finnegan, R.(1970). *Oral Literature In Africa*. Nairobi: Oxford University press.
- Hayiluu Hundee .(2008). *Xiinxala Adeemsa sirna gaa'elaa Oromoo godina Shawaa Lixaa Aanaa Jalduu*. Finfinnee: (AAU)
- H.W.Fowler and F.G.Fowler .(1990). *The concise oxford dictionary of English current* 8th Ed. USA. Chardon press.
- Imaanaa Bayyanaa .(2007). *"Qaaccessa Qabiyyee Faaruu Amantii Duudhaa Oromoo Naannoo Shawaatti Xiyyeeffate"*. Finfinnee: (A.A.U)

- Iran Woodward .(2007). *Understanding Material culture*. UK: London, SAGE Publications. Ltd
- Iristeen Akkawaaq .(2012). “*Qaaccessa Sirna Lufinsa Raawwii sirna Da’umsa Godina Jimmaa Aanaa Maannaa* “ AAU. Waraqaa Qorannoo MA kan hin maxxanfamne.
- Jaarraa, W.Bfi Wasanee Bashaa .(2008). *Bantuu Haaraa, seerlugaafi ogbarruu Afaan Oromoo*. Finfinnee: EMAY printer.
- Jeylan W.Hussein. (2005). *The Function of African Oral Art: The Arsi Oromo Oral Arts in Focus: African Study Monographs*, 26(1):15_58.
- Katz, J.J .(1972). *Semantic Theory*. Newyork Harper and Row.
- Leach, E.(1966). *Virging Birth In Proceedings Of The Royal Anthroppological*. Institute.
- Levi Stress .(1966). *The Sallagemind*. London Weidfeld and Nicaolson.
- Maammoo Gadaa .(2013). *Duudhaa*. Hy International. Finfinnee.
- Melakna Mengistu .(2006). *Fundamental of literature* 3rd Ed. Addis Ababa: A.A.U. press.
- Okpewho, Insidore .(1992). *Africa Oral Literature: Back ground, character and continuity*. Blooming to and Indianapolis: Indiana University press.
- Oring, E .(1986). *Folk group and folk genres. An introduction logan utaha: utaha university Press*.
- Rapaparto .(1992). *Ritual. Folklore, cultural Performance, and Popular Entertainment* (ed). Richard Bowman. New york: Oxford University press.
- Robert, P. Gwinn, Charles, E. Swanson. (1986). *The Encyclopedia Britannica* (v8). Chicago. The university of Chicago press.
- Sims & Stephen .(2005). *Living Folklore. An introduction to the study of people and their Tradition*. Ohiho: Addis Ababa: Gudina Tumsa Foundation.
- Steven, A . (1964). *Concise Oxford English Dictionary*. Oxford University press.
- Solomon Areay .(2007). *Qualitative Research Flambeau*. Addis Ababa University (vol.aaNo.2)
- Sweterlich, Richard .(1997). *Inventing popular culture, from folklore to Globalization*. United Kingdom : Blackwell publishing.

- Taarikuu Wayyeessaa.(2008). “*Xiinxala Sirna Ekerdubbistuu Godina Shawaa Lixaa Aanaa Gindabarat*” .Finfinnee: (A.A.U)
- Tarruu Unguree. (2015). *Waaqeffannaa Amantii Duudhaa Ganamaa*. Finfinnee: Mana maxxansaa Finfinnee.
- Van Gennep, Arnold .(1960). *Rites of Passage*. Chicago: university of Chicago.
- Victor .D .(2009). *Research Design and Methods for Studying Culture*. New York: Altamira.
<https://lonerwolf.com> *Practical Spirituality: Four Types of Rituals You Can Do to Facilitate self-Growth*.

Dabalee- A
Kolleejjii Namoomaa Qo’annoo Afaanii, Jornaalizimiifi Quunnamtii Yuunivarsiitii Addis
Ababaa

Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookiloorii

Afgaaffii Qindaawaa Jaarsolee Sirna Daaccii Hawaasa Aanaa Abuunaa Gindabarat Irratti Hubannoo Qabu Jedhamaniif Dhiyaate.

Gaaffileen qorannoo kanaa dhimma qorannoo mata dureen isaa Qaaccessa raawwii sirna daaccii Oromoo Godina Shawaa Lixaa Aanaa Abuunaa Gindabarat jedhu irratti ragaa funaanuuf qofa kan ooludha. Kaanaafuu, beekkumsa keessan osoo natti hin qusatiin, rakkootu narra gaha jettanii osoo hin yaadiin akka na deeggarta kabajaan isin gaafadha.

Galatoomaa!

Odeeffannoo Waa’ee odeeffattootaa

Maqaa_____

Saala dhi _____ dha_____

Bakka Jireenyaa_____Aanaa_____Ganda_____

Gahee hojii_____

Gaaffilee Afgaaffii Qindaawaa

1. Sirni daaccii maali?
2. Raawwii sirna daaccii keessatti eenyut hirmaata?
3. Meeshaaleen daaccii keessatti itti fayyadamamu maal fa’i?
4. Daacciin yoom baafama? Maalif?
5. Faayidaan sirna daaccii maali?
6. Dhangaaleen sirna daaccii keessatti barbaachisan maal faadha?
7. Fakkoommiiwwan raawwiii sirna daaccii keessaa maal bakka bu’u ?
8. Raawwii sirna daaccii eenyutu raawwata?

Dabalee-B

Kolleejjii Namoomaa Qo'annoo Afaanii, Jornaalizimiifi Quunnamtii Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookiloorii

1. Odeeffannoo Waliigalaa

Guyyaa Daawwannaan Itti Gaggeeffame=08-12/09/2010 ALH

Bakka Daawwannaann Itti Gaggeeffame=Mana Abbabaa Baayyuutti

Baayina Jaarsolee Hirmaatanii= Toorba /7/

Qabxiilee Daawwannaadhaaf Qophaa'an

1. Dhangaaleen garagaraa ni dhiyaatuu? Maalfaatu dhiyaata?
2. Meeshaaleen garagaraa raawwii sirna daaccii keessatti ni argamuu? Maalfaatu argamu?
3. Qalmi ni gaggeeffamaa? Raawwii sirna daaccii keessatti seerri qalamaa maal fakkaata?
4. Himaattonni raawwii sirna daaccii keessatti argamuu qabanii eenyu fa'i?
5. Raawwiin sirna daaccii kun yoom raawwata?
6. Gochaaleen raawwataman eenyuun raawwatamu?

Sirnichaa maal gochuufi jechuun akka goolabamuufi kan kana fakkaatan taatee ilaaluun bakka ibsa barbaadu jaarsolee gaafachuun suur-sagaleen waraabamaa yaadannoon barreeffamaas qoratichi qabateera.

Dabalee-C

Kolleejjii Namoomaa Qo’annoo Afaanii, Jornaalizimiifi Qunnamtii Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookiloorii

Namoota qaaccessa raawwii sirna daaccii baasuu Aanaa Abuunaa Gindabarat irratti afgaaffii guyyaa raawwii sirni daacciifi bakka isaan jiranitti deemuun argame.

Baayyina namoota afgaaffiin taasifameefi=18

Namoota gaafa daaciiin baafamu sirnicharratti argamanii odeeffannoo kennan

T. L	Maqaa Guutuu	Saala	Um urii	Gahee Hojii	Ganda	Akaakuu deeffannoofi guyyaa
1.	Abbabaa Baayyuu	Dhiira	52	Nama daaccii baasu	Irjaajoo	Maalummaa daaccii 09/09/2010
2.	Bultoo Gammachuu	Dhiira	86	Ulabheessa	Mudhii	Meeshaalee warra daaccii 09/09/2010
3.	Dabalaa Shaanqoo	Dhiira	45	Dhaloota	Muka diimaa	Hiika guftee 09/09/2010
4.	Abbaltii Birrattee	Dhiira	91	Jaarsa cifiree	Irjaajoo	Fakkoommii Laaftoo 09/09/2010
5.	Fayisaa Biqilaa	Dhiira	70	Hiriyyaa nama du’ee	Irjaajoo	Bifa horii qalmaa 09/09/2010
6.	Ejjetaa Dhugumaa	Dhiira	71	Hiriyyaa nama du’ee	Sarbaadii	Meendhacha baasuu 09/09/2010
7.	Anbassaa Gooban	Dhiira	84	Hiriyyaa nama du’ee	Qalaaxee	Dhibaayyfi daddarbaa 09/09/2010

Namoota guyyaa sirna daaccii sanaan alatti afgaaffiin taasifameef

8	Baqqalaa Fayisaa	Dhi	55	Jiraataa	Mudhi	Haala uffannaa 10/09/2010
9	Waaqee Baayyuu	Dhi	64	Jiraataa	Sarbaadii	Hirmaattota daaccii 12/09/2010
10	Abdataa Shaanqoo	Dhi	77	Jiraataa	Buuqqato	Eebba daaccii 12/09/2010
11	Haataatuu Galaasaa	Dha	80	Jiraattuu	Irjaajoo	Faltii horii 14/09/2010
12	Addunnaa Roobii	Dhi	78	Jiraataa	Sarbaadii	Nyaataaf dhugaatii 11/09/2010
13	Dhinsaa Waaktolaa	Dhi	59	Jiraataa	Mudhii	Buqqee Hadhaa 12/09/2010
14	Giraany Birrattee	Dhi	72	Jiraataa	Haroo	Billqaa kolbaa 13/09/2010
15	Araggaash Baay'ee	Dha	63	Jiraattuu	Sonboo walisoo	Buqqurii 11/09/2010
16	Yaadnessaa Bayyanaa	Dhi	79	Jiraataa	Qalaaxee	Naamusa Daaccii 14/09/2010
17	Fufaa Gaddafaa	Dhi	67	Jiraataa	Daannisa	Laaftoofi ulumaahaa 11/09/2010
18	Caaltuu Baay'ee	Dha	69	Jiraattuu	Irjaajoo	Gosa daaccii 13/09/2010

Dabalee-D

Kolleejjii Namoomaa Qo’annoo Afaanii, Jornaalizimiifi Qunnamtii Yuunivarsiitii Addis Ababaa
Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookiloorii

Suuraalee Ragaaleen Qorannichaa Daaawwannaadhaan Funaannaman Agarsiisan

Fakkii 1. Abbabaa Baauu yeroo guftee buqqifatu 08/09/2010 ALH

Fakkii 2.Yeroo Abbabaa Baayyuu uffata marxoo uffatee daaccii baasuuf qophaa'ufi ragaa kennu
09/09/2010 ALH

Fakkii 3. Yeroo Abbabaa Baayyuu Laaftoo Dhaabbatu 09/09/2010 ALH

Fakkii 4.Yeroo Anbassaa Goobaniifi Abdataa Shaanqoo ragaa kennan 12/09/2010 ALH

Fakkii 5. Yeroo Ejjetaa Dhugumaa meendhacha baasu 09/09/2010 ALH

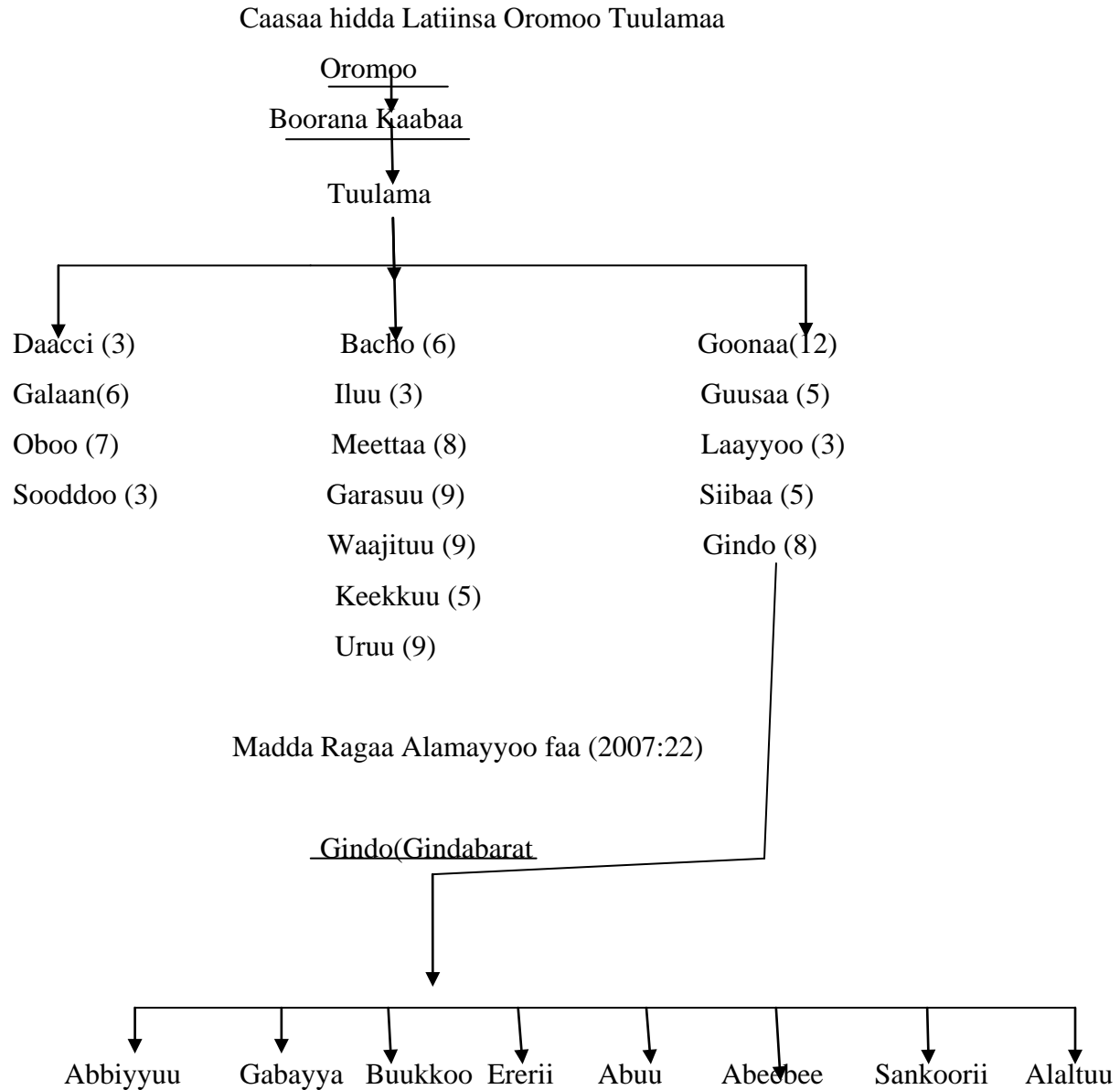
Fakkii 6.Yeroo Bultoo Gammachu (ulabaheessi) ragaa kennu 13/09/2010 ALH

Fakkii 7. Yeroo Abbaabaa Baayyuu / namni daaccii baasu/ Gaadii hiru 12/09/2010 ALH

Dabalee E

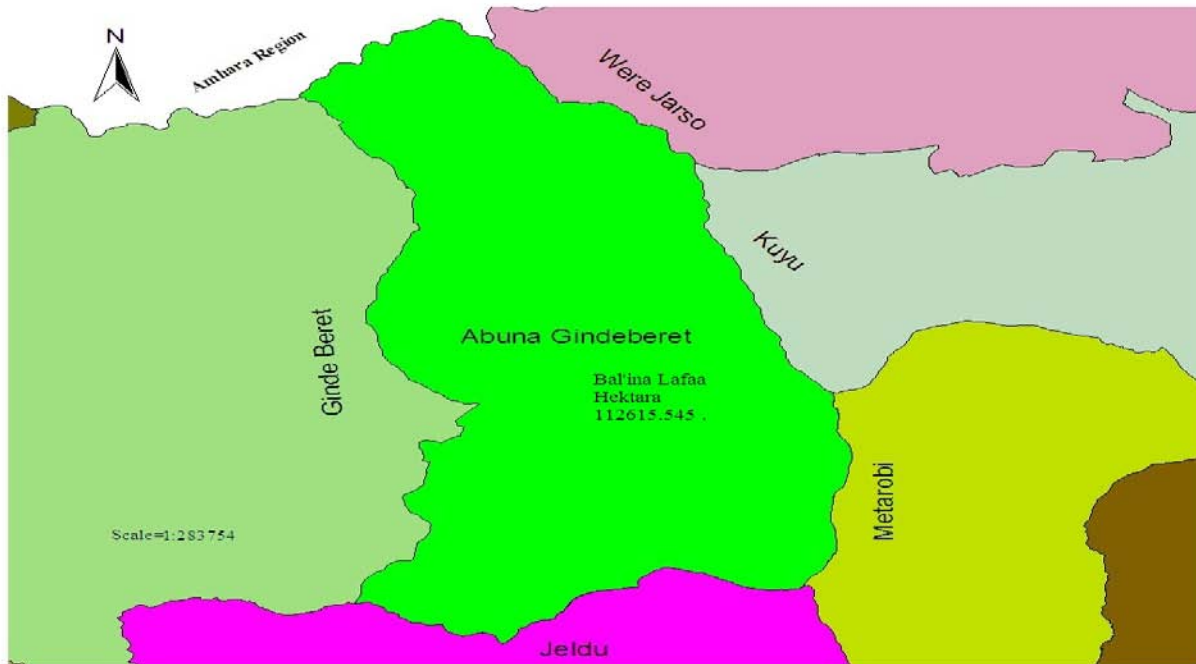
Chartii 1. Hidda Latiinsa Oromoo Aanaa Abuunaa Gindabarat

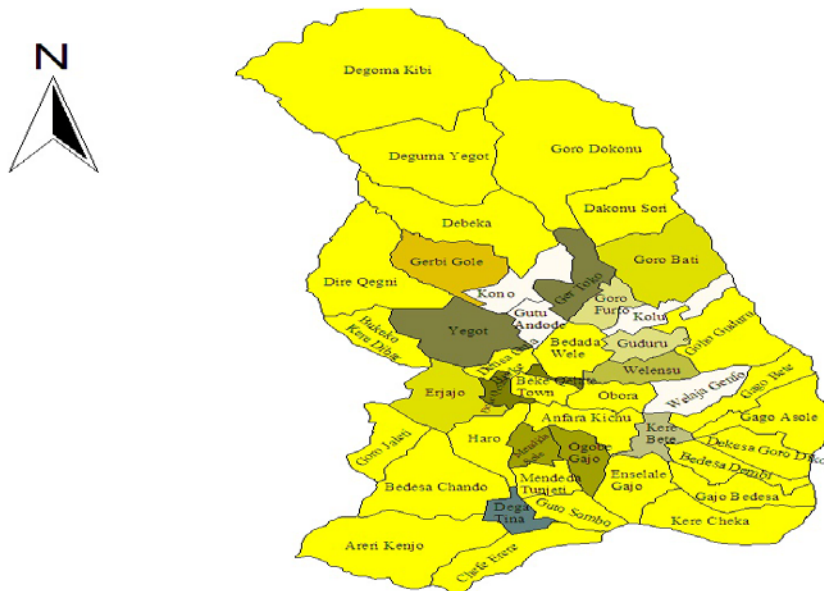
Madda ragaa Hayiluu Hundee .(2008).

Dabalee F

Kaartaa 1. Abuunaa Gindabaratfi Aanaalee ittiin daangeffamtu

Kaarta 2. Kaartaa Aanaa Abuunaa Gindabarat

Dabalee- G

Haasbarruu yeroo laaftoo murannaa, guftee Buqqifannaafi ulumaahaa kutannaa jedhamu

Toli toli toli
Ayyaanni abbaa koo naaf toli
Xinnaa guddaan naaf toil
Ekeraan abbaa koo narraa fagaadhu
Ayyaanni abbaa koo natti dhiyyaadhu
Gadaa fuldura na ofkalchi
Toli toli tol

Eebbba yeroo daaccii baafamu eebbifamu

Kan nagaan nu bulchite nagaan nu oolchi
Gaarii wajjin nu oolchi
Yaraan gargar nu oolchi
Hamaa hammaataa nurraa qabi
Tolaa nuttii qabi
Kan sii Kennee ati kenni
Dhagahii jaaladhuu fudhadhu
Sa'aa namaan nu tiksi
Ayyaanni isaa isaan yaadadhu
Ekeraan isaa irraa fagaadhu
Lubbuun haa maaramtu
Lubbuun isaa jannata haa seentu
Duuti isinitti hin deebi'iini
Kan jiru isiniif haa barakatu
Karri keessan haa bulu
Dhalli isiniif haa bulu
Balaa dhukkubaatti isin hin deebisiin
Rabbi isin haa jabeessu
Kan bade kana bakka nuuf haa buusu
Kan ekeraaf kennee haa kennu
Isa du'etti biyyoon haa salphatu
Ayyaanni isaa nutti haa dhihaatu
Ekeraan isaa nurraa haa fagaatu